

पहिलो अध्याय शोध परिचय

१.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोधको शीर्षक 'साहित्यकार काशीनाथ तमोटको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधकर्ता

सीतालक्ष्मी चौहान

१.३ शोधपत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आठौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो

१.४ समस्याकथन

वि.सं.२०१९ सालदेखि औपचारिक लेखन प्रारम्भ गरी साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएका अनुसन्धेय काशीनाथ तमोट कवि, कथाकार, कोशकार, प्रबन्धकार र अनुवादकका रूपमा स्थापित छन् । उनको व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा सामान्य चर्चा र मोटामोटी नामोल्लेख गर्नु बाहेक उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र अध्ययन भने यसभन्दा पहिले हुन सकेको छैन । अतः प्रस्तुत शोधपत्र निम्न प्रकारका समस्यामा केन्द्रित रहेर अध्ययन विश्लेषण गर्न उन्मुख रहेको छ :

- क) काशीनाथ तमोटको जीवनी र व्यक्तित्वका महत्वपूर्ण पक्षहरू के के हुन् र तिनको साहित्यमा के कस्तो प्रभाव परेको छ ?
- ख) काशीनाथ तमोट सिर्जनाका क्षेत्रमा कसरी प्रवृत्त भएका हुन् ?
- ग) काशीनाथ तमोटले कुन कुन विधामा कलम चलाएका छन् र उनी सबैभन्दा बढी कुन विधामा सक्रिय रहेका छन् ?
- घ) काशीनाथ तमोटको साहित्ययात्रा केकस्तो छ ?
- ङ) उनका विविध कृतिहरूको मूल्य एवं तिनले प्रदान गरेका साहित्यिक योगदानहरू के कस्ता छन् ?

१.५ शोधपत्रको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्य निम्न लिखित उद्देश्यहरूमा आधारित रहेको छ :

- क) साहित्यकार काशीनाथ तमोटको जीवनी र व्यक्तित्व प्रस्तुत गर्नु ।
- ख) उनले कलम चलाएका साहित्यिक विधाहरूको पहिचान गर्नु ।
- ग) उनको साहित्य यात्रा पहिल्याउनु ।
- घ) उनका कृतित्वको अध्ययन गर्नु ।
- ङ) उनले नेपाली साहित्यलाई पुऱ्याएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली साहित्यको इतिहास पुरानै भए पनि समालोचना परम्पराको इतिहास त्यति धेरै लामो छैन । अनुसन्धानको क्रममा साहित्यकारहरूको खोजी, अन्वेषण एवं विश्लेषण गर्ने क्रम पनि विस्तृत रूपमा भएको देखिँदैन । नेपाली साहित्यको इतिहासमा निरन्तर रूपमा साधनारत खोज अन्वेषक व्यक्तित्व काशीनाथ तमोटका बारेमा खास चर्चा-परिचर्चा धेरै भएको नपाइए तापनि केही मात्रामा भने अवश्य भएका छन् । अतः जे-जति भएका छन् र फेला परेसम्मको पूर्वकार्यको विवरणलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

अभि सुवेदीले 'नेपाली लिटरेचर : ब्याकग्राउण्ड एण्ड हिस्ट्री (२०३५)' मा नेपाली साहित्यमा यिनको ऐतिहासिकतालाई कोट्याउँदै पुरानो कविताको बारेमा गरेको अनुसन्धान र यसमा पनि विशेष गरेर भानुभक्त अगाडिका कविताहरूको समीक्षात्मक टिप्पणी यिनको उल्लेखनीय कार्य रहेको तथ्य ठम्याएका छन् ।

कृष्णचन्द्र सिंह प्रधानले 'नेपाली साहित्यकोश' (२०५५) मा नेपाल भाषा साहित्यमा काशीनाथ तमोटका समय-समयका अनुसन्धानात्मक रचनाहरूको भूमिका उल्लेखनीय रहेको सङ्केत गरेका छन् ।

दयाराम श्रेष्ठले 'साहित्यको इतिहास: सिद्धान्त र सन्दर्भ (२०५९)' मा नेपालमा भएको साहित्यिक आन्दोलन 'बुटपालिस' मा यिनको भूमिका एवं कार्य महत्त्वपूर्ण रहेको बताउँछन् ।

पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' ले 'नेपाली भाषाको ऐतिहासिक मीमांसा' मा नेपाल भाषाका अमर साधक काशीनाथ तमोट यसै भाषाका माध्यमबाट नेपाली वाङ्मयको श्रीवृद्धिमा दत्तचित्त रहेका छन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।

विनोद मन्जिलले 'खोज-अनुसन्धानपरक नेपाली समालोचना (२०६०)' मा भट्टले सुरू गरेको खोज अनुसन्धानपरक समालोचनाको विकासकालका एक प्रतिनिधिका रूपमा अनुसन्धेय काशीनाथ तमोटको नाम लिएका छन् ।

विप्लव ढकालले 'भोजपुरको साहित्यिक रूपरेखा (२०४९)' प्रति आफ्नो धारणा राख्दै भोजपुर जिल्लाको साहित्यिक गतिविधिमा नेपाल भाषा साहित्य, संस्कृति आदि बहुआयामिक पक्षमा यिनको बाहुल्य रहेको उल्लेख गर्दछन् ।

रविमान लमजेलले 'कोशी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास (२०५५)' मा काशीनाथ तमोटलाई ऐतिहासिक खोजीमेलीबाट प्राप्त सामग्रीको व्याख्या विवेचना प्रस्तुत गर्दै अनुसन्धानात्मक मूल्य र मान्यतालाई सजीव प्रस्तुति दिने समालोचकका रूपमा चित्रण गरेका छन् ।

यसरी यी माथिका सामग्रीका आधारमा काशीनाथ तमोटको केही संक्षिप्त अध्ययन भए पनि सर्वाङ्गीण अध्ययन र मूल्याङ्कन भएको पाइँदैन । अतः यस शोधपत्र लेखनबाट उनको समग्र जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषण गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व

कोशी अञ्चलको भोजपुर जिल्लामा जन्मे हुर्केका नेपाली भाषा-साहित्यको उत्थान, लोकसंस्कृतिको जगेर्ना गर्न आफूलाई निरन्तर अग्रसर राख्ने तमोटले हालसम्म प्रकाशित अप्रकाशित गरी प्रशस्तै रचनाहरू सिर्जना गरेको पाइन्छ । साहित्य जगत्मा तल्लीनताका साथ जुटेका काशीनाथ तमोटका रचनाहरूको व्यवस्थित रूपमा गरिने अध्ययन स्वतः औचित्यपूर्ण देखिन्छ ।

मूलतः कथा, कविता, प्रबन्ध एवं अनुसन्धानात्मक लेख रचनाहरूको रचना जस्ता क्षेत्रमा कलम चलाउने तमोटका बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान गरिनु स्वतः औचित्यपूर्ण छ । यस शोधकार्यमा उनको जीवनी, व्यक्तित्व, सामाजिक मान्यता, जीवनजगतसम्बन्धी दृष्टिकोण, अन्वेषण प्रवृत्ति समेतको अध्ययन गरिने हुनाले प्रस्तुत शोधकार्यबाट तमोटका बारेमा जान्न चाहने जिज्ञासु तथा पाठक लाभान्वित रहनेछन् । नेपाली साहित्यको इतिहास लेखन क्रममा तथा साहित्यिक गतिविधिको मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा पनि यस शोधकार्यले सहयोग पुऱ्याउनेछ । साथै यसका अतिरिक्त कुनै पनि साहित्यकारका बारेमा गरिने अध्ययन, अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क सङ्कलनमा केही मात्रामा भए पनि सहयोग पुऱ्याउने हुनाले यस शोधकार्यको आफ्नै महत्त्व रहेको छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

साहित्यकार काशीनाथ तमोटले साहित्यिक र साहित्येतर दुवै क्षेत्र एवं नेपाली तथा नेपालभाषा दुवैमा कलम चलाएका छन् । प्रस्तुत शोधकार्यमा उनको जीवनी र व्यक्तित्वको चर्चागरी उनीद्वारा नेपाली भाषामा लिखित साहित्यिक रचनाहरूको मात्र विश्लेषण गरिएको छ । उनको नेपाल भाषामा लिखित कृतिको चाहिँ सूची विवरण मात्र दिइएको छ ।

१.९ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्न मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधिलाई अँगालिएको छ । यसका साथै काशीनाथ तमोटसँगको प्रत्यक्ष अन्तरवार्ता पद्धतिको प्रयोग पनि यहाँ गरिएको छ । कृतित्व पक्षको अध्ययन र विश्लेषणका लागि वर्णनात्मक विधिलाई अँगालिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुगठित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि यस अध्ययनलाई निम्न लिखित अध्यायमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो अध्याय	- शोधपरिचय
दोस्रो अध्याय	- साहित्यकार काशीनाथ तमोटको जीवनी
तेस्रो अध्याय	- साहित्यकार काशीनाथ तमोटको व्यक्तित्व
चौथो अध्याय	- साहित्यकार काशीनाथ तमोटको साहित्ययात्रा
पाँचौ अध्याय	- काशीनाथ तमोटको कृतित्वको अध्ययन
छैटौँ अध्याय	- उपसंहार
सन्दर्भ कृतिसूची	

दोस्रो अध्याय

साहित्यकार काशीनाथ तमोटको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान

काशीनाथ तमोटको जन्म पूर्वी नेपालको कोशी अञ्चल भोजपुर जिल्ला देउराली टोल, खिकामाछा वडा नं. ३ टक्सारमा माता हर्षमाया तमोटको कोखबाट वि.सं. २००१ पुस १९ गते भएको थियो ।^१ पाँच भाइ छोरा र एक छोरी सुकदेव तमोटको ८ जनाको परिवार थियो ।^२ हाल काहिँला छोरा काशीनाथ तमोटको तीन जना दाजुहरू र एक मात्र बहिनी छन् ।^३ काशीनाथ तमोटको जेठा दाजु सुर्यलाल प्रधान सिक्किम, माइला रुद्रप्रसाद ताम्राकार धरान, साहिँला रत्नबहादुर तमोट वूहानीलकण्ठ र कान्छा भाइ पुरुषोत्तम प्रधान दिल्लीमा बसोबास गर्छन् एवं काशीनाथ तमोट काठमाडौँमै घर बनाई बसेका छन् र बहिनी शुभलक्ष्मी पनि काठमाडौँमा नै आफ्नै घरमा रहेकी छन् ।^४

२.२ बाल्यकाल

भोजपुरमा जन्मेका काशीनाथ तमोटको बाल्यकाल त्यसै ठाउँमा बितेको थियो ।^५ उनले विद्याधरी प्राथमिक विद्यालयबाट प्राथमिक शिक्षा र विद्योदय मा.वि. बाट माध्यामिक शिक्षा अध्ययन गरी त्यहीँबाट एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेका हुन् । उनी सोभा, इमान्दार, प्रतिभाशाली एवं लगनशील विद्यार्थी भएकाले आफ्ना गुरुहरूबाट प्रशस्त माया एवं स्नेह पाएका थिए । त्यस्तै उनले आफ्ना आमाबुबाबाट पनि प्रशस्त माया पाएका थिए भने उनको परिवारको अरू सदस्यहरूसँग पनि राम्रो सम्बन्ध थियो र अग्रजहरूको माया र अनुजहरूको आदार पाउन उनी सक्षम थिए ।^६

काशीनाथ तमोट विद्यालयमा आयोजना हुने साहित्यिक गोष्ठीमा भाग लिइरहने गर्थे र वि. सं. २०१९ मा विद्यालयमा भएको निबन्ध प्रतियोगितामा उनले प्रथम स्थान हासिल गरेको उनी बताउँछन् ।^७ स्कुलमा शुक्रबारका दिन हुने साहित्यिक गोष्ठीहरूमा कविता पढ्ने गरेको

^१ *sfzLgfy tdf]^af^k\fk_t hfjsf/L* अनुसार.

^२ *P]hg.*

^३ *P]hg.*

^४ *P]hg.*

^५ *P]hg.*

^६ *hfn"/Tgaxfb"/tdf]^af^k\fk_t hfjsf/L cg":f/.*

^७ *sfzLgfy tdf]^af^k\fk_t hfjsf/L cg":f/.*

तथा त्यहाँबाट प्रकाशित भित्तेपत्रिका मार्फत आफ्ना पनि कविताहरू प्रकाशन भएको उनी बताउँछन्।⁸ यसरी नै उनको बाल्यकाल पढ्ने तथा सिर्जनात्मक कार्य गरी रमाइलोसँग बितेको पाइन्छ।

२.३ शिक्षा दीक्षा

काशीनाथ तमोटको औपचारिक शिक्षाको प्रारम्भ ८/९ वर्षको उमेरबाट आफ्नै घर परिवार तथा श्री विद्याधरी प्राथमिक स्कूलबाट भयो।⁹ उनले त्यहीँको विद्योदय माध्यामिक विद्यालयबाट माध्यामिक शिक्षा पूरा गर्दै वि.सं. २०१९ को प्रवेशिका परीक्षामा सामेल भई द्वितीय श्रेणीमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरे। शिक्षा आर्जन गर्नुपर्छ भन्ने धारणा आइरहेको बेला स्कूलमा शुक्रवारका दिन हुने साहित्यिक गोष्ठीले प्रभावित भएको र लेखनमा पनि रुचि बढ्दै गएको उनी बताउँछन्।¹⁰

शिक्षाध्ययनका क्रममा उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने उत्कृष्ट अभिलाषा बोकेर तमोट काठमाडौँ आए। काठमाडौँ आएपश्चात् काशीनाथले अध्ययन मात्र नगरी जागिर खाँदै निजी विद्यार्थीका रूपमा पढे।¹¹ यस क्रममा उनले पहिला सिभिल इन्जिनियरिङ् डिप्लोमा (ओभर सियर) वि.सं. २०२१ मा द्वितीय श्रेणीमा, आइ.ए. वि.सं. २०२३ मा द्वितीय श्रेणी त्रि.वि. बाट, बी.ए. वि.सं. २०२७ मा तृतीय श्रेणी त्रि.वि. बाट र एम.ए. नेपाली वि.सं. २०२९ मा त्रि.वि.बाट द्वितीय श्रेणीमा पूरा गरेको पाइन्छ।¹²

यसरी अघि बढेको तमोटको शैक्षिक यात्रा स्नातकोत्तर तह पछि स्थगित छ भने एम.ए.को पढाइ सके पछि उनले पाटन संयुक्त क्याम्पसमा वि.सं. २०३१ बाट नेपालभाषा विषयमा प्राध्यापन गर्न थालेको पाइन्छ।¹³

२.४ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति

२.४.१ विवाह र सन्तान

---

⁸ P/hg.

⁹ P/hg.

¹⁰ P/hg.

¹¹ P/hg.

¹² sfzLgfy tdfj]af^k\jK_t hf3f/Lcg":f/.

¹³ P/hg.

काशीनाथ तमोटको विवाह पिता ज्ञानबहादुर याक्तुम्बा तथा माता शुक्रकुमारी सुब्बाकी छोरी मञ्जुसँग भयो । भोजपुरबाट उच्च शिक्षा एवं जागिरका निम्ति आएका तमोटको भेट एस.ओ. एस. बालग्राममा जागिर खाने क्रममा मञ्जुसँग भयो ।¹⁴ उनीहरूको आपसी परिचय सुमधुर मित्रतामा परिवर्तन भयो । एउटै ठाउँमा कार्यरत हुनाले भेटघाटको क्रम बढ्दै गयो । यही मित्रताले वैवाहिक रूप लियो । यसरी तमोटको विवाह वि. सं. २०३१ मा ३० वर्षको उमेरमा काठमाडौंको बूढानीलकण्ठमा सु-सम्पन्न भएको थियो ।¹⁵ तमोटको विवाह परम्परागत रूपमा नभई पूर्ण रूपले प्रेमविवाह थियो किनकि विवाह हुँदा उनीहरू दुई जना मात्र थिए । सुखी दाम्पत्य प्रेममा आवद्ध भएका तमोटका अहिले एक मात्र सन्तानका रूपमा छोरा यलम्बर तमोट रहेका छन् ।¹⁶ श्रीमती मञ्जु तमोटको प्यारालाइसिस रोगका कारण वि.सं. २०६५ फाल्गुण महिनामा मृत्यु भयो ।¹⁷ यस पत्नीशोकको तीतो अनुभव तमोटले आफ्नो जीवनमा भोग्नु परेको छ । हाल उनको सन्तान छोरा यलम्बर तमोटको सन्तोषजनक प्रगति भइरहेको छ भने छोरा यलम्बरको पनि विवाह भइसकेको छ ।¹⁸ उनी काठमाडौंमा नै सभन्ट एसोसियेट्समा काम गरी बसिरहेका छन् । यसरी काशीनाथ तमोटको वैवाहिक जीवन सामान्य रहेको छ।

२.४.२ आर्थिक अवस्था

निम्न मध्यम परिवारमा जन्मे हुर्केका काशीनाथले पढाइका क्रममा प्रशस्त आर्थिक सङ्कट भोग्नु परेको थियो ।¹⁹ अभाव तथा गरिबीको दुःखपूर्ण बाल्यकालीन जीवनमा सङ्घर्ष गरेका र एउटा ठूलो परिवारमा हुर्केका काशीनाथले दिदीहरू नभएका कारण घरमा सम्पूर्ण काम गरी आमालाई सघाउँदथे ।²⁰ भोजपुर टक्सार भाँडा बनाउनका लागि प्रसिद्ध स्थल भएको कारण तमोटको परिवारले पनि भाँडा बनाउने काम गर्दथ्यो जसमा काशीनाथले पनि आफ्ना बा-आमालाई भरपुर सहयोग गर्ने र आफू पनि पढ्ने गर्दथे ।²¹ यसरी उनी विभिन्न सङ्घर्ष गर्दै भोजपुरको पढाइ सकेर काठमाडौं आएपछि आफ्नो आर्थिक स्तर माथि उठाउन क्रियाशील रहन थाले । तमोट काठमाडौं आएपछि सबैभन्दा पहिला २०२२ सालमा आवास तथा भौतिक परियोजना विभागमा ओभरसियर पदमा जागिर खाएका थिए ।²² उनले यसबाट आर्थिक

¹⁴ P/hg.

¹⁵ P/hg.

¹⁶ P/hg.

¹⁷ P/hg.

¹⁸ sfzLgfy tdf]^af^k\fk_t hfaf/L cy":f/.

¹⁹ P/hg.

²⁰ P/hg.

²¹ P/hg.

²² P/hg.

अवस्थामा केही सुधार भएको र सजिलो गरी पढ्न पाएको अनुभव गरेका छन् । यसरी उनले आफ्नो काम र पढाइलाई एकैसाथ निरन्तरता दिइरहे ।

यसै गरी तमोटले जागिरका क्रममा वि.सं २०२९ मा वाइजे इन्जिनियर्स एण्ड आर्किटेक्ट्स कन्सल्ट अन्तर्गत एस.ओ.एस. बालग्राममा सानो ठिमीमा सुपरभाइजरमा जागिर खाए ।^{२३} यसरी एक पछि अर्को गुजारा चलाउने ढोका खुल्दै गएको र आर्थिक अवस्था अभू सुधिएको उनले महसुस गरेका थिए । यसै क्रममा आफ्नो एम.ए. को अध्ययन पूरा गरे पछि उनी पाटन संयुक्त क्याम्पसमा वि.सं. २०३१ बाट प्राध्यापन जीवन सुरु गरेको बताउँछन् ।^{२४} यसपछि भने तमोटको आर्थिक अवस्थाले कोल्टे फेच्यो । विभिन्न आरोह र अवरोहका बीचमा एकपछि अर्को गर्दै विभिन्न ठाउँमा जागिर खान पुगे । हाल आएर उनी आफ्नो प्राध्यापन पेसालाई अन्त्य गरी अवकाश लिएर घरमा नै रहेका छन् ।^{२५} यसका अतिरिक्त उनी पुस्तक तथा पत्रपत्रिका पढ्ने, लेख लेख्ने, अनुवाद गर्ने, अनुसन्धानात्मक सामग्री खोजी गरी सिर्जनात्मक कार्य गर्ने जस्ता कुरामा संलग्न भई समय व्यतीत गरिरहेका छन् । हाल उनीसँग काठमाडौं नयाँ बानेश्वर स्थित शान्तिनगरको कुमुद देवकोटा मार्गमा एउटा घर छ र उनले साधारण परिवारले उपयोग गर्ने जस्तै गार्हस्थ भौतिक चिजको उपयोग गरेका छन् ।^{२६} यसरी समग्रमा हेर्दा उनको प्रारम्भिक जीवनलाई विभिन्न आरोह-अवरोहले जेले पनि हाल उनको आर्थिक अवस्था सन्तोषजनक नै रहेको पाइन्छ ।

२.४.३ बसोबास र आजीविका

प्रत्येक मानिसका आ-आफ्ना इच्छा र आकाङ्क्षा हुन्छन् । मानिसहरू आफ्ना रुचि अनुसार विभिन्न स्थानमा सर्ने र बसोबास गर्ने गर्दछन् । काशीनाथ तमोट पनि वि.सं. २०१९ देखि काठमाडौं आएका थिए र त्यसभन्दा अघि संयुक्त परिवार सहित भोजपुरमा नै बसेका थिए ।^{२७} उनी पढाइका क्रममा काठमाडौं आएपछि क्रमशः यहीं पढ्ने र जागिर खाने क्रम चलेकोले विगत ४४/४५ वर्षदेखि काठमाडौंमा नै घरजम गरी बसोबास गरेका छन् ।^{२८} काहिँला काशीनाथ तमोट र उनका अरू दाजुभाइहरू सबैले भोजपुरको पैतृक सम्पति अंशवण्डा गरी बेचबिखन गर्नुका साथै सो ठाउँ छोडी दिएका छन् ।^{२९} तमोटका जेठा दाजु सूर्यलाल प्रधान सिक्किम, माहिला रुद्रप्रसाद ताम्राकार धरान, साहिँला रत्नबहादुर तमोट बूढानीलकण्ठ, तथा

^{२३} P/hg.

^{२४} sfzLgfy tdfj^af^k\fk_t hfgsf/Lcg":f/.

^{२५} P/hg.

^{२६} P/hg.

^{२७} P/hg.

^{२८} P/hg.

^{२९} abxgLz"enJdL/fhsf)fsf/af^k\fk_t hfgsf/Lcg":f/.

कान्छा भाइ पुरुषोत्तम प्रधान नयाँदिल्लीमा बसोबास गर्दछन् ।³⁰ हाल काठमाडौंमा बसिरहेका तमोटले जागिरे जीवन बिताउने क्रममा विभिन्न ठाउँमा अस्थायी बसोबास पनि गरेको पाइन्छ ।³¹

पैत्रृक सम्पति लिएर काठमाडौं आए पनि तमोटले जीवनमा आय आर्जन गर्न धेरै सङ्घर्ष गर्नुपर्थो । म्याट्रिक पास गरे पछि शहरमा पढ्न आएका तमोटले पढाईभन्दा पहिले खर्चको समस्या समाधान गर्न जागिरको खोजी गरी सबैभन्दा पहिले भौतिक तथा परियोजना विभागमा काम गरेका थिए ।³² साथमा पढाइलाई पनि निरन्तरता दिइरहेका तमोटले आई.ए. हुँदै स्नातकोत्तर तहसम्म अध्ययन गरे । यस बीचमा उनले योग्यता अनुसारको काम खोजी गरी नोकरी गर्न थाले र यसपश्चात् अर्थात् एम. ए. अध्ययनपछि उनी नेवारी शिक्षण विभाग पाटन संयुक्त क्याम्पसमा उप-प्राध्यापक भई काम गरे । त्यसपछि नेवारी विभाग पाटनमा २०५४ मा विभागीय प्रमुख बने ।³³

२.५ भ्रमण

भ्रमण गर्न मन पराउने तमोटले निजी तथा विभिन्न सामुहिक कार्य एवं साहित्यिक यात्राका क्रममा नेपाल अधिराज्यका विभिन्न ग्रामीण तथा सहरी क्षेत्र र अन्तराष्ट्रिय स्तरका भ्रमणहरू गरिसकेका छन् । यस क्रममा उनले देशका अधिकांश जिल्लाहरूको भ्रमण गरेका छन् ।³⁴ विभिन्न कार्यालयहरूमा काम गर्ने सिलसिलामा र विभिन्न साहित्यिक सभा सम्मेलनमा भाग लिने उद्देश्यले उनले देश तथा विदेशको भ्रमण गरेको बुझिन्छ । विदेश भ्रमणका क्रममा उनले थाइल्याण्ड, अमेरिका र भारतको नयाँदिल्ली, कलकत्ता आदि ठाउँहरूमा पुगी त्यहाँको संस्कृति र सभ्यताको जानकारी प्राप्त गर्ने अवसर पनि प्राप्त गरेका छन् ।³⁵

२.६ रुचि तथा स्वभाव

मानिसको प्रकृति तथा स्वभावलाई उसको हरेक व्यावहारिक क्रियाकलाप र आचरणले प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । मानवतालाई अँगाल्ने स्वतन्त्रताका पक्षधर काशीनाथ तमोटको स्वभाव अत्यन्तै मिलनसार, सहयोगी तथा सोभो प्रकृतिको रहेको छ ।³⁶ जीवनको प्रारम्भिक

³⁰ *alxg L z "en Id L / fhs l) f (sf / af ^ k \ f K t hf gsf / L eg " : f / .*

³¹ *sfz L gfy tdf] ^ af ^ k \ f K t hf gsf / L eg " : f / .*

³² *P] hg .*

³³ *P] hg .*

³⁴ *P] hg .*

³⁵ *sfz L gfy tdf] ^ af ^ k \ f K t hf gsf / L eg " : f / .*

³⁶ *hf h / J gax fb " / tdf] ^ af ^ k \ f K t hf gsf / L eg " : f / .*

अवस्थादेखि पढाइलेखाइ र घरको काममा रुचि राख्ने उनको प्रमुख क्षेत्र अहिले साहित्य साधना रहेको छ । यिनको रुचि विशेष गरेर खोज अनुसन्धान र अनुवाद गर्ने रहेको बुझिन्छ ।³⁷

समाजका प्रतिष्ठित साहित्यकार एवं विद्वानहरूको सङ्गत गर्न रुचाउने तमोट समाजका अपहेलित दीन दुःखीहरूलाई पनि उत्तिकै माया गर्छन् ।³⁸ निश्छल र नीष्कपट एवं सधैं हँसिलो मुद्रामा हुने तमोटको स्वभावमा तडकभडक पाइँदैन । घरको वातावरण र सजावटमा पनि सामान्यता पाइन्छ ।

तमोटको खानामा दाल, भात, तरकारी, अचार आदि सामान्य नेपाली खाना हुने गर्दछ । उनलाई सबैभन्दा मन पर्ने खाना पुरी र तरकारी रहेको छ भने फलफूल पनि खाइरहने आदत छ ।³⁹ मानिसको रुचि र प्रवृत्तिलाई उसको पहिरनले पनि प्रतिनिधित्व गर्ने गर्दछ । उनी आफूले लगाउने कपडामा सादा नै रुचाउने गर्दछन् ।⁴⁰ उनी फुर्सदको समयमा स्वदेशी तथा विदेशी पत्रपत्रिका पढ्ने, सङ्कलन गर्ने, साहित्यिक सिर्जनात्मक कार्य गर्ने, खोज अनुसन्धान गर्ने कार्य गरी बस्न मन पराउँछन् । यसका अतिरिक्त काशीनाथ आफ्नो घरको पुस्तकालयमा एकान्त वातावरणमा अध्ययन गर्दछन् । हाल उनी आफ्नो शिक्षण पेसाबाट अवकाश लिई घरमा नै बसी विभिन्न सिर्जनात्मक कार्य गरी बस्ने गर्दछन् ।⁴¹

२.७ सम्मान तथा पुरस्कार

काशीनाथ तमोटले नेपाली भाषा-साहित्य, नेपाल भाषा साहित्य, समाज-उत्थान र शैक्षिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको सेवा बापत उनी विभिन्न सम्मान र पुरस्कारले सम्मानित भएका छन् । लामो समयदेखि शिक्षा क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान स्वरूप राष्ट्रिय शिक्षा समितिबाट वि. सं. २०४८ मा तमोट 'शिक्षा पुरस्कार' बाट सम्मानित भएका छन् भने त्यस्तै गरी वि. सं. २०५७ सालमा २५ वर्ष सेवा गरेबापत त्रिभुवन विश्व विद्यालयबाट 'दीर्घ सेवा पदक' ले पनि सम्मानित भएका छन् ।⁴² तमोटद्वारा नेपाल भाषा साहित्यमा गरेको योगदान स्वरूप 'मांभाय पुच' पाटनबाट उनले 'धर्मादित्य धर्माचार्य' पुरस्कार पनि प्राप्त गरेका छन् ।⁴³

³⁷ *sfzLgfy tdf]^af^k\fk_t hf9sf/L cg":f/.*

³⁸ *alsgL z"en9dL /fhsf) f(sf/af^k\fk_t hf9sf/L cg":f/.*

³⁹ *P]hg.*

⁴⁰ *sfzLgfy tdf]^af^k\fk_t hf9sf/L cg":f/.*

⁴¹ *sfzLgfy tdf]^af^k\fk_t hf9sf/L cg":f/.*

⁴² *sfzLgfy tdf]^sf]_Lcf Stut h9j/)f-ck\sf9t/rgfaf^_.*

⁴³ *sfzLgfy tdf]^af^k\fk_t hf9sf/L cg":f/.*

यसरी यी विभिन्न सम्मान तथा पुरस्कार प्राप्त गर्नुका साथै उनी विभिन्न साहित्यिक संस्थाहरूमा कतै सदस्य, कतै अध्यक्ष र कतै सल्लाहकार रही काम गर्दै आएका छन् ।

२.८ लेखन

२.८.१ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव

साहित्यकार काशीनाथ तमोट बाल्यकालदेखि नै लेखन क्षेत्रमा विशेष अभिरुचि राख्दथे । विद्यालयमा रहँदा विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्यमा भुकाव भएको र त्यसमा पनि स्कूलमा शुक्रवारका दिन हुने साहित्यिक गोष्ठी तथा भित्ते पत्रिका मार्फत उनी अभि साहित्यतर्फ प्रभावित भएको बताउछन् । ⁴⁴ वि.सं. २०१९ मा 'त्यति भए पुग्छ' भन्ने कविता 'सपनाको ओतमा' प्रकाशित भएको थियो । ⁴⁵ नेपाली भाषा साहित्यका लागि केही गर्नुपर्छ भन्ने भावना बोकेका व्यक्ति तमोटले आफ्नो इच्छापूर्तिका लागि उपयुक्त वातावरणको खोजी गर्दै काठमाडौं आए । यहाँ उनले विभिन्न कवि-लेखकहरूसँग भेट गरे । यस क्रममा उनले सर्वप्रथम प्रेमा शाहलाई भेटे, उनीसँग केही लेखरचनाहरूको सृजना गर्न थाले । प्रेमा शाह लेखकीय व्यक्तित्व भएकाले यिनीबाट नै तमोट प्रेरित र प्रभावित बन्दै गएको बुझिन्छ । ⁴⁶ यसरी साहित्यिक जगत्मा प्रवेश गरेपछि यिनले विभिन्न साहित्यिक कर्मीलाई भेट्दै गएको बताउँछन् ।

यसरी विभिन्न साहित्यकारहरूको प्रत्यक्ष सम्पर्कबाट प्रभाव लिएर उनी नेपाली साहित्यको समसामयिक युगका साहित्यिक अनुसन्धानका एक अग्रणी हस्ती बन्न पुगेका छन् । उनले जागिरको सिलसिलामा काम गर्ने तथा पढ्ने क्रममा धेरै त्यस्ता व्यक्तिहरूसँग भेट गर्ने अवसर प्राप्त गरे जसले उनलाई लेखनका लागि उत्साहित तुल्याए । उनले आफ्ना समकालीन साहित्यकारहरू कविताराम, शैलेन्द्र साकार, भाउपन्थी , मञ्जुल आदिसँग लेखनकार्यमा सक्रियता देखाएको देखिन्छ । ⁴⁷ तमोट वास्तवमा नेपाली समाज एवं राष्ट्रमा रहेका सम्मानित प्रतिभाहरूको खोजी कार्यमा विशेष कलम चलाउने व्यक्तित्व हुन् । वास्तवमा साहित्य समाजको दर्पण भएकाले उनका कृतिमा त्यही समाजको प्रतिबिम्ब पाइन्छ ।

यसरी स्वतन्त्रता र न्याय एवं मानवताका पक्षपाती तमोटलाई लेखन क्षेत्रमा प्रेरणा दिने मूलभूत विषय भनेको साहित्यप्रतिको भुकाव र तत्कालीन सामाजिक परिवेश हुन् ।

२.८.२ लेखन कार्य

जीवनको प्रारम्भिक अवस्थादेखि नै भोजपुरे साहित्यिक तथा सांस्कृतिक वातावरणमा हुर्कदै आएका तमोटले युवा अवस्थामा पुग्दा नपुग्दै विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वहरूसँग घुलमिल हुने

---

⁴⁴ sfzLgfy tdf]^af^k|fK_t kfgsf/L eg":f/.

⁴⁵ P}hg.

⁴⁶ P}hg.

⁴⁷ P}hg.

उनले देखाएको यही क्रियाशीलता र योगदान नै उनको व्यक्तित्व निर्माणको आधारशिला बनेको पाइन्छ । यिनै व्यक्तित्व निर्माणका आधारबाट काशीनाथ तमोटको जीवनका विभिन्न पाटाहरूको यहाँ अध्ययन गरिएको छ ।

३.१ निजी व्यक्तित्व

काशीनाथ तमोट गहुँगोरो वर्ण, लाम्चो अनुहार र मभौला नेपाली कद भएका व्यक्तित्व देखिन्छन् । उनको केश र अनुहारमा उमेर अनुसारका परिवर्तनहरू प्रशस्त देखिन्छन् ।⁵³ उनको उचाइ पाँच फिट पाँच इन्च छ ।⁵⁴ साधारण पोसाकमा देखिने उनी धेरै जसो सर्ट पेन्टमा र सधै कपडाका भोलाको भोला भिरी रहेको देखिन्छन् । मौसम अनुसार उनले जाडोमा स्वेटर एवं ज्याकेट आदिको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।⁵⁵

तमोट हँसिला, शान्त धैर्यशील, अध्ययनशील एवं चिन्तनशील देखिन्छन् । स्पष्ट मिजासिलो सुमधुर आवाजमा बोल्ने हुनाले उनमा कठोरता पाइँदैन । उनी आफ्ना साथीभाइ छरछिमेकी आफन्त तथा आफूलाई चिन्ने जोकोहीसँग पनि मित्रवत व्यवहार गर्दछन् ।⁵⁶ उनका घरमा दुःख सुखका समस्या पोख्न आउनेहरूलाई आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म सहयोग गर्दछन् । अरूलाई व्यर्थमा निराश बनाउने प्रवृत्ति उनीमा पाइँदैन ।⁵⁷ तमोटका मित्रहरू धेरैजसो शिक्षक, प्राध्यापक र साहित्यकार छन् भने अन्य सर्वसाधारण व्यक्तित्वहरूसँग पनि उनको मित्रता देखिन्छ ।

बाल्यावस्थादेखि नै अति सोभोपन भएका तमोट युवावस्थामा पनि सोभो एवं शान्त र गम्भीर देखिन्छन् यही सोभोपनले केही ठाउँमा यिनी ठगिएका पनि छन् ।⁵⁸ समाज सुधारका पक्षधर तमोट समाजलाई प्रगतिपथतिर लम्केको हेर्न चाहान्छन् । त्यस्तै उनी नारीप्रति समताको दृष्टिभाव राख्दछन् । उनी आफ्नी स्वर्गीय आमा एवं स्वर्गीय श्रीमती मञ्जुप्रति पनि अति नै श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछन् ।

प्राकृतिक सुन्दरतामा रमन चाहने तमोटको जीवन एक क्षेत्रमा मात्र सीमित छैन । उनी साहित्यकार भएकाले साहित्यिक छलफल गर्नु, भाषा-साहित्यको उत्थान गर्नु, लुप्त प्रतिभाहरूको खोज अन्वेषण गर्नु, सांस्कृतिक एकता कायम गर्नु जस्ता कार्यमा सक्रिय रूपमा साधनारत छन्

⁵³ *zj]wstf{n]zj]wgfossf]tl:a/x]hfl]g:s]sf]t²yc.*

⁵⁴ *sfzLgfytdf]^af^k\fk_t hfgsf/Lcg":f/.*

⁵⁵ *zj]wstf{n]zj]wgfossf]]tl:a/x]hfl]g:s]sf]t²yc.*

⁵⁶ *hfh"/Jgaxfb"/tdf]^af^k\fk_t hfgsf/Lcg":f/.*

⁵⁷ *P]hg.*

⁵⁸ *P]hg.*

। त्यसैले उनको व्यक्तित्व पनि चारैतिर छरिएको छ । साहित्यका विभिन्न क्षेत्रमा कवि, कथाकार, प्रबन्धकार, अनुवादक तथा सम्पादक बनि सकेका तमोट एक सफल शिक्षक, प्राध्यापक एवं समाजसेवीका रूपमा परिचित छन्।⁵⁹

३.२ साहित्यकार व्यक्तित्व

काशीनाथ तमोटको जीवन भोगाइको यस खुटकिलोसम्म आइपुग्दा आफ्नै प्रकारको विशिष्ट व्यक्तित्व कायम गरेका छन् । उनी मूलतः कवि, कथाकार, अनुवादक खोज अन्वेषक र प्रबन्धकार हुन् । तमोट विशेष गरी साहित्यिक व्यक्तित्व तथा राष्ट्रमा रहेका प्रतिभाहरूको खोजी गर्ने अन्वेषक व्यक्तित्व हुन् । उनका यिनै विविध साहित्यिक व्यक्तित्वलाई तल क्रमशः प्रस्तुत गरिन्छ ।

३.२.१ कवि व्यक्तित्व

वाल्यावस्थादेखि नै कविता लेखनतर्फ उत्साही बन्दै आएका तमोटको पहिलो कविता वि.सं. २०१९ मा १९ वर्षको उमेरमा 'सपनाको ओतमा', 'त्यति भए पुग्छ' भन्ने कविता प्रकाशित गरेर साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गरेका तमोट एक स्रष्टा व्यक्तित्व बने ।⁶⁰ वि.सं. २०२६ मा आफ्नी आमाको मृत्यु वियोगमा 'वहिनीको यो विरहगाथा' नामक खण्डकाव्यको सिर्जना गरेका छन् तर यो प्रकाशन भने भएको छैन ।⁶¹ सरल र सरस शब्दहरू प्रयोग गर्दै कविता रच्ने तमोटका कवितामा युगीन जटिलता वर्तमान विसङ्गति, प्रकृति चित्रण आदि भाव समेटिएको पाइन्छ । तमोटको कवि व्यक्तित्वलाई चिनाउने कविताहरू सबै फुटकर रूपमा 'वुदि' र 'सपनाको ओतमा' नामक पत्रिकामा रहेको पाइन्छ ।⁶² कवि तमोट नेपाल भाषाको कविता लेख्ने र अनुवाद गर्ने गर्दछन् । विशेष गरेर पहिला नेपाली भाषा तथा पछि नेपालभाषा साहित्यमा होमिएका तमोटका नेपाली भाषाका कविता कृतिहरूका सङ्ख्या त्यति धेरै हुन सकेको छैन । यसरी यिनै फुटकर कविता तथा अनुवाद गरिएका कविताबाट तमोटको कवि व्यक्तित्वको परिचय पाइन्छ ।

विसङ्गतिको विरोध गर्ने तमोट वि.सं. २०३१ मा 'बुट-पालिस' आन्दोलनमा सक्रिय रूपमा लागेका थिए । 'बुट-पालिस' अभियानका सुरुवात कर्ताहरूमा शैलेन्द्र साकार, काशीनाथ तमोट, भाउपन्थी, कविताराम, ध्रुव सापकोटा, नारायण ढकाल आदि थिए । युवा लेखन प्रकाशनार्थ अर्थ सङ्कलन गर्न नेपाली युवा साहित्यकारद्वारा वि.सं. २०३१ मा राजधानीमा सुरु गरिएको यो एक अभियान थियो । प्रतिकूल परिस्थितिसँग विरोध जनाउने उद्देश्यले यो अभियान चलेको थियो । युवा कविहरूको असन्तोष आक्रोश र विद्रोहको स्वर यस अभियानसँग संलग्न

⁵⁹ *sfzLgfy tdf]^sf] [L Stut ljj/)f-cK|sflzt/rqfuf^-*.

⁶⁰ *sfzLgfy tdf]^af^k|fK_t hfgsf/L cy":f/*.

⁶¹ *P]hg*.

⁶² *P]hg*.

थियो र यो पुराना मान्यता र परम्परा ग्रसित सोचाइका विरुद्ध उठाइएको एक कदम थियो । अर्थात् समष्टिमा भन्दा २०३१ साल श्रावण १२ गते शनिवारका दिन त्यसवेलाका केही युवा साहित्यकारहरूले असाहित्यिक क्षेत्रमा गरेको नयाँ प्रयोग थियो 'वुट-पालिस' अभियान ।^{६३}

यसरी उपरोक्त अभियानमा संलग्न तमोटका फुटकर कविता पनि आफू बाँचेको युग समय साँध र त्यसले भिडाउने विवशताप्रति सत्यको उदघाटनमा सचेष्ट छन् ।^{६४} विभिन्न साहित्यिक आन्दोलनमा सरिक तमोटका कविता सुन्दर छन् र कुनै पनि वैचारिक अनुशासनलाई स्वीकार गर्ने गरेको देखिँदैन । सरल भाषामा सामान्य जनताले पनि बुझ्न सक्ने तमोटका कविता सामाजिक जनचेतना जगाउने खालका देखिन्छन् । यी सम्पूर्ण कार्यहरू तथा उनका प्रवृत्तिहरू हेर्दा उनको कवि व्यक्तित्व पनि सफल रहेको देखिन्छ ।

३.२.२ कथाकार व्यक्तित्व

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा काशीनाथ तमोट कविका अतिरिक्त कथाकार पनि हुन् । साहित्य साधनामा तल्लीन तमोटको कथा 'वुदि' सामयिक साहित्य सङ्कलनमा प्रकाशित छ ।^{६५} सङ्ख्यात्मक रूपले हेर्ने हो भने तमोटका कथा सिलगढी, तिनीहरू जेलमा छन् र तिमीले धोका दिनेछ्यौ गरी तिन ओटामात्र रहेका छन् ।^{६६} वि.सं. २०२६ मा प्रकाशित 'वुदि' मा रहेका कथाहरूबाट तमोटको कथाकार व्यक्तित्वको स्वरूप प्रष्टिन्छ किनकि तमोटका कथामा समाजमा हेपिएका शोषित, पीडित, निर्धा, निमुखा, अशिक्षित जनताको दुःख दर्दको अभिव्यक्ति पाइन्छ । महिला माथिको शोषण, दमन र दयनीय स्थितिको चित्रण पनि उनका कथाको विशेषता हो । तमोटका कथाहरूमा वर्गीय दृष्टिकोण सवल रूपमा देखाइएको हुन्छ, त्यस्तै पात्रहरू समकालीन परिवेशबाट लिईनु, ग्रामीण जनजीवन तथा सरल भाषाशैली आदि कथागत प्रवृत्ति उनीमा पाइन्छ । छोटा-छोटा कथा लेख्ने तमोटले ठाउँ-ठाउँमा रुढिवादी परम्पराप्रति धारिलो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

३.२.३ अनुसन्धाता व्यक्तित्व

काशीनाथ तमोटको कवि, कथाकार व्यक्तित्व सँगसँगै उनी भित्रको जिज्ञाशुपनले उनलाई खोज/अन्वेषक व्यक्तित्व जन्माएको छ । राष्ट्रका पुरातात्विक वाङ्मय वैभवको जगेर्ना नगरेमा लुप्त हुन सक्ने सोची भावी पुस्तालाई अतीतको सम्पति भविष्यलाई सुरक्षित राख्न प्राचीन लिपि घटनावली आदिको अध्ययन, अनुसन्धान एवं सङ्कलन गर्न अग्रसर रहेका छन् । तमोटको सर्वप्रथम खोज गरिएको कृति 'भोजपुरका दुई अज्ञात दाजुभाइ' हो ।^{६७} उनले

^{६३} *f= bcf/fd>]i& ;flaJofj] Ofoxf;M:;sfGt /;Gbol. sf&df*f)+M:lsqsf])fk\ sfzg.2059.kl=149.

^{६४} P]hg.

^{६५} sfzLgytdf]^af^k\fk_t hfjsf/Lcg":f/.

^{६६} P]hg.

^{६७} P]hg.

साहित्यको इतिहासमा अज्ञात रहेका स्रष्टाहरूको खोजी, विभिन्न सामाजिक परिवेश, जातीय संस्कार, धार्मिक, नैतिक आस्था, युगीन प्रवाह आदिलाई दृष्टिगत गरी अनुसन्धान गरेका छन्। यसरी उनले साहित्यिक अस्तित्वको खोज कार्यमा विशेष गरेर भानुभक्त पूर्व तथा भानुभक्त सम्बन्धी खोज, 'मोतीराम भट्ट सम्बन्धी खोज' लोक साहित्य र राष्ट्रमा लुप्त हुन लागेका प्रतिभाहरूको खोज, भाषा व्याकरण सम्बन्धी खोज, व्युत्पत्ति सम्बन्धी आदि विषयमा अनुसन्धान गरेका छन्।⁶⁸ तमोटले यसरी यी विभिन्न विषयमाथि अनुसन्धान गरेर साहित्यको ऐतिहासिक धरातललाई बलियो बनाएका छन्।

यसैगरी नेपाली साहित्यमा तमोटको ऐतिहासिकतालाई कोट्याउदै पुरानो कविताको बारेमा गरेको अनुसन्धान र यसमा पनि मुख्य गरेर भानुभक्तभन्दा अगाडिका कविताहरूको समीक्षात्मक टिप्पणी गरी पुरानो अस्तित्वलाई झल्काउने काम गरेका छन्।⁶⁹

३.२.४ भाषाविद् तथा कोशकार व्यक्तित्व

अनुसन्धेय तमोटको व्यक्तित्व भाषाविद् तथा कोशकारका रूपमा पनि रहेको छ। उनले नेपाल भाषा तथा नेपाली भाषाको नयाँ-नयाँ शब्दहरू खोज्ने सङ्कलन गर्ने कार्य गरी वाङ्मयको भण्डार वा शब्दभण्डार भर्ने काम गरेका छन्। यस क्रममा उनले नेपाली बृहद् शब्दकोश योजनाका 'कोश निर्माता' नेपाली शब्दकोश समितिका 'सदस्य' नेपाल लिपि अध्ययन तथा सर्वेक्षण योजनाका सदस्य, पुलांगु शब्दकोश निर्माण योजनाका प्रधानसङ्कलक, नेपाल भाषा शब्दनिर्माण समितिका संस्थापक सदस्य, नेपाल भाषा केन्द्रीय विभाग पाटनका प्रमुख, अडिक्सनरी अफ क्लासिकल नेवारीका प्रमुख सम्पादक, भोटिया-नेपाल भाषा शब्दावली एवं वाक्यांश पुस्तक (सह.ले.) आदि विभिन्न ओहोदामा रहेर काम गरेका छन्।⁷⁰ त्यस्तै यिनी इ. १९८५ मा थाइल्याण्डमा भएको चीन-भोटिया भाषा तथा भाषाविज्ञानको १८ औं अन्तराष्ट्रिय सम्मेलनमा सहकार्यपत्र प्रस्तोताको रूपमा भाग लिएको, त्यस्तै यिनी लिङ्ग्विस्टिक सोसाइटी अफ नेपालको वार्षिक सम्मेलनहरूमा भाग लिई इ.सं. १९८७, १९८८, १९८९, १९९१ र १९९२ मा कार्यपत्र प्रस्तुत गरेका छन्।⁷¹ यसरी यी विभिन्न ओहोदामा रहेर शब्द सङ्कलन तथा शब्द पहिचान गर्ने तमोटको व्यक्तित्व कोशकार तथा भाषाविद्का रूपमा स्पष्टिन्छ।

३.२.५ अनुवादक व्यक्तित्व

साहित्यको भण्डार भर्न सिर्जनाले मात्र सम्भव हुँदैन किनभने सिर्जना आफ्नै परिवेश साधना एवं सोचाइमा निहित हुन्छ। त्यसैले कुनै पनि भाषासाहित्यको भण्डार ठूलो बनाउन

⁶⁸ *sfzLgfy tdf]^af^k|fK_t hf9sf/L cg":f/.*

⁶⁹ *cle:"j]bL_g]kfnL ln^/]/M^kofou {fp)*P)*lxl:^, sf&df*f]/M:femfk|sfzg, 2035.*

⁷⁰ *sfzLgfy tdf]^sf]LofStut ljj/)f-ck|sflzt/rgfaf^_.*

⁷¹ *sfzLgfy tdf]^sf]LofStut ljj/)f-ck|sflzt/rgfaf^_.*

अन्य विभिन्न भाषा साहित्यमा रहेका अमूल्य कृतिहरूको अनुवाद गरी तिनलाई आफ्नो साहित्यमा भित्राउने र त्यसमा भएका मोतीलाई टिपी ग्रहण गर्न र तिनसँग परिचित हुन आवश्यक हुन्छ । त्यसैले अनुवाद पनि एक महत्त्वपूर्ण साहित्यिक अभियान मान्नुपर्छ । यस्तै अनुवादक तमोटले पनि नेपाली साहित्यको भण्डारलाई फराकिलो बनाउन अनुवाद गरेका छन् । उनले मुख्य गरेर नेपाल भाषाका कृतिहरूलाई अनुवाद गरेका छन् । यस क्रममा समसामयिक नेवारी कवितालाई नेपालीमा अनुवाद गरेका छन् । जुन समीक्षा साप्ताहिकमा प्रकाशित छ ।⁷² त्यस्तै नारी हस्ताक्षर कथा सङ्ग्रहका लागि नेवारीका पाँचवटा कथालाई पनि नेपालीमा अनुवाद गरेका छन् ।⁷³ त्यस्तै उनका फुटकर रूपमा पनि अनुवाद गरिएका साहित्यिक कृतिहरू विभिन्न पत्रिकामार्फत प्रकाशित छन् । साहित्यको रसलाई अलिकति पनि नखलबल्याई अनुवाद गर्ने जस्तो महत्त्वपूर्ण काम तमोटबाट भएको देखिन्छ । किनकि उनका अनुदित कृति हेर्दा अनुवाद गर्ने कला तमोटमा निकै उच्च रहेको देखिन्छ ।

३.३ साहित्येतर व्यक्तित्व

३.३.१ सामाजिक व्यक्तित्व

मानिस सामाजिक प्राणी भएको हुनाले ऊ स्वभावैले समाज सुधारतर्फ अभिमुख हुन्छ । भोजपुर टक्सारको एक व्यापारिक परिवारमा जन्मे हुर्केका काशीनाथ तमोट विद्यार्थी हुँदादेखि नै सामाजिक सेवाप्रति समर्पित रहेका थिए । वि. सं. २०१८ सालमा श्री विद्याधरी सार्वजनिक पुस्तकालयको सदस्य भई एकवर्षसम्म काम गरी आफ्नो सार्वजनिक संस्थाप्रतिको उद्गार प्रदर्शन गर्नु भएका तमोट वि.सं. २०१९ मा केही छोटो समय श्री यशोधरा वालिका अपरमिडील प्राइमरी स्कुलमा स्वयंसेवकका रूपमा शिक्षक भई काम गरेका थिए ।⁷⁴ त्यस्तै यिनी भिक्षु सुदर्शन लुमन्टीपुचको उपाध्यक्ष, परिवार कल्याण प्रतिष्ठानको अध्यक्ष, सामुहिक बचत कोषको अध्यक्ष तथा च्वसापासाको सदस्य र हाल ललितपुर नगरक्षेत्रको सांस्कृतिक सम्पदाको खोजमा अनुसन्धानरत छन् ।⁷⁵ यसरी यी विभिन्न संस्थामा रहेर सामाजिक कार्यमा कर्तव्य निर्वाह गरेका तमोटको सामाजिक सेवा प्रतिको लगाव उल्लेखनीय रहेको पाइन्छ ।

३.३.२ जागिरे व्यक्तित्व

काशीनाथ तमोट वि.सं. २०१९ मा म्याट्रिक पास गरेर काठमाडौं आएपछि विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा कर्मचारी भई काम गरेका छन् । यसमा उनले सर्वप्रथम वि. सं. २०२२ मा आवास तथा भौतिक परियोजना विभागमा ओभरसियरका रूपमा काम गरेका

⁷² *sfzLgfy tdfj^af^k\fk_t hfjgsl/L cg":f/.*

⁷³ *P]hg.*

⁷⁴ *sfzLgfy tdfj^af^k\fk_t hfjgsl/L cg":f/.*

⁷⁵ *P]hg.*

छन् भने वि. सं. २०२९ मा भक्तपुरको सानो ठिमीमा रहेको एस. ओ. एस. बालग्राम संस्थामा पनि नेपाली अनाथ बालबालिकाको जीवन निर्माणको एक कल्याणकारी संस्थामा सुपरभाइजर भई काम गरेका छन्।⁷⁶ यसरी उनको छवि जागिरे व्यक्तित्वका रूपमा पनि भल्किएको छ।

३.३.३ शिक्षक व्यक्तित्व

जीवनको अधिकांश समय जागिरमा बिताउँदै आएका तमोट सानै उमेरमा यस क्षेत्रमा प्रवेश गरेका हुन्। २०१९ सालमा केही समय भोजपुर टक्सारकै श्री यशोधरा बालिका अपरमिडिल प्राइमरी स्कूलमा शिक्षण गरेका थिए। त्यसपछि उच्चशिक्षाको क्रममा काठमाडौं आएपछि आफ्नो पढाइलाई पनि निरन्तरता दिदै विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूमा काम गर्दा गर्दै वि.सं. २०२९ मा एम. ए. पास गरे। यस पश्चात् वि.सं. २०३१ देखि पाटन संयुक्त क्याम्पसबाट आफ्नो प्राध्यापन पेसा सुरू गरेका तमोट भक्तपुर क्याम्पस हुँदै त्रि-चन्द्र क्याम्पसमा पनि अध्यापन गरेका छन्।⁷⁷ यसरी तमोटले आफू शिक्षित भए पछि विद्यालय एवं कलेजमा शिक्षण कार्य गरी सो क्षेत्रको अनुभव सङ्गालेको पाइन्छ।

३.३.४ सङ्गठक व्यक्तित्व

(अ) साहित्यिक सङ्घसंस्थाको सङ्गठन

काशीनाथ तमोटले साहित्यिक सेवाका कामहरू गर्ने सन्दर्भमा विभिन्न सङ्घसंस्थामा सक्रियताका साथ काम गरी आफ्नो साङ्गठनिक व्यक्तित्व कायम गरेका छन्। नेपाली भाषा साहित्य नेपाल भाषा साहित्य र संस्कृतिको जगेर्ना गर्न तमोटले निम्नलिखित साहित्यिक सङ्घ तथा प्रतिष्ठानहरूमा साङ्गठनिक योगदान पुऱ्याएका छन्।

नेपाल भाषा केन्द्रीय विभाग पाटन संयुक्त क्याम्पसको 'प्रमुख', सरस्वती पुरस्कार छनौट समितिको 'सदस्य' नेपाली शब्दकोष समितिको सदस्य, नेपाल पाण्डुलिपि संरक्षण तथा अभिलेखन समितिको 'सचिव', नेपाली बृहद् शब्दकोशको 'कोश निर्माता', नेपाल भाषा परिषदको सदस्य र च्वसापासाको 'सदस्य'।⁷⁸ यसरी साहित्य सेवामा आफ्नो अमूल्य समय खर्च गरी उपरोक्त सङ्घसंस्थानहरूलाई ऐक्यवद्ध गर्दै नेपाली भाषा र नेपाल भाषा साहित्यको भविष्य उज्ज्वल बनाउन प्रयत्नरत तमोटको साहित्यिक छवि उच्च स्थानमा रहेको छ।

(आ) साहित्यिक आन्दोलनको सङ्गठन

काशीनाथ तमोट विद्यार्थी कालदेखि कुशल सङ्गठनकर्ता थिए। साहित्यमा पुराना मान्यता एवं परम्परावादी लेखनका विरुद्ध कलम चलाउने काशीनाथ तमोट तथा उनका समकालीन कवि लेखकहरू शैलेन्द्र साकार, ध्रुव सापकोटा, कविताराम, मोहन घिमिरे, नारायण

⁷⁶ *सङ्घसंस्थाको सङ्गठन*।

⁷⁷ *सङ्घसंस्थाको सङ्गठन*।

⁷⁸ *सङ्घसंस्थाको सङ्गठन*।

ढकाल, सन्तोष भट्टराई, भाउपन्थी आदिले विभिन्न साहित्यिक आन्दोलन गरेका थिए । यस मध्यमा वि. सं. २०३१ मा भएको 'वुटपालिस' आन्दोलनका एक सदस्य हुन काशीनाथ तमोट ।⁷⁹ त्यस्तै साहित्य रचना तर्फ प्रोत्साहित गर्न १९३८ मा मोतीराम भट्टको सक्रियतामा मोतीमण्डलीको स्थापना भयो उक्त मण्डलीमा काशीनाथ, पदमविलास, चेतनाथ आचार्य, तेज बहादुर राना, नरदेव पाण्डे, र गोपिनाथ लोहनी आदि सहभागी थिए ।⁸⁰

३.४ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बीच अन्तःसम्बन्ध

काशीनाथ तमोटको अहिले सम्मको छ दशक लामो उमेरले सामाजिक, राजनीतिक एवं राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय परिवेशलाई भोग्दै आएको देखिन्छ । निम्न मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मे हुर्केका उनले बाल्यवस्थादेखि नै शिक्षा दीक्षा आर्जन गर्ने क्रममा विभिन्न बाधा अवरोधहरू व्यहोर्नु परेको थियो । सामाजिक सेवाका क्षेत्रमा अनुभव बटुल्ने तमोट नेपाली जनजीवनका विविध परिवेशमध्ये साहित्यिक वातावरणबाट विशेष प्रभावित देखिन्छन् । साहित्यप्रतिको यही भुकावले उनलाई कवि, कथाकार, अनुवादक अनुसन्धाता, कोशकार आदि व्यक्तित्वको निर्माण गरेको छ ।

उदार भावना एवं सहृदयी लेखक काशीनाथ तमोटको व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूमध्ये कवि, अनुवादक, अनुसन्धाता, कोशकार व्यक्तित्व नै सर्वोच्च स्थानमा रहेको छ । उनले आफ्नो जीवन भोगाइका क्रममा देख्नु र सहनु परेका सामाजिक, सांस्कृतिक तथा अन्याय अत्याचारप्रति उनको लेखक व्यक्तित्व अग्रसर रहेको पाइन्छ । विशेष गरी उनी साहित्यिक अनुसन्धानमा लुप्त प्रतिभा, ठाउँ, संस्कृतिको खोज गरी लेखन कार्य गरेका छन् । वि.सं. २०१९ देखि सुरु भएको उनको लेखन यात्रा बीचबीचमा कहिलेकाँही अवरुद्ध रहे पनि विस्तारै अभै पनि अगाडि बढिरहेको छ । तमोटको जीवनमा बाल्यकालदेखि नै साहित्य प्रतिको भुकाव र साहित्यकारसँगको सङ्गतले उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बीच अन्तःसम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

⁷⁹ *f= bcf/fid>/t& :fnaJocf/Olaxf;M.l;sf&Tt /; &bol .sf&df*f)+M.lqsf))fk\ sfzq,2059.kl=149 .

⁸⁰ uf]/j'&B/fn eE/fOl .sf Joo cf&Bf]ng kl/ro, s&df*f)+M.g]kfn /fnsLo k\ /fk\Iti&fg,2049kl=19 .

चौथो अध्याय

काशीनाथ तमोटको साहित्ययात्रा

काशीनाथ तमोटको लेखन यात्रा वि.सं. २०१९ देखि सुरु भयो । विद्यालयीय शिक्षा अध्ययन कै पृष्ठभूमिमा विभिन्न साहित्यिक गतिविधिसँग सहभागिता देखाउने तमोटको औपचारिक लेखनको प्रारम्भ वि.सं. २०१९ मा 'सपनाको ओतमा' भन्ने पत्रिकामा प्रकाशित 'त्यति भए पुग्छ' शीर्षकको कविताबाट भयो । कविता विधाबाट साहित्यमा हात हालेका तमोटले कवितामा मात्र स्थिर नरही कथा, प्रबन्ध, खोज अनुसन्धान तथा अनुवाद गर्ने कार्य गरेका छन् । यिनका धेरै जसो छरिएर रहेका फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित छन् । यिनको विशेष गरेर नेपाल भाषा साहित्यमा अहम् भूमिका रहेको छ । उनले नेपाल भाषा साहित्यमा विभिन्न कृति, लेखरचनाहरूको सिर्जना एवं अनुवाद गरेका छन् । साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाएका तमोट कुशल अनुवादक, कोशकार र अनुसन्धानकर्ता पनि हुन् । यिनै विभिन्न प्रतिभा भएका उनले साहित्य र साहित्येत्तर दुवै विषयमा कलम चलाएका छन् ।

काशीनाथ तमोटका आजसम्म प्रकाशित कृतिहरूमा केही कृतिहरू पुस्तकका रूपमा प्रकाशित छन् भने अन्य धेरै रचनाहरू फुटकर रूपमा विभिन्न पत्रपत्रिका मार्फत प्रकाशित छन् । उनका आजसम्म प्रकाशित तथा प्राप्त भएका रचना र कृतिहरूको विवरण यस प्रकार रहेको छ :

- (१) "त्यति भए पुग्छ" सपनाको ओतमा, साहित्योदय समिति, भोजपुर, २०१९।
- (२) "खिकामाछा टक्सारको स्मरणीय परिचय" गोरखापत्र, २०२०, फागुन १२ ।
- (३) "भोजपुरका दुई अज्ञात दाजुभाइ" हिमानी, २:६, २०१९ ।
- (४) "बैसाख एक गते दार्चुलामा" वुदि, २०२६, साउन ।
- (५) "लिडचे जस्तो छाँडहरू" वुदि, २०२६, साउन ।
- (६) "सिलगढी" वुदि, २०२६, साउन ।
- (७) "तिनीहरूमा जेलमा छन्" वुदि, २०२६, साउन ।
- (८) "तिमीले धोका दिनेछ्यौ" कथा, वुदि, २०२६, साउन ।
- (९) "डोट्यालीहरूका माझ बसेर" वुदि, २०२६, साउन ।
- (१०) "भाउपन्थी र अप्रकाशित आत्मस्वीकृति", वुदि, २०२६, साउन ।
- (११) "डडेलधुराको एउटा पुरानो भैलो गीत", गोरखापत्र, २०२६, कार्तिक १६ ।
- (१२) "ताजमहलमा शंकर लामिछाने ज्यू", मन्त्र ५, २०२७, जेठ ।
- (१३) "फर्कल्ली र देउडा : एक संस्मरण", प्रगति ६:२०, २०२७, साउन ।
- (१४) "सिक्किम नेपालीका प्ररक आले", मधुपर्क ३:९, २०२७, माघ ।
- (१५) "डेट्याली शब्द संगाल्दै जाँदा", मधुपर्क ४:३, २०२८ साउन ।
- (१६) "भोजपुरय नेपाल भाषाय अवस्था छगु खंलावला" नेपाल भाषा पत्रिका तप्यौ २०२८, जेठ ३० ।
- (१७) "कथा अंचल : महाकाली" प्रतीक ५, २०२८ भाद्र ।
- (१८) "भानुभक्तको एउटा शंकास्पद कविता", भानु ,८:१३, २०२८ असोज ।
- (१९) "कथा अञ्चल : सेती", प्रतीक, ६, २०२८, असोज ।

- (२०) “कथा अञ्चल : भेरी”, प्रतीक ७, २०२८, मंसिर ।
- (२१) “कथा अञ्चल : कर्णाली”, प्रतीक, ८, २०२८, फागुन-चैत ।
- (२२) “डेडिस्नल नेप्लीज डोरर्स एण्ड विण्डोज”, नेपाल डाइजेस्ट, १:१, २०२८ ।
- (२३) “कथा अञ्चल : धौलागिरी” प्रतीक ९, २०२९, बैसाख-जेष्ठ ।
- (२४) “भानुभक्त : एक शिलालेखको प्रसंग”, मधुपर्क, ५:२, २०२९, अषाढ ।
- (२५) “नेपाली भाषामा एक रूपता ल्याउन भएको व्याकरण युद्ध”, हिमाली हुलाक, २:२३, २०२९, असार ।
- (२६) “अन्वेषणात्मक कृति” चिन्तन, १:१, २०२९, पुस ।
- (२७) “हल्दी भनेपछि कोट्याउनु किन” कविता, चिन्तन, १:१, २०२९ पृ. ५ ।
- (२८) “सब आ-आफ्ना धुनमा” कविता, चिन्तन, १:१, २०२९, पृ. ५ ।
- (२९) “नुवाकोट दरवारको महत्व माथि प्रकाश” प्रज्ञा, २:२:६, २०२९ ।
- (३०) “भानुभक्तको एक अप्रकाशित कविता” विदेह, ५:६, २०३० कार्तिक-माघ ।
- (३१) “भानुभक्तको इजहारको खेसा” गोरखापत्र, २०३०, मङ्सिर २, पृ. ७ ।
- (३२) “भानुभक्तको बाबु र काकाले सारेका दुई हस्तलिखित पुस्तकहरू”, हिमाली हुलाक, ४:१४, २०३०, पुस ।
- (३३) “लुम्बिनी विकास योजना र प्रो.टाँगे”, लुम्बिनी (सामयिक), २:२, २०३१ बैसाख ।
- (३४) “एस.ओ.एस. बालग्रामका संस्थापक” जीवनी, गोरखापत्र, २०३१, असार १ शनिवार ।
- (३५) “दुष्ट अठ्चालीस सालको कविता”, गोरखापत्र, २०३१, साउन २६ शनिवार ।
- (३६) “नेपालमा बाल कल्याणबारे संस्थागत प्रयासहरू”, गोरखापत्र, २०३१ भदौ १३ गते ।
- (३७) “सर्वप्राचीन नेपाली पुस्तक खोज्दै जाँदा”, मधुपर्क, ७:३, २०३१, साउन ।
- (३८) “नुगामा सन्ताप सत्या- को अर्थ”, वेणी, २०३१, आश्विन ।
- (३९) “मदन पुरस्कार प्राप्त लिच्छविकालका अभिलेख”, मधुपर्क, ७:५, २०३१ आश्विन ।
- (४०) “न्यातपोल मन्दिर”, धर्मदर्शन, १:३, २०३१ कार्तिक ।
- (४१) “माटाका भ्याल र टुँडाल”, गोरखापत्र, २०३१, माघ २६ शनिवार ।
- (४२) “हनुमान ढोका नासल चोकको डबली”, धर्मदर्शन, १:४, २०३१ माघ ।
- (४३) “बसन्तपुर दरवारको महत्त्वमाथि प्रकाश”, मधुपर्क, ७:१०, २०३१, फागुन ।
- (४४) “श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको नुवाकोट गाउँ व्यासीको दरवार केही ऐतिहासिक प्रसङ्ग”, गोरखापत्र, २०३१ चैत्र शनिवार ।
- (४५) “भक्तमालाका अरू श्लोकहरू”, मधुपर्क, ६:१२, २०३१, चैत्र ।
- (४६) “नेपाल भाषा आधुनिक कविता”, कविता, पासामुना, काठमाडौं, २०३२ ।
- (४७) “भानुभक्तको जन्मथलोमा जाँदा”, विदेह, ३:१:१३, २०३२ बैसाख ।
- (४८) “भानुभक्तको एकसुरेपन एक उदाहरण”, गोरखापत्र, २०३२, भदौ १४ शनिवार ।
- (४९) “नेपालको विद्वान् गणितज्ञ पण्डित गोपाल पाँडे”, जीवनी, मधुपर्क, ८:२, २०३२, अषाढ ।
- (५०) “नेपाल भाषाया पिदंगु प्राचीन नाटक च्वः गु”, भ्नी, १८:१:१५४, २०३२ (ने.सं. १०९५) ।
- (५१) “नेपाली संस्कृतिमा डबलीको स्थान”, नेपाली लोक-संस्कृति-संगोष्ठी, २०३२ ।
- (५२) “अध्यात्म रामायणको बालुन : एक छोटो परिचय”, मधुपर्क, ८:११, २०३२, चैत ।
- (५३) “पलेह : भिर्निगु स”, बाखं-समालोचना, २०३२ (ने.सं. १०९५) ।
- (५४) “वन्दिपुर व अनयर छगु अभिलेख”, भ्नी, १८:३:१५६, २०३२ (ने.सं. १०९५) ।

- (५५) “गोरखापत्र: विवरणात्मक सूचीपत्र”, नेपाल एशियाली अध्ययन संस्थान २०३२, ४ खण्ड (सहस्रकलक)
- (५६) “सहलेखक शिवप्रसाद सत्याल” ‘पीठ’ (श्रुति-सम्पादक) कला-गोष्ठी-प्रतिवेदन, (२०३३, पौष ११-१२) काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र., नेपाल ललितकला संस्था, वि.सं. २०३५ ।
- (५७) “गोरखापत्रमा अङ्कित लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा-केही टिप्पणी र टिपोट”, रचना, १४:४, २०३३ ।
- (५८) “चित्तधर हृदय जुथा काव्य-साधना”, न्हसला, २०३३ (ने.सं. १०९६) ।
- (५९) “गोरखापत्र : ऐतिहासिक महत्त्वका सन्दर्भमा” गोरखापत्र (७५औं वार्षिकोत्सवाङ्क) २०३३ बैसाख ।
- (६०) “विवृतिकारबाट गोष्ठी प्रतिवेदन”, नेपाली भाषा-अधिगोष्ठी, काठमाडौं, २०३३ ।
- (६१) “ख्वप्या महाकली प्याखं”, भ्नी, १९:५:१६३, २०३३ (ने.सं. १०९६) ।
- (६२) “टर्नरको नेपाली शब्दकोश छोटो परिचय” गोरखापत्र, २०३४, असार ११ शनिवार ।
- (६३) “भानुभक्तले सारेको लघु सिद्धान्त कौमुदीको पुष्पिको”, मुधपर्क १०:३, २०३४, साउन ।
- (६४) “लिच्छवीकालमा बाजा”, बागीना, ४:१६, २०३४, साउन ।
- (६५) “हेमराज शाक्य र नेपालको बुद्धमूर्ति अध्ययन”, गोरखापत्र, २०३४, साउन ।
- (६६) “दुई जोडको पोइ भानुभक्त”, गोरखापत्र, २०३४, माघ १५ शनिवार ।
- (६७) “बाबुराजा जोशी व मेपिं (मुपिं)”, पाठ्य संस्कृत नेपाल भाषा खंग्व : धुकुचा,
- (६८) बाबुराजा जोशी व मेपिं(मुपिं)-पाठ्य संस्कृत नेपाल भाषा खंग्व:धुकुचा,काठमाडौं नेपाभाषा लिधसा सफूचा पिथना गुथि, २०३४, (ने.सं. १०९७)
- (६९) “तुलसीलाल सिंह (संक)”, नेपाल (ऋतु-पौ) या च्वसु धल : किर्तिपुर : ज्ञान बहादुर महर्जन २०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (७०) “नायो-नकिया व्युत्पत्ति”, ज्वाला न्हायक, ६, २०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (७१) “कला : वे भा: त या व्युत्पत्ति”, भ्नी, २०:४:१६७, २०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (७२) “लिस : या व्युत्पत्ति”, ललिता, २०३४, (ने.सं. १०९७) पृ.४८ ।
- (७३) “ऐतिहासिक सन्धय राम भारोया ‘वीरवाहु’ रदाख”, ज, ७:७, २०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (७४) “ने.सं. २९३ या छगू अभिलेख”, नेपाल, २०:२ २०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (७५) “नेपालभाषा बाख. साहित्यया इतिहास ‘स्वया :”, कुला, २०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (७६) “संस्कृत व नेपालभाषा” (भूमिका) काशीनाथ तमोट (सं.) पाठ्य संस्कृत-नेपाल भाषा खंग्व : धुकुया, २०३४, (ने.सं. १०९७) ।
- (७७) “नेपाल भाषा खंग्व : स्वाना: च्वय्या”, ज्वलान्हायकं, ५, ३०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (७८) नेपालभाषाय अधिरण कारक-प्रत्यय । विधावारिधिको निमित्त गरिएको गोष्ठीमा प्रस्तुत पत्र, २०३४ माघ १७ ।
- (७९) “किलाग : या देवीप्याखं”, कपं, २०३४ (ने.सं. १०९७) ।
- (८०) “लिच्छवीकालमा बाजा”, बागीना, ४:१६, २०३४, साउन-असोज ।
- (८१) प्रमाणपत्र तहको नेवारी विषयको पाठ्यांश, त्रि.वि. अन्तर्गतमा सा.शा.अ. संस्थानद्वारा आयोजित नेवारी विषय शिक्षकहरूको प्रथम राष्ट्रिय अधिवेशन, २०३४, पौष ।
- (८२) नेपाल भाषाया वास्तुकला खंग्व: पुच: मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र अध्ययन संस्थान, पोखरा, २०३५ मा प्रस्तुत लघु अनुसन्धान परियोजना ।
- (८३) “ल: ल्हाय्ज्या”, नेपालभाषा पत्रिका, २३:१७०, २०३५ (ने.सं. १०९८) ।

- (८४) “बछलागा एकादशी”, नेपाल भाषा पत्रिका २७:१७०, २०३५ (१०९८) ।
- (८५) “डिसर्टेशन या अध्ययन प्रकृति”, नेपाल भाषा पत्रिका २४:५, २०३५ (ने.सं. १०९८) ।
- (८६) “डिसर्टेशन च्वयेत मा : गु छु खं”, नेपाल भाषा पत्रिका, २४:६, २०३५ (ने.सं. १०९८) ।
- (८७) “नेवारी भाषा र साहित्यको अनुसन्धान”, रिसर्च मेथोडोलोजी कोर्स : ए गाइडलाइन फर प्रेपरिड ए रिसर्च प्रोजेक्ट, पोखरा, २०३५ (ने.सं.१०९८) ।
- (८८) “डिसर्टेशन यात मदयकं मगा : गु ख”, नेपाल भाषा पत्रिका, २४:२६, २०३५ (ने.सं. १०९८) ।
- (८९) “डणना-प्रति भाषिक अन्या”, लसकुस, २०३५ (ने.सं. १०९८) ।
- (९०) “लिच्छविकालमा नेपालको साहित्य”, भंकार, २०:६, २०३५, असोज ।
- (९१) “च्वसापासा छत्वा : चा परिचय”, नेपालभाषा पत्रिका, २३:१६१, २०३५ (ने.सं. १०९८) ।
- (९२) “नेपाल भाषाया ध्वनी परिवर्तनया कुं पह”, ललिता, ६, २०३५, फागुन १२ पृ.८६ ।
- (९३) “श्रेष्ठ सिरपा सम्बन्धि छु खं”, नेपालभाषा पत्रिका, २४:२७, २०३५ (ने.सं. १०९८) ।
- (९४) “मोतीराम भट्टको हर्षवदन : एक कौतुहल कूट”, इन्दु, १:५, २०३६ भदौ ।
- (९५) “मोतीराम भट्टको एक समस्या : भारी विषतमा प्रयां”, मधुपर्क, १२:४, २०३६, भदौ पृ. २-६ ।
- (९६) “मोती मण्डलीको हैदर सम्बन्धी समस्या”, इन्दु, १:८, २०३६, मंसिर पृ. १२-१९ ।
- (९७) “मोतीरामको मूल पिकदूत”, ओइरो, २:१, २०३६, पुस, पृ.३ र ७ ।
- (९८) “लक्ष्मीनाथ आचार्य र उनको एउटा कविता”, नेपाली, ८२, २०३६ माघ ।
- (९९) “नेपालभाषाय स्त्रीकरणया समस्या : छगू सर्वेक्षण”, कुलां, ४, २०३६ (ने.सं. १०९९) पृ. १६-१०९ ।
- (१००) “नेपालयस्नातकोत्तर उपाधि का: गु न्हापांगु डिसर्टेशन”, नेपालभाषा पत्रिका, २४: ८१, २०३६ (ने.सं. १०९९) ।
- (१०१) “नेपाल भाषाय डिसर्टेशन या व्यवस्था”, ब्यहांचुलि, १९:१, २०३६ (ने.सं. १०९९) ।
- (१०२) “अनुसन्धानात्मक च्वखं सम्बन्धी छुं खं”, मल, २०३६ (ने.सं. १०९९) ।
- (१०३) “मालाखं खंग्व : ना छुना”, ज्वलान्हायकं ११:१५, २०३६ (ने.सं. १०९९) ।
- (१०४) “नेपाल भाषा ध्वाना सफ्या धल : व उकिया भूमिका”, नेपाल भाषा पत्रिका (२४:७०, २०३६ (ने.सं. १०९९) ।
- (१०५) नेपाल भाष वास्तुकला खंग्व : ज ९, २०३६ (ने.सं. १०९९) ।
- (१०६) “नेपाल संवत छयलादिसं, संस्कृति सम्बन्धी पुस्तक” पासामुना, काठमाडौं २०३७ (ने.सं. ११००) ।
- (१०७) सिद्धिरल कसा : व वयूक : या कृति, काठमाडौं च्वसापासा, २०३७ (ने.सं. ११००) ।
- (१०८) “मोतीराम भट्टको कामदेव वर्णन र रतिस्तुति”, ओइरो, २:३ २०३७ बैसाख ।
- (१०९) “गोरखापत्रको अभिलेखीय महत्त्व”, गोरखापत्र, २०३८ बैसाख २४ ।
- (११०) “मोतीराम भट्टका तीन श्रृङ्गारिक श्लोक”, समष्टि १:१, २०३७ बैसाख ।
- (१११) “मोतीरामको कवि र कविताको वर्णन”, कविता, २, २०३७ बैसाख-असार ।
- (११२) “मोतीरामको बुद्धि प्रशंसा”, ओइरो २:५, २०३७, आषाढ, पृ. ३-४ ।
- (११३) “डोलेश्वर र अरूको एक समस्या पूर्ति”, मधुपर्क, १३:३, २०३७ साउन ।
- (११४) “मोतीराम भट्टको कविताको सरजाम”, पारिजात, २:२:८, २०३७ पुस ।
- (११५) “न्वस : हिलाया छगु दसु-इलन्हे”, स्वनिग, १, २०३७ (ने.सं. ११०१) ।

- (११६) “शुक्रराज्या नेपाल भाषा व्याकरण या पृष्ठभूमि”, कुलां, ५, २०३७ (ने.सं. ११००)
- (११७) “विभक्तिथ्वीक अव्यय बले म्हसीके”, ज, १०, २०३७ (ने.सं. ११००) ।
- (११८) “सिद्धिदासया समस्यापूर्ति छगु परिचय”, ज्वलान्हायकं, १६, २०३७ (ने.सं. ११००) ।
- (११९) “नेपालभाषा खंग्व : धुकुती ग्य : आख : या न्हटटना”, गं १, २०३७ (ने.सं. ११००) ।
- (१२०) **स्तरीय नेपालभाषाया नियमावली**, काठमाडौं देग : म्हिचा सफू, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१२१) “भानुभक्तको वाल्यवातावरण : केही बीजारोपण”, नेपाल, ११:४, २०३८ असार ।
- (१२२) **भोजपुरय लुगु पुलिसा**, ललितपुर साहित्यया मूलुखा, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१२३) मानदास तुलाधार (सङ्ग) पुलांग मे मुना काठमाडौं : **नेपाल भाषापरिषद**, काठमाडौं, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१२४) “सुभाषित र कवि मोतीराम भट्ट”, भंकार, २०३८ कार्तिक ।
- (१२५) “लिच्छवि अभिलेखया संस्कृत मखुगु खंग्व : या ल्या : चा :”, खेलुइता, २, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१२६) “मल्कालया नेपाल भाषा प्याख साहित्यया सम्बन्धय”, ज्वलान्हायक, १८, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१२७) “नेपालभाषाय भाषायोजना छगु सर्वेक्षण”, कुला, ६, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१२८) “न्हिपौ नेपालभाषा पत्रिका या बुखं”, **नेपालभाषा पत्रिका तपंपौ**, २०३८ (ने.सं. ११०१) पृ. ४७ ।
- (१२९) “पुलिसा” (पुस्तावली), **शान्तिविजय**, ११:११, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१३०) “त : धं श्रद्धाया छगू पुलिसा”, **अमृत**, १२:१ २०३८ वैसाख (ने.सं. ११०१) ।
- (१३१) “भोजपुरया तम्ह भाषाजवा : लाल धन शाक्य”, नेपाल, २२:१, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१३२) “भोजपुरय नेपाल भाषाय कुं अभिलेख”, नेपाल, २२:२, २०३८ (ने.सं. ११०१) ।
- (१३३) “मोतीराम भट्टले पढेका अङ्ग्रेजी पुस्तक र तिनका संकेत”, **मधुपर्क**, १५:४, २०३९ भदौ ।
- (१३४) “मोतीमण्डलीको भाषा पद्य सङ्ग्रह : एक परिचय”, **मोती स्मृती ग्रन्थ**, काठमाडौं, पृ.३३, २०३९ ।
- (१३५) “छत्तीस गीत सहितको एउटा पौभा”, नेपाल, १३:३, २०३९ माघ-फागुन ।
- (१३६) “चित्रधर ‘हृदय’ यर काय भाजु”, **नेपाल भाषा पत्रिका**, २७:१८०, २०३९ (ने.सं. ११०२) । वछला २७ विहीवार ।
- (१३७) “स्थायी कोशया शुभारम्भ”, **भ्नी**, २५:३:१९२, २०३९ (ने.सं. ११०२) ।
- (१३८) “पारसी प्रकाश”, **सितु**, ६१, २०३९ (ने.सं. ११०२) पृ. ४५-५० ।
- (१३९) “नेपाल भाषाया दिशाया नां म्हसीके”, **पौभा**, ३:११, २०३९ (ने.सं. ११०२) ।
- (१४०) “धर्मादित्यय नेपाली नागरीक म्हसीके”, **धर्मोदय**, ४-५:३४-३६, २०३९ (ने.सं. ११०२) पृ. ११-१४ ।
- (१४१) **नेपाल भाषा साहित्य परिचय**, काठमाडौं, नेपालभाषा परिषद, २०४०, (ने.सं. ११०३) ।
- (१४२) **पुत्रपौत्रादिवोधिनी**, काठमाडौं, पासामुना, २०४० (ने.सं. ११०३) ।
- (१४३) “कीर्तिपुण्य महाविहार व लुन्तभद्र”, **इनाप**, १:११, २०४० (ने.सं. ११०३) ।
- (१४४) “लुभंतिया मा हनाय चित्तधर हृदय”, **सिलु**, १:१, २०४० (ने.सं. ११०३) ।
- (१४५) “थ गु खंग्व : वारे छुं खं” (भूमिका), **सर्वय**, २०४०, पृ. १३-२० (ने.सं. ११०३) ।
- (१४६) “खंग्व : या खंग्व कुकू रुपवारे छुं खं”, **इनाप**, १:१९, २०४० (ने.सं. ११०३) ।

- (१४७) “नेपाल भाषाय् य ग्वः या छ्यला” च्वसपासाया ग्वसालय जूगु नेपालभाषा व्याकरण गोष्ठी २०४० वैसाख ।
- (१४८) नेपाल भाषाया, स्वाना व मस्वाना खंग्व : या छ्यला । च्वसपासाया ग्वसालय जूगु नेपालभाषा व्याकरण गोष्ठी, २०४० असार ४ ।
- (१४९) “धर्मादित्य धर्माचार्यया व्याकरण विचा”, इनाप, १:२१, २०४० (ने.सं. ११०३) ।
- (१५०) “दुम्जाया नेपाल भाषा बारे छुं खं”, कल १, २०४० (ने.सं. ११०३) ।
- (१५१) “नेपाल भाषा रुपविज्ञान-१”, कुला ७, २०४० पृ. १२५ (ने.सं. ११०३) ।
- (१५२) द गुन एण्ड भर्दी फर्म अफ द नेवारी हाइ भोवेल्स । पेपर प्रिजेन्टेड इन अ पेपर रिडिङ्ग सेमिनार स्पेन्सर्ड वाइ बाइ लिङ्गुइस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल, २०४० (इ.सं. १८८४ फेब्ररी १०) ।
- (१५३) चेन्जिङ्ग लेवल ग्लाइड इनटु पलाटल ग्लाइड इन द इयरली क्लासीकल नेवारी पेपर प्रिजेन्टेड एट द फिफ्ट अनुयल कन्फरेन्स अफ द लिङ्गुइस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल, २०४० (इ.सं. १९८४ नोभेम्बर २६-२७) ।
- (१५४) “टुँडिखेलको धारा : केही ऐतिहासिक तथ्य”, गोरखापत्र, २०४१ वैसाख ३० शनिवार पृ. क ।
- (१५५) समीक्षा : समसामयिक नेवारी कविता (रजत जयन्ती विशेषङ्क) २०४१ ।
- (१५६) “साहित्य शिरोमणि चित्तधर हृदय-छोटो जीवनी र कार्यकृति”, समीक्षा, २५:२०:७८५, २०४१ कार्तिक (ने.सं. ११०५) ।
- (१५७) “नेपाल भाषा ‘य’ लिउ क्रियाय छपुलु-१”, स्वनिग, २, २०४१ (ने.सं. ११०४) ।
- (१५८) “चित्तधर हृदय या वर्णविचार”, नेपाल, ३२:५-६, २०४१ (ने.सं. ११०४) ।
- (१५९) “प्यांगा व अनया नेपाल भाषा”, नील, ३, २०४१ (ने.सं. ११०४) ।
- (१६०) “नेपाल भाषाया रणित महाप्राण बाग्व : बारे छुं खं”, खेलुइता : ५:५, २०४१ (ने.सं. ११०५) ।
- (१६१) “स्वादिश धल : म्हसीके”, ज्वलान्हायूकं १६:२३, २०४१ (ने.सं. ११०४) ।
- (१६२) “नेवारी कविताको चारसय दश वर्ष : छोटो सिंहावलोकन”, समीक्षा, २५:२८:७८३, २०४१ कार्तिक १० पृ. क, ग (ने.सं. ११०४) ।
- (१६३) “समसामयिक नेवारी कवि र कविता : छोटो चिनारी”, समीक्षा, २५:१८:७८३, २०४१ कार्तिक (ने.सं. ११०४) ।
- (१६४) गद्यगुरू निष्ठानन्द वज्राचार्य व वयकः या ललितविस्तार, काठमाडौं, चकना साहित्य पाला २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१६५) नेपाल भाषाया विकासय मूल बौद्धतय देन, काठमाडौं, पासामुना, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१६६) “देवराज शर्मा र मोतीमण्डलीको एक समस्यापूर्ति”, गरिमा, ३:९, २०४२ भदौ पृ. ७७ ।
- (१६७) “नेपाल पाण्डुलिपि संरक्षणय प्रेमदाइया देन”, इनाप, ३:३२:१२८, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१६८) “शिक्षा व भाषाज्वा : गजेन्द्रबहादुर प्रधानाङ्गनाप निधौ”, इनाप, ३:१९:११५, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१६९) “इनाप : छगु अनुभूति (१०० ल्या : थ्र्यंगु लसताय)”, इनाप, ३:४:१००, २०४२ (ने.सं. १००५) ।

- (१७०) “बुद्धधर्म र शाक्यहरूको सन्दर्भमा” (भूमिका) भुवनलाल प्रधान, बुद्धधर्म र शाक्यहरू, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७१) “भाषाकालक्रम विज्ञानकथ. नेपाल भाषा”, गं २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७२) “तसें-तसें मखु तयूस”, इनाप ३:१९:१०९, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७३) “व्याकरण व कोशया आधार छ गु थायूया भाय जक जुइ”, इनाप ३:१४:११०, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७४) “व्याकरण व कोशया आधार छगु इया मायूं जक जुइ”, इनाप, ३:१८:११४, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७५) “न्हेस : ला कि न्हयस : ? यें ला कि यं ?”, इनाप, ३:२०:११६, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७६) “नेपाल भाषाय केन्द्रीभूत दीर्घ दुगुवारे ठहयखं”, इनाप, ३:२४:१२०, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७७) “च्वेगु, च्वयेगु ला कि च्वयूगु ?”, इनाप ३:२६:१२२, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७८) “ब्यने व्वने बने-बोने चिनागवल ला कि ग्व : ग्वलं च्वयूगु ?”, इनाप ३:२८:१२४, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१७९) “प्र. : नेपालभाषाया धात्ये दुगु ध्वनिग्राम : छगु प्रस्तावना”, इनाप, ३:२९:१२५, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१८०) “अई अउया पलिसा ऐ ओ च्वयगु परम्पराय कपुलु”, इनाप, ३:३१:१२७, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१८१) “चीन-सय भाय व भाषाविज्ञानया १८ क : गु अर्नाष्ट्रिय सम्मेलन”, इनाप ३:२४:१३०, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१८२) “चीन-संय भायूमा अर्नाष्ट्रिय सम्मेलनयू स्वन्हु”, इनाप, ३:३५:१३१, २०४२ (ने.सं. ११०५) ।
- (१८३) “निरुक्तको दृष्टिले न्यातपोल”, समष्टि ७:२, २०४३ मार्ग-पौष, पृ. १४-२२ ।
- (१८४) “नेपालभाषा खंग्व : या विकासय छपुलु”, अन्वाक्यामपस, १:१, २०४३ (ने.सं. ११०६) ।
- (१८५) “च्वसापासाया आशा सफूकुथि व धर्मरत्नया अभिलेख ग्रन्थ दान”, इनाप, ४:२:१६६, २०४३ (ने.सं. ११०६) ।
- (१८६) दोलखाया नेपाल भाषा छी मा : गु पला : (भूमिका), दोलखाया नेपाल भाषा खंपुमुना, २०४३ (ने.सं. ११०६) ।
- (१८७) “स्वयम्भुलाल श्रेष्ठया छत्वा : चा जीवनी”, इनाप, ५:३:१९५, २०४४ (ने.सं. ११०७) ।
- (१८८) “हे तौथली लूगु मल्ल इया आलु”, इनाप १:२, २०४४ (ने.सं. ११०७) ।
- (१८९) “२०० ल्या : दुनेया इनाप य छपुलु”, इनाप, ५:१५:२०७, २०४४ (ने.सं. ११०७) ।
- (१९०) “प्रिजेन्स अफ तिब्बेतो-बुर्मा प्रोहिबिटिभ प्रफिक्स इन दोलखा”, नेवारी, पेपर प्रिजेन्टेड अन द एट्थ अनुएल कन्फेरेन्स अफ लिङ्गुइस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल, २०४४ (इ.सं. १९८७ नोभेम्बर २६) ।
- (१९१) मोतीलक्ष्मीका कथा काठमाडौं, मन्जु प्रकाशन २०४५ ।
- (१९२) “नेपा : मितय मिखाय हायन्तजोगेन्सन”, काठमाडौं (मञ्जुप्रकाशन) २०४५ (ने.सं. ११०८) ।

- (१९३) “नेपालका नारी साहित्यकारका कथा, (नेवारीबाट पाँच कथा अनुदित र जापानीमा सहसङ्कलक शैलेन्द्र साकारका) कथामा नारी हस्ताक्षर” मञ्जु प्रकाशन २०४५ ।
- (१९४) “नेपाल भाषाया पुनरुत्थापक : हायन्सजोगेन्स नया कृति”, पौभा, ३१, २०४५ ।
- (१९५) “आसा सफूकुथि : म्हिग ;, थौ व कन्ट्य”, आखे, १, २०४५ (ने.सं. ११०८) ।
- (१९६) “मोतिलक्ष्मी उपासिका व धर्मदत्त यू नेपालभाषा” नेपाल, ३६:४७, २०४५ (ने.सं. ११०८) ।
- (१९७) “तौथली व अनया छुँ नेवा : मे”, नेपाल, ३६:४४, २०४५ (ने.सं. ११०८) ।
- (१९८) “सिद्धकाली क्षेत्र, भोजपुरका अभिलेख” भोजपुर स्मारिका, २०४५, पृ.४८-५२ ।
- (१९९) “अ रिपोर्ट अन सम रिसेन्ट रिसर्च इन नेवारी लिङ्गुस्टिक” कमेन्ट अन द पेपर अफ डा.टि.आर. केशकार प्रिजेन्टेड एट द फस्ट सेमिनार अफ द सेन्ट्रल नेवारी इन्स्ट्रक्सन डिपार्टमेन्ट, पाटन मल्टीपल क्याम्पस मे ३०, १९८८ (वि.सं. २०४५) ।
- (२००) “नेट्स अन प्रोटो - नेवारी न्यूमेरल” पेवर प्रिजेन्टेड एट द नाइन्थ अनुयल कन्फरेन्स अफ द लिङ्गुस्टिक सोसाइटी अफ नेपाल हेल्ड अन नोभेम्बर २६-२७, १९८८ (वि.सं. २०४५) ।
- (२०१) “भैरवामृत (भैरव गोपालको कविता संग्रह)” काठमाडौं, नेपाल भाषा परिषद्, २०४६ (ने.सं. ११०९) ।
- (२०२) नेपाल भाषा क्रियार्थ प्रत्यय ये ने ले-या व्युत्पत्ति नेपाल भाषा शब्दकोश
- (२०३) नेपालभाषाया दक्कसिबय न्हापांगु खंग्व : धुकु व उकिया मुंमि, नेपाल भाषा निर्माण समिति, २०४६ (ने.सं.११०९) ।
- (२०४) पुलांगु नेपालभाषाया खंग्व : धुकू व संस्कृत त्यासा खंग्व : पुच : नेपाल भाषा शब्दकोश निर्माण समिति, २०४६ (ने.सं. ११०९) ।
- (२०५) “ऐतिहासिक सन्दर्भय नेपाल भाषा व दोलखा भाषिकाया कारक-प्रत्यय छपुलु”, पलेस्वां १:१, २०४६ (ने.सं. ११०९) ।
- (२०६) “नेपाली जनजीवनमा ढुङ्गेधारा”, मधुपर्क, २२:१:२४०, २०४६ पृ.६-१२ ।
- (२०७) “स्वस्थानी व्रतकथा परम्परा : एक सिंहावलोकन”, मधुपर्क, २२:९, २०४७, पृ. ५-१६ ।
- (२०८) “शिक्षामा राष्ट्रिय भाषाको स्थान”, गोरखापत्र, २०४८ साउन २२ गते बुधवार ।
- (२०९) “प्राचीन नेपाली लेखनको चिनारी”, गोरखापत्र, २०४८ भदौ २९, पृ. १ ।
- (२१०) “नारायण गोपालको गीत गायन”, ज्ञानगुनका कुरा, २०४८ भदौ १९, पृ १४५ ।
- (२११) “माध्यमिक कवि सिद्धिदास अमात्यको योगदान”, गोरखापत्र, २०४८ असोज ५ ।
- (२१२) “जगतसुन्दर मल्ल” ‘राष्ट्रिय प्रतिभा’, मधुपर्क, २४:५:२६८, २०४८ असोज ५ ।
- (२१३) “नेपालमा प्रचलित लिपिको परिचय”, मधुपर्क, २४:७, २०४८ मंसीर ।
- (२१४) “सन्तवीर लामा” राष्ट्रिय प्रतिभा, मधुपर्क, २४:८:२७१, २०४८ पुस ।
- (२१५) “निष्ठानन्द वज्राचार्य” राष्ट्रिय प्रतिभा, मधुपर्क, २४:१०:२७३, २०४८ फागुन ।
- (२१६) “जीतवहादुर सिंजाली मगर” राष्ट्रिय प्रतिभा, मधुपर्क, २४:१२:२७५, २०४९ बैसाख ।
- (२१७) “चित्तधर हृदय” राष्ट्रिय प्रतिभा, मधुपर्क, २५:२:२७७, २०४९ असार ।
- (२१८) भोजपुरया अभिलेख, लगनखेल, रामबहादुर तुलाधर, २०४९ (ने.सं. १११२) ।
- (२१९) “नेवार समुदायको धर्म र संस्कार”, स्मारिका (सौभेनर) २०५२ ।

- (२२०) “इतिहास प्रकाशमा सन्धिपत्र-सङ्ग्रह : छोटो परिचय”, योगी नरहरिनाथ अभिनन्दन ग्रन्थ २०५४ ।
- (२२१) “जनजातिको परिभाषा र नेवार समुदाय” नेपाल समाचार पत्र, २०५७ साउन ४ गते ।
- (२२२) “डोट्याली शब्दको वैशिष्ट्य” डोट्याली बृहत शब्दकोश, २०५८ साउन १६ मंगलवार ।
- (२२३) शङ्खधरकृत नेपालसंवत्, नेपालमण्डल अनुसन्धान गुथि, २०६६ (ने.सं. ११२९) ।

४.१ काशीनाथ तमोटको साहित्य यात्राको चरण विभाजन

काशीनाथ तमोट नेपाली साहित्य एवं वाङ्मयका एक साधनाशील स्तम्भ हुन् । उनी कथा, कविता, निबन्ध, प्रबन्ध र खोजमूलक साहित्यमा सिर्जनशील एवं अध्ययनशील साहित्यकर्मीका रूपमा परिचित छन् । उनले भाषिक क्षेत्रमा पनि महत्त्वपूर्ण काम गरेका छन् । खास गरेर शब्दकोशको सम्पादन र अनुवाद कार्यमा उनले योगदान गरेका छन् । तमोटले आफ्नो जीवनयात्रामा भोगेको तीतोमीठो अनुभव एवं सुखदुःखका क्षणलाई आफ्ना लेखनका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरेका छन् । उनी जीवन र साहित्यलाई एक अर्काका पुरकका रूपमा हेर्छन् । करिब छ दशक लामो जीवनयात्रामा तमोटले सामाजिक, पारिवारिक, राजनैतिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक आदि विविध परिवेश भोगिसकेका छन् । साहित्यिक लेखन तथा खोजअनुसन्धानका कार्य र जीवनमा आएको हरेक उत्तारचढाउ तथा घटनालाई समय-समयको परिवेश अनुसार प्रस्तुत गर्ने कार्यमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यसै क्रममा उनी नेपालमा भएको साहित्यिक आन्दोलन ‘बुटपालिस’ मा सक्रिय कार्यकर्ताका रूपमा क्रियाशील भएको र अझ साहित्यतर्फ लागेको तथा हौसिएको पाइन्छ । यिनले आफ्नो अध्ययनशील प्रतिभालाई भाषा, साहित्य, इतिहास, शिक्षा आदि विभिन्न क्षेत्रमा लगाए । फलतः उनले साहित्यिक र साहित्येतर दुवैमा कलम चलाएका छन् । नेपाली साहित्यको पुरानो काललाई बुझ्ने र लेखाजोखा गर्ने काममा उनको योगदान रह्यो । नेपाल भाषा साहित्यमा विभिन्न कृति लेख रचनाहरूको सिर्जना एवं अनुवाद गरी साहित्यको भण्डारलाई उनले फराकिलो बनाएका छन् । नेपाल भाषा शिक्षण नै उनको मुख्य पेसा भएकाले नेपाल भाषा साहित्यमा विशेष योगदान रहेको छ ।

यसरी उनी जहाँ गएर जुन अवस्थामा रहे पनि नेपाली तथा नेपाल भाषा साहित्य दुवैलाई अँगाली ती दुवैको अनुसन्धान गरेका छन् । साहित्यिक यात्राका क्रममा आजसम्म प्रकाशित उनका कृतिहरूमा नेपाल भाषा साहित्यका केही पुस्तककार कृति र फुटकर रचनाहरू पनि रहेका छन् ।

तमोटको जीवनमा आएको उत्तारचढाउ र सोचविचारको परिवर्तनका साथै उनका विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर कविता, कथा, निबन्ध, प्रबन्ध, खोजमूलक लेख र अप्रकाशित खण्डकाव्यमा पाइने विषयवस्तु, शिल्पशैली, भाषागत प्रवृत्तिलाई आधार मान्दै निम्नानुसार चरण विभाजन गरिएकोछ :

- क) प्रथम चरण - वि.सं. २०१९ - २०२७ सम्म
 ख) द्वितीय चरण - वि.सं. २०२८ - २०३९ सम्म
 ग) तृतीय चरण - वि.सं. २०४० - हालसम्म ।

४.१.१ प्रथम चरण

काशीनाथ तमोटको साहित्य लेखनको आरम्भ वि.सं. २०१९ देखि सुरु भयो । यस समयमा उनको पहिलो कृति वा कविता ‘सपनाको ओतमा’ नामक पत्रिकामा

प्रकाशित 'त्यति भए पुग्छ' शीर्षकको कविता हो । त्यसैले वि.सं. २०१९ लाई तमोटको साहित्ययात्राको आरम्भ बिन्दु मान्नुपर्छ । वि.सं. २०१९मा प्रकाशित 'त्यति भए पुग्छ' कविताबाट तमोटको साहित्य लेखन शृङ्खलाबद्ध अगाडि बढेको हुनाले चरण विभाजन गर्न सजिलो भएको छ । वि.सं. २०१९ लाई आधार मान्दा यसभन्दा अगाडिको समयलाई काशीनाथ तमोटको साहित्ययात्राको पृष्ठभूमिकाल मान्नुपर्छ । वि.सं. २०१९/०२० को समय चाहिँ तमोटको साहित्यिक लेखनको अभ्यासकाल मान्नुपर्छ । यस समयमा लेखिएका कवितामा 'त्यति भए पुग्छ' (२०१९), 'लिङ्चे जस्तो छाङ्गरू' (२०२६), 'बैशाख एक गते दार्चुलामा' (२०२६) आदि हुन् । यी कविता मार्फत तमोट मुख्यतः राष्ट्रप्रेमी कविका रूपमा देखा परेका छन् । यसका अतिरिक्त प्रकृतिप्रेम, नेपालीहरूको अवस्था तथा देशप्रतिको भावना यस चरणका कविताका विशेषता हुन् । त्यसैगरी यस चरणमा रहेका कथाहरूमा 'सिलगढी' (२०२६), 'तिनीहरू जेलमा छन्' (२०२६), 'तिमीले धोका दिनेछ्यौ' (२०२६) आदि हुन् । यी कथा मार्फत उनले नेपाली जनजीवन र तिनीहरूको दयनीय अवस्थाको चित्रण गरेका छन् । त्यस्तै यस समयमा तमोटका प्रारम्भका खोजमूलक लेख पनि प्रकाशित रहेका छन् । यस चरणका उनका अन्य लेख रचना यी हुन्— 'खिकामाछा टक्सारको स्मरणीय परिचय' (२०२०), 'भोजपुरका दुई अज्ञात दाजुभाइ', (२०२१), 'डोट्यालीहरूका माझ बसेर' (२०२६), 'भाउपन्थी र अप्रकाशित आत्मस्वीकृति', (२०२६), 'डडेलधुराको एउटा पुरानो भैलो गीत' (२०२६), 'फर्कल्ली र देउडा एक संस्मरण' (२०२७), 'सिक्किम नेपालीका प्रेरक आले' (२०२७), 'डोट्याली शब्द सँगाल्दै जाँदा' (२०२८), 'ताजमहलमा शंकर लामिछाने ज्यू' (२०२८) आदि । यी सम्पूर्ण कृति मार्फत विभिन्न ठाउँमा विभिन्न अवस्थामा लोप हुन लागेका विषयको खोजी गरी ऐतिहासिकता पहिल्याउनु तमोटको प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ ।

यस चरणबाट नै तमोट कहिले कविता लेखन, कहिले कथा लेखन र कहिले अनुसन्धानमूलक लेखनमा लागेको पाइन्छ । यसरी एउटै विधामा मात्र स्थिर नरही साहित्यको विभिन्न विधामा प्रथम चरणबाट नै उनी अगाडि बढेको पाइन्छ ।

४.१.२ द्वितीय चरण

वि.सं. २०२८ देखि २०३९ सम्मको समयलाई काशीनाथ तमोटको साहित्ययात्राको द्वितीय चरण मानिएको छ । यस चरणमा आइपुग्दा तमोट प्रतिष्ठित साहित्यिक व्यक्तित्वका स्थानमा आइसकेको पाइन्छ । यसै समयमा उनले सह-सङ्कलक तथा अनुवादकको कार्य गरेको पाइन्छ । गोरखापत्र विवरणात्मक सूचीपत्र (२०३२) तथा कलागोष्ठी प्रतिवेदन (२०२५)मा सहसङ्कलक भई उनले यही समयमा प्रकाशन गरे । यस चरणबाट नै उनले नेपाल भाषा साहित्यमा हात हालेको पाइन्छ । वि.सं. २०२८ मा उनले 'भोजपुरय नेपाल भाषाया अवस्था छ गु खंलावल्हा' बाट नेपाल भाषा साहित्यमा प्रस्थान गरेका हुन् । यसै समयदेखि नै उनले नेपाल भाषा साहित्यमा अग्रभूमिका निर्वाह गर्न थाले । यस चरणमा पनि तमोटले नेपाली साहित्य तथा नेपाल भाषा साहित्य दुवैलाई सँगै लिएर अगाडि बढेको पाइन्छ । यो समय नै उनको साहित्ययात्राको विकासकाल पनि हो ।

तमोटको साहित्यिक यात्राको यस चरणमा मूलतः नेपाली भाषा तथा नेपाल भाषा साहित्य दुवैमा खोज अनुसन्धानकै कार्य भएका पाइन्छन् । यसक्रममा उनले प्राचीन नेपाली साहित्यको इतिहासलाई विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्व, घटना तथा कालखण्डलाई लिएर साहित्यको इतिहासलाई कोट्याउने प्रयास गरेका छन् । यसमा भानुभक्तकालीन र मोतीरामकालीन कृतिहरूका विवेचना रहेका छन् । त्यस्तै

जीवनी सम्बन्धी, चित्तधरहृदय सम्बन्धी, भाषिक व्युत्पत्ति सम्बन्धी, नेपाल भाषाका प्राचीन वाङ्मय सम्बन्धी, नेपाल भाषाका वर्ण विन्यास तथा व्याकरण सम्बन्धी र लोक साहित्य सम्बन्धी उनले अनुसन्धान गरेका छन् । यस समयका केही कृतिहरू - 'भानुभक्तको एउटा शंकास्पद कविता' (२०२८), 'भानुभक्तः एक शीलालेखको प्रसङ्ग' (२०२९), 'नेपाली भाषामा एकरूपता ल्याउन भएको व्याकरण युद्ध' (२०२९), 'नेपालमा बालकल्याणबारे संस्थागत प्रयासहरू' (२०३१), 'मदन पुरस्कार प्राप्त लिच्छविकालका अभिलेख' (२०३१), 'वसन्तपुर दरबारको महत्त्वमाथि प्रकाश' (२०३१), 'नेपालभाषाका आधुनिक कविता' (२०३२), 'नेपाल भाषाया पिदंगु प्राचीन नाटक च्व : गु' (२०३२), 'नेपाली संस्कृतिमा डबलीको स्थान' (२०३२), 'चित्तधर हृदय जुया काव्य-साधना' (२०३३), 'टर्नरको नेपाली शब्दकोश : छोटो परिचय' (२०३४), 'पासा समालोचकपिनि मिखाय-यं' (२०३४), 'नायो-नकिया व्युत्पत्ति' (२०३४), 'लिस : या व्युत्पत्ति' (२०३४), 'नेपाल भाषाया अधिकरण कारक-प्रत्यय' (२०३४), 'नेवारी भाषा र साहित्यको अनुसन्धान' (२०३५), 'मोतीराम भट्टको हरिवदन : एक कौतूहल कूट' (२०३६), 'मोतीराम भट्ट मूल पिकदूत' (२०३६), 'गोरखापत्रको अभिलेखीय महत्त्व' (२०३८), 'भोजपुरया तम्ह भाषाजवर : लालधन शाक्य' (२०३८) आदि थुप्रै फुटकर लेखहरू प्रकाशित छन् ।

यस चरणमा अनुसन्धाता तमोटले प्रथम चरणमा जस्तो कविता कथालाई जोड नगरेर अन्य विभिन्न गद्यात्मक अन्वेषणमूलक कृतिको लेखन गरी आफू भित्र भएको खोजपूर्ण क्षमतालाई देखाएका छन् । उनका यस समयका कृतिहरूबाट लुप्त हुन लागेका प्रतिभा तथा इतिहासलाई कोट्याउने, भाषा व्याकरण तथा वाङ्मयको भण्डार बढाउने, नेपाली संस्कृतिको जगेर्ना गर्ने, लोकसाहित्यको पहिचान र भाषाको संरक्षण गर्ने आदि कार्यमा योगदान पुगेको पाइन्छ ।

४.१.३ तृतीय चरण

वि.सं. २०४० देखिको साहित्य यात्रालाई काशीनाथ तमोटको तृतीय चरण मान्न सकिन्छ । प्रथम चरणमा बढी साहित्य र द्वितीय चरणमा अनुसन्धानतर्फ भुकेका तमोट यस चरणमा पनि अनुसन्धानका साथ-साथै भाषाकोश तथा व्याकरणका कार्यमा सक्रिय देखिएका छन् । यस समयमा तमोटले नेपाली भाषा तथा नेपाल भाषाका वाङ्मय, व्याकरण तथा शब्दकोश सम्बन्धी खोज कार्य गरेको पाइन्छ । कोश निर्माता, प्रधानकोश सङ्कलक तथा नेवारी कोश निर्माण योजनाकार तमोटका कृतिहरूमा 'नेपाल भाषा साहित्य परिचय' (२०४०), 'पुत्रपौत्रा दिवोधिनी' (२०४०), 'पुलांगु नेपाल भाषा वाङ्मय मुना (व्य १)' (२०५८), 'भोटिया नेपाल भाषा शब्दावली एवं वाक्यांश पुस्तक' (२०५३), 'अमर कोशमा आधारित पुरानो नेपाल भाषा शब्दकोश' (२०५३), 'प्राचीन नेपाल भाषाको शब्दकोश' (२०५७), 'नेपाल भाषा रूप विज्ञान-१' (२०४०) आदि सङ्कलित तथा सम्पादित पुस्तकहरू हुन् । त्यस्तै फुटकर रूपमा रहेका कृतिमा 'दुम्जाया नेपाल भाषा बारे दुःख' (२०४०), 'व्याकरण व कोशया आधार छ गु थायूया भायू जक जुइ' (२०४२), 'ऐतिहासिक सन्धय नेपाल भाषा व दोलखा भाषिकापा कारक-प्रत्यय छपुलु' (२०४२) आदि रहेका छन् । यी विभिन्न सिर्जना हेर्दा तमोट नेपाल भाषाको कोश तथा व्याकरणको खोज तथा उत्थानका निमित्त अग्रसर तथा जागरुक रहेको पाइन्छ किनकि इ.सं. २००० मा उनको 'अ डिक्सनरी अफ क्लासिकल नेवारी शब्दकोश' ले एसियाकै सर्वोत्कृष्ट पुस्तकका रूपमा पुरस्कार प्राप्त गर्न सफल भएको थियो । त्यस्तै 'नेपाली

बृहत् शब्दकोश' (२०४०) को निर्माणमा पनि उनको योगदान रहेको छ । यस समयमा उनमा भाषा साहित्यको खोज तथा शब्द सङ्कलन गर्ने प्रवृत्ति अधिक रहेको पाइन्छ ।

तमोटले यस चरणमा कोशकारका साथसाथै अनुसन्धान तथा अनुवाद गर्ने कार्यलाई पनि छोडेका छैनन् । यस समयमा पनि द्वितीय चरणमा जस्तै उनी जहाँ जस्तो अवस्थामा पुग्छन्, त्यहीँको वातावरण, भाषा, साहित्य तथा संस्कृतिको खोजीमा लागेका छन् । अरू यस समयका फुटकर कृतिहरूमा - 'टुँडिखेलको धारा : केही ऐतिहासिक तथ्य' (२०४१), 'समसामयिक नेवारी कविता' (२०४१), 'साहित्य शिरोमणि चित्तधरहृदय छोटो जीवनी र कार्यकृति' (२०४१), 'नेपाल भाषाया रणित महाप्राण वाग्व : वोर छुं खं' (२०४१), 'नेवारी कविताको चारसय दश वर्ष : छोटो सिंहावलोकन' (२०४१), 'प्राचीन नेपाली लेखनको चिनारी' (२०४८), 'स्वस्थानी ब्रतकथा परम्परा : एक सिंहावलोकन' (२०४७), 'नेपालमा प्रचलित लिपिको परिचय' (२०४८), 'जनजातिको परिभाषा र नेवार समुदाय' (२०५७), 'ऐतिहासिक सन्दर्भय नेपाल भाषा व दोलखा भाषिकाया कारक-प्रत्यय छपुलु' (२०५८), आदि मुख्य रहेका छन् ।

यसरी हेर्दा तमोटको लेखन यात्रामा कुनै पनि विशेष घुम्ती र मोडले भन्दा पनि समय र परिस्थिति अनुरूप आइपरेका विषयमाथि कलम चलाउने उनको प्रवृत्तिले प्रभाव पारेको देखिन्छ । कुनै समय विन्दुलाई लिएर एउटै भाषा साहित्यमा केन्द्रित नरही खोज अनुवाद तथा शब्द सङ्कलन गर्ने कामलाई सँधै उनले निरन्तरता दिएको पाइन्छ ।

४.२ निष्कर्ष

काशीनाथ तमोटले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा वि.सं. २०१९ मा कविता विधाबाट आफ्नो साहित्ययात्रा सुरु गरेका हुन् । उनले कविता, कथा, खोज अनुसन्धान तथा अनुवादमा विशेष भूमिका निर्वाह गरेका छन् भने त्यस्तै शब्द सङ्कलन कोशका क्षेत्रमा पनि योगदान गरेका छन् । यिनका लेखरचनाहरू थोरै मात्र पुस्तकका रूपमा तथा धेरै छरिएर रहेको अवस्थामा छन् । यिनको विशेष गरी नेपाल भाषा साहित्यमा अहम् भूमिका रहेको छ । उनले नेपाल भाषा साहित्यमा विभिन्न कृति, लेख, रचनाहरूको सिर्जना एवं अनुवाद गरेका छन् । नेपाल भाषा शिक्षण नै मुख्य पेसा भएकाले नेपाल भाषा साहित्यमा विशेष योगदान हुनु स्वभाविक पनि देखिन्छ ।

साहित्यिक यात्राको प्रथम चरणमा कथा, कविता तथा अनुसन्धानमा देखा परेका तमोट द्वितीय तथा तृतीय चरणमा आएर अनुसन्धान, अनुवाद र भाषिक क्षेत्रमा बढी सक्रिय देखिन्छन् । यिनै विविध क्षेत्रमा रहेका अनुसन्धेय तमोटका नेपाल भाषा एवं नेपाली भाषा दुवैमा रहेको योगदान उपर्युक्त चरण विभाजनको आधारका रूपमा रहेको छ ।

पाँचौ अध्याय

साहित्यकार काशीनाथ तमोटका कृतिहरूको अध्ययन

काशीनाथ तमोट नेपाली साहित्यका बहुमुखी प्रतिभा हुन् । कविता , कथा, प्रबन्ध , समालोचना अनुवादक , अनुसन्धान आदि फाँटमा यिनी सिर्जनशील साहित्यकारका रूपमा परिचित छन् । हालसम्म उनका नेपाली भाषाका थुप्रै फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रिकाहरूमा प्रकाशित छन् । यहाँ उनका प्राप्त भए सम्मको फुटकर रचनाहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

५.१ कविताको अध्ययन

५.१.१ त्यति भए पुग्छ

५.१.१.१ शीर्षक

यो कविता वि. सं. २०१९ मा 'सपनाको ओतमा' नामक पत्रिकामा प्रकाशित छ । तीन शब्दको मेल रहेको कविताको शीर्षक वाच्यार्थक रहेको छ । यहाँ कविले मानवलाई साधारण जीवन जिउन आग्रह गरेर शीर्षकको सार्थकता देखाउन खोजेका छन् । कविताको केन्द्रीय भावसँग शीर्षकको तादात्म्य रहेको र शीर्षक अनुरूप मै कविता विस्तारित र विकसित भएकोले उनको शीर्षक चयन स्वभाविक रहेको छ ।

५.१.१.२ विषय/भाव

प्रस्तुत कवितामा कविले मानव जीवनलाई प्रमुख विषयवस्तु बनाएका छन् । उनले मानवीय जीवनमा देखा परेका विसङ्गतिलाई कवितामा व्यक्त गरेका छन् । यस क्रममा उनले प्रस्तुत कवितामा मानव जीवनलाई भौतिक सुख सुविधामा भन्दा पनि मानवले साधारण जीवन भोग गरी मनलाई आनन्दित वा प्रकाशमय पारी प्रकृतिको यस हराभरा वातावरणमा रमन सक्नुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । यस संसारमा मानिसले गरिब भएर बाँचे पनि आफ्नो हृदयलाई सधैं फराकिलो उज्यालो तथा तेजोमय बनाउनु पर्छ भन्ने चाहना कविको रहेको छ ।

यस क्रममा उनले भनेका छन् :

म च्यामे भएर बाँचू

थोत्रो लुगा लाएर

मेरो मुख कालो होस अनि यो शरीर पनि

तर, हृदय सूर्यसमान तेजिलो भयो भने

मलाई सेतो हुने चाहा छैन

समष्टिमा यस कविताका यी माथिका पङ्क्तिहरू नै केन्द्रीय भाव भूमिका रूपमा देखा पर्दछन् । त्यस्तै सहरमा पैसाको अपव्यय गरी विलासिताको महल बनाएर आडम्बरी जीवन बिताउनु भन्दा वनको सानो छाप्रामा बसेर आफैँ परिश्रम गरी खाने तथा अरूको सेवा गर्ने कविको ध्येय कवितामा व्यक्त भएको छ । यसरी साधरण विषयवस्तुमा यो कविता अधि बढेको छ भने मानिसले सरल जीवन बिताउनु पर्दछ भन्ने भाव कविले यसमा व्यक्त गरेका छन् ।

५.१.१.३ छन्द

‘त्यति भए पुग्छ’ छन्दविहीन कविता हो । शान्त रसले परिपाक प्रस्तुत कवितामा कविले छन्दको प्रयोग तथा चमत्कारभन्दा गद्य लय र सरलतालाई अँगालेका छन् ।

५.१.१.४ बिम्ब ,प्रतीक र अलङ्कार

बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारको प्रयोगले कविता सशक्त र भावमय बन्दछ । यस कवितामा कविले थोरै बिम्ब प्रतीक प्रयोग गरेका छन् ।

म च्यामे भएर बाँचू
थोत्रो लुगा लाएर
मेरो मुख कालो होस, अनि यो शरीर पनि,
तर हृदय सूर्यसमान तेजिलो भयो भने
मलाई सेतो हुने चाहा छैन ।
मानिस बनाउँछन् महल
बगाई रुपैयाको भल
तर, म सम्भन्छु विलासिताको रङग
मलाई त वनको छाप्रो भए पनि
सर्वोत्तम सुख त्यही पाउँछु ।

माथि कविताको पङ्क्तिमा सफा हृदयलाई सूर्यको तेजका रूपमा बिम्बमय प्रयोग गरिएको छ, गरिवी भित्रको हृदय सधैं निष्कपट सफा हुन्छ भन्ने कुरा उक्त बिम्बद्वारा कविले चित्रण गरेका छन् । त्यस्तै ‘मलाई सेतो हुने चाहा छैन’ लाई धनप्रति विकर्षण, ‘वनको छाप्रो’ लाई एउटा आनन्दको संसारका रूपमा प्रस्तुत गरी प्रतीकका रूपमा कविले प्रयोग गरेका छन् ।

अलङ्कार पनि कविताको सशक्त कला पक्ष मानिन्छ । विभिन्न शब्द अलङ्कार र अर्थ अलङ्कारको प्रयोगले कविता चमत्कारपूर्ण बन्दछ । कवि तमोटले पनि आफ्ना कवितामा अलङ्कारको आयोजना गरेका छन् ।

माथि कविताको पङ्क्तिको पहिलो अनुच्छेद 'म' 'ल' र 'य' 'न' वर्णको एक पटक पुनरावृत्तिले छेकानुप्रास अलङ्कार सिर्जना गरेर कविता सरल बनेको छ । त्यस्तै 'सूर्यसमान तेजिलो वा मानवको मन सूर्य भैं उज्यालो हुनुपर्छ भन्दै उपमा अर्थ अलङ्कारको रूपमा आफ्नो भाव उनले व्यक्त गरेका छन् । यसरी कवि तमोटको यस कवितामा विम्ब, प्रतीक तथा अलङ्कारको योजना गरिएको पाइन्छ ।

५.१.१.५ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा जम्मा पाँच पङ्क्ति पुञ्ज छन् । यी अनुच्छेद कुनै लामा र कुनै छोटो संरचनामा संरचित छन् । चार पङ्क्तिदेखि बढीमा सात पङ्क्ति योजनामा 'कविताको बाह्य संरचना निर्मित छ । प्रत्येक श्लोक आ-आफै पूर्ण हुँदै केन्द्रीय भावसँग पनि आन्तरिक संरचनामा एकाकार भएको छ ।

कवि काशीनाथ तमोटको यस कवितामा प्रयुक्त भाषाशैली सरल, सरस र सुबोध देखिन्छ । सरल आलङ्कारिकता भाषा प्रयोग र स्पष्ट अभिव्यक्तिका कारण यो कविताको भाषाशैली सामान्य पाठकका पहुँचमा छ ।

५.१.२ वैशाख एक गते दार्चुलामा

५.१.२.१ शीर्षक

यो कविता वि.सं. २०२६ को 'वृदि' पत्रिकामा प्रकाशित छ । चार शब्दको मेल रहेको यो कविताको शीर्षक वाच्यार्थक रहेको छ । वैशाख महिनालाई सम्बोधन गरिएको र प्रत्येक नयाँ वर्षको शुभारम्भको महिना पनि वैशाख हो । प्रत्येक नयाँ वर्ष, नयाँ दिनलाई साथमा लिएर दार्चुलेलीहरूको दिनचर्यामा सुधार तथा विकास गर्नु पर्ने आकाङ्क्षामा कविले यस कविताको शीर्षक चयन गरेका छन् । कविताको भाव शीर्षककै परिधिमा वा 'दार्चुलेलीहरूको क्रियाकलापमा आधारित रहेकाले कविताको शीर्षक सार्थक बन्न गएको छ ।

५.१.२.२ विषय/भाव

कविले प्रस्तुत कवितामा मानव जीवनलाई नै प्रमुख विषयवस्तु बनाएका छन् । हरेक नयाँ वर्ष आए पनि दार्चुलेलीहरूको दिनचर्या तथा विभिन्न क्रियाकलाप सधैं तटस्थ रहेको अवस्थालाई कविले यस कविताको मुख्य विषय बनाएका छन् । कवितामा विषयवस्तु प्रकृतिपरक भए पनि चिन्तन जीवनपरक छ । उनले यस कविता मार्फत समय सँगसँगै मानव अस्तित्व पनि परिवर्तन हुनुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । अनन्तकालदेखि हुँदै र चल्दै आएका प्राकृतिक नियम र जीवन जगत्का अनवरत प्रक्रियालाई नयाँ ढङ्गमा प्रस्तुत गरी समाज परिवर्तन गर्ने कविको यसमा ध्यये रहेको छ ।

कविले यहाँ पहाड ढुङ्गा, माटो, घुम्ती बाटो, गाईभैंसी, चौरीगाई, घाम, हुरी बतास, मानिस आदिलाई कविता निर्माणका सामग्री बनाएका छन् । दार्चुलाका ती पहाड, ढुङ्गालाई हुरी बतासले केही गर्न नसके जस्तै दार्चुलेलीहरू पनि आफ्नो पूर्वजको थलोको संस्कारमा अडिएका तथा यिनीहरूका लागि हिजो, आज र भोलि उस्तै रहेको कुरा कविले चित्रण गरेका छन् । त्यस्तै खाइलोको विष नलागोस् भनेर रिन काडेर भए पनि दसैं टारिने र एउटै नाइके (

घडेली) को पछिपछि एउटै बाटोमा निरन्तर लागि रहने त्यहाँको जनजीवनको कुरा पनि कविले यहाँ व्यक्त गरेका छन् । यसका साथै सृष्टिको सिर्जनशीलतादेखि आएका मानविय परम्परित संस्कारलाई समय अनुसार नवीन रूप दिँदै लैजानु पर्दछ भन्ने भाव कविको यस कवितामा रहेको छ ।

५.१.२.३ छन्द प्रयोग

कवि तमोटको आफ्ना कवितामा कुनै पनि शास्त्रीय वा लोक छन्दलाई लिएको पाइँदैन । त्यसैले प्रस्तुत कविता पनि त्यस्ता प्रकारका छन्द नभएको छन्दविहीन कविता हो । मुक्त छन्द वा गद्य लयमा सिर्जना भएको उनको यो कविता शब्दको गहिराइभन्दा सरलतापट्टि उन्मुख छ ।

५.१.२.४ बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार

बिम्ब प्रतीक तथा अलङ्कारले कविता अलङ्कृत, भावमय तथा अर्थपूर्ण बन्दछ । काशीनाथ तमोटका कवितामा त्यस्ता प्रखर ससक्त बिम्ब प्रतीक पाइँदैन तर पनि यस कवितामा केही बिम्ब तथा प्रतीक प्रयोग गरेर कवितालाई आकर्षक बनाउने प्रयास गरेका छन् । यस कवितामा कविले सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रका विविध बिम्बलाई आफ्ना कवितामा यसरी प्रयोग गरेका छन् :

खाइलोको विष नलागोस् भनेर

आज यो विसुमा

सिस्नोले पिटिन्छन् आपस आपसमा

रिन काडेर भए पनि

उही दशैंको घाँटीसम्म खानुको दिन आज

खुब खाएर खाइलो नहोस भन्छौं

तब तिम्रो आउनुको अर्थ के ?

जब गाई भैंसीहरू घडेली पछिपछि

हिड्नुका अर्थै नबुभी

लागेको छ – लागेको छ ।

माथि कविताको पङ्क्तिमा 'खाइलोको विष' जस्तो बिम्ब प्रयोग भएको छ । दार्चुलेलीहरू रिन काडेर भए पनि एकापसमा आफ्नो पुरानो संस्कारलाई मान्ने गर्दछन् भन्दै कविले उक्त बिम्बद्वारा उनीहरूले विषपान गर्ने कुरा चित्रण गरेका छन् । त्यस्तै उनले गाई भैंसीहरू घडेली वा कुनै अगुवाका पछि लाग्नु जस्ता प्रतीक पनि प्रयोग गरेका छन् । सिस्नोले पिटिनु, रिन काडेर घाँटीसम्म खानु जस्ता प्रतीक पनि यहाँ प्रयुक्त छन् ।

अलङ्कार कविताको कला पक्ष मानिन्छ । कवि तमोटको यस कवितामा पनि सामान्य रूपमा नै अर्थअलङ्कारको प्रयोग भएको छ । वर्ण तथा शब्दको पुनरावृत्तिले अनुप्रासलाई केही मात्रामा भित्र्याएको छ ।

५.१.२.५ संरचना तथा भाषाशैली

‘वैशाख एक गते दार्चुला’ मा कविता जम्मा छ अनुच्छेदमा संरचित छ । कविताका पङ्क्तिहरू छोटोमा चार पङ्क्तिदेखि लिएर लामोमा दश पङ्क्तिको योजनामा संरचित छन् । आन्तरिक संरचनामा पनि एकाकार पाइँदैन भने कहीं कतै वर्ण तथा शब्दको पुनरावृत्तिले एक प्रकारको साङ्गीतिक लय सिर्जना गरेको पाइन्छ । सरल र बुझिने खालका शब्दहरूको चयन गरी कविले यसको भाषाशैलीलाई सरलतातर्फ डोऱ्याउने काम गरेका छन् । नेपाली भाषाको लेख्य र कथ्य स्वरूपका भ्रूलक पनि यस कवितामा पाइन्छ । केही प्रचलित खालकै आगन्तुक शब्दको पनि सहयोग लिई कविले यसको भाषाशैलीलाई रोचक बनाउने प्रयास पनि गरेका छन् । यसरी समग्रमा प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल रहेको छ ।

५.१.३ लिङ्चे जस्तो छाङ्गरू

५.१.३.१ शीर्षक

यो कविता वि.सं. २०२६ को ‘वुदि’ मा प्रकाशित छ । यो कविता तमोटको प्रकृतिपरक कविता हो । उनले यस कवितामा प्राकृतिक कुरालाई प्राणी जगत्सँग जोडेर मानवीकृत गरेका छन् । ‘लिङ्चे जस्तो छाङ्गरू’ कविताको शीर्षक बिम्बात्मक छ । कविले दार्चुलाको एउटा सानो गाउँलाई लिङ्चेको वा एउटा कचौरा आकारको बिम्ब दिएका छन् जुन लिङ्चे आकारले सम्पूर्ण प्राणी जगत् एकापसमा एकतावद्ध हुन्छ भन्ने चित्रण गरिएको छ । यसर्थ उनले कविताको मूल भावलाई प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने शीर्षक चयन गरेका छन् ।

५.१.३.२ विषय/भाव

यस कविताको विषयवस्तु प्रकृतिपरक नै छ । महाकाली र नम्फाको अँगालोमा तथा व्यास हिमालमा अड्डिएको छाङ्गरूलाई लिङ्चेको स्वरूपमा प्रस्तुत गरेर प्रकृति सौन्दर्यको विषयलाई कविले यहाँ चित्रण गरेका छन् । उनले छाङ्गरूलाई एउटा लिङ्चे वा कचौराका रूपमा लिएर त्यसलाई प्राकृतिक वस्तुताका उपस्थितिका आधारमा मानवीकृत गरेका छन् ।

पश्चिम नेपालको वरिपरि तथा महाकाली, नम्फा, तिङ्गरी नदी व्यास हिमालको प्राकृतिक दृश्य, हिमाली तथा पहाडी भेगमा रहेका लतावृक्ष, राइसल्ला, धूपी, परेवा, काग सांस्कृतिक तथा सामाजिक सन्दर्भ नै प्रसङ्गले समेटिएर आएका कविताका सामग्री हुन् । महाकाली र नम्फा आफ्नै धुनमा बगिरहेका छन् । व्यास हिमाल पलेटी कसेर बसेको छ र यिनकै आडमा रहेको छाङ्गरूमा मानिसहरू आफ्नो पेटका लागि सङ्घर्ष गर्दछन् र अन्त्यमा यिनै मानिसहरू एकमुष्ट लिङ्चे भई आ-आफ्नै परिवारका साथमा रमाएका कुरालाई कविले यहाँ उद्घोष गरेका छन् । त्यस्तै आकाशमा काग तथा परेवाहरू आ-आफ्ना हुलमा उड्दै अन्त्यमा फेरि एकत्रित आ-आफ्ना समूहमा लिङ्चे भई रहन्छन् अर्थात् प्रकृतिमा रहेका सम्पूर्ण प्राणी जगत् आ-आफ्नै इच्छानुसार प्रकृतिमा नै निर्भर हुन्छन् भन्ने कविको आशय यस कविताको मुख्य भाव बनेको

छ । उनले दार्चुला वरिपरिको प्राकृतिक तथा सामाजिक दृश्यलाई वस्तुपरक वर्णन गर्दै मानव जीवन प्रकृतिसँग हुर्केको तथा जीवनको स्रोत पनि प्रकृति नै रहेको भाव यसमा दर्साएका छन् ।

५.१.३.३ छन्द प्रयोग

‘लिङ्चे जस्तो छाङ्गरू’ पनि गद्य लयमा रचित मुक्त छन्दको कविता हो । कविले आफ्ना कवितामा कुनै पनि शास्त्रीय वा लोक छन्द प्रयोग गरेका छैनन् । उनले यो कविता स्वच्छन्द गद्यमा लेखेका छन् ।

५.१.३.४ बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार

कविले यस कवितामा बिम्ब तथा प्रतीक प्रयोग गरेर कवितालाई प्रभावकारी, सुन्दर र भावमय बनाउने प्रयास गरेका छन् । उनले यस कवितामा सामाजिक तथा प्राकृतिक क्षेत्रमा बिम्ब तथा प्रतीकद्वारा प्रकृतिलाई मानवीकृत गरी कवितामा सौन्दर्य थपेका छन् । उनले यसमा भनेका छन् :-

छाङ्गरू - महाकाली र नम्फाको अर्द्ध अंगालोमा

एक लिङ्चे भएर रहेको छ ।

(लिङ्चे - गुराँसको एक पत्रे अनुहारको छ)

व्यास ऋषि कैलोतिमा पलेटी कसेर बसेको छ ।

माथिको कविताका पङ्क्तिमा ‘छाङ्गरू’ लिङ्चे, गुराँस, अनुहार, पलेटी जस्ता बिम्बहरू प्रयोग भएका छन् । कविले यी बिम्बमार्फत सुन्दरफूल जस्तै खोल्चा रूपमा रहेको छाङ्गरूको प्राकृतिक दृश्यलाई चित्रण गरेका छन् । त्यस्तै ‘गुराँसको एकपत्रे अनुहार’ लाई छाङ्गरू एउटा नमुना गाउँको रूपमा रहेको प्रतीकका रूपमा लिएका छन् ।

प्रकृतिको भाव भूमिमा रहेको यस कवितामा शब्दअलङ्कार र अर्थ अलङ्कारको प्रयोगले भावमय बनेको छ । ‘म’, ‘ल’, ‘क’, ‘र’, ‘न’, वर्ण तथा ‘लिङ्चे’, ‘छाङ्गरू’, ‘महाकाली’, ‘नम्फा’, ‘एक’, ‘चिया’, ‘ऋषि’ जस्ता शब्दको पुनरावृत्तिले शब्दअलङ्कारको छनक पाइन्छ । कविताको शीर्षक नै अर्थअलङ्कारको रूपमा रहेको छ किनकि छाङ्गरूलाई लिङ्चेको स्वरूपमा र लिङ्चे चाहिँ फूलका रूपमा चित्रित भई रूपक अलङ्कार प्रयुक्त हुन गएको छ ।

५.१.३.५ संरचना तथा भाषाशैली

‘लिङ्चे जस्तो छाङ्गरू’ कविता बाह्य संरचनाका दृष्टिले कुनै पनि अनुच्छेदमा विभाजित नभएको र पङ्क्ति पुञ्जका हिसाबले २३ पङ्क्तिमा संरचित छ । मुक्त छन्द भएकोले कुनै पनि पङ्क्तिमा एकरूपता पाइँदैन । कवितामा तीन वर्ण र दुई वर्ण शब्दहरूको प्रयोग बढी भएको देखिन्छ । कवितामा नेपाली भाषाको लेख्य र कथ्य दुवै स्वरूपको झलक पाइन्छ किनकि दार्चुलेलीको नेपाली भाषिकाको प्रयोग त्यहाँ रहेको छ । विषयवस्तु र स्वरूप अनुसारको

भाषाशैली यसमा देखा पर्दछ । छोटो आयाममा संरचित रहेको यस कविताको भाषाशैली सरलताका दृष्टिले मध्यम स्तरको रहेको छ ।

५.२ कथाको अध्ययन

५.२.१ सिलगढी

५.२.१.१ शीर्षक

वि. सं. २०२६ को 'वृद्धि' मा उक्त शीर्षकको कथा प्रकाशित छ । कथाकार जहाँ रहेर कथा लेखेका छन् , त्यसै ठाउँलाई उनले आफ्नो कथाको शीर्षक चयन गरेका छन् । त्यसैले कथावस्तुको परिधिमा यस कथाको शीर्षक चयन भएको छ ।

५.२.१.२ कथावस्तु

म पात्र वा कथाकार सिलगढी बस्दाको तत्कालीन घटना 'सिलगढी' कथामा रहेको छ । कथाकारले जागिरे भएर डोटी सिलगढीमा जागिरे जीवन बिताउने क्रममा त्यहाँको सम्पूर्ण दिनचर्याको घटनालाई मानव जीवनचक्रको रूपमा कथावस्तु बनाएका छन् । सम्पूर्ण कथाको घटनावस्तु मानव जीवनको दैनिक क्रियाकलापमा आधारित छ । म पात्र जागिर खान तथा बिहान बेलुका घुम्ने गर्नाले त्यस ठाउँको स्थानीय बासिन्दा भैं हुन पुगेको छ । कार्यलयतर्फ जाँदा आउँदा वा फुर्सदको समयमा यताउता गर्दा शीलासँग देखादेख तथा हेराहेर हुन्छ भने कहिलेकाँही भावपूर्ण कुरा हुन्छ । सधैं भरि शीलाको पसलमा सुपारी तथा चुरोट किन्ने उनको बानीले शीलासँग आपसी हृदयका प्रेमका रेखाहरू उनमा कोरिन थाल्छन् । अन्त्यमा दुवै जना विवाह बन्धनमा बाँधिन्छन् घर तथा परिवार बन्दछ । यसरी नै मानव जीवन चक्र भैं घुमिरहन्छ भन्दै कथाकारले यहाँ त्यतिखेर बाजेहरूको कथा भविष्यको पिढीलाई सुनाए भैं भोलि आउने सन्तानहरूले पनि त्यही कथा अर्को पिढीलाई सुनाउनेछन् र इतिहास यसरी नै बग्नेछ भन्ने कुरा यहाँ व्यक्त भएको छ । यस्तै उनले म पात्रको कथा जस्तै मानव जीवन जुन ठाउँमा रहे पनि चक्र भैं घुम्छ र अर्को एउटा सिलगढी वा अरू कुनै बजार यसरी नै बन्दछ भन्ने कुरा पनि व्यक्त गरेका छन् । भिनो कथावस्तु भए पनि स-साना घटनाहरूको आपसी मेल र कार्यकरण शृङ्खलाले कथावस्तु सुसङ्गठित बनेको छ ।

५.२.१.३ चरित्र

कथाकारले यस कथाको प्रमुख पात्रका रूपमा 'म' पात्रलाई उभ्याएका छन् । 'म' पात्र तथा 'म' पात्रका मनमा आएका अरू सहायक पात्रको रूपमा शीला तथा उसका आमाबुबा रहेका छन् । 'म' पात्र कथाको केन्द्रीय चरित्र भएकोले कथावस्तुका सारा घटनाहरू उसकै वरिपरि घटित छ । कथाकारले मानव जीवन चक्र भैं हो भन्दै 'म' पात्रको माध्यमबाट यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.२.१.४ परिवेश

कथाकारले प्रस्तुत कथाको परिवेशका रूपमा पश्चिम नेपालको डोटी सिलगढी बजारलाई लिएका छन् । सिलगढी बजारको इन्द्रचोक र नाचनथली आसपासका डाँडाकाँडा स्थानीय परिवेशका रूपमा यहाँ आएका छन् । २०२३/२४ सालतिरको सिलगढीको नेपाली

जनजीवनको वास्तविक अवस्थाको चित्रण तमोटले यहाँ गरेका छन् । मान्छेको युवा अवस्थामा हुने परिस्थिति तथा नेपाली समाजसँग सम्बन्धित सामाजिक, पारिवारिक, आर्थिक, धार्मिक र सांस्कृतिक मूल्य मान्यताहरू उनका कथाका परिवेश बनेका छन् ।

५.२.१.५ संवाद

प्रस्तुत कथामा तमोटले 'म' पात्रको एकल मनको संवाद प्रयोग गरेका छन् सम्पूर्ण घटनावस्तु 'म' पात्रको मनमा आएको स्वाभाविक घटनाको चित्रण हो । यस कथामा कथाकारले पात्रको सरल मनोवादद्वारा ग्रामीण जीवनको प्रस्तुति गरेर आफ्नो कुशल कथाकारिता पनि देखाएका छन् ।

५.२.१.६ उद्देश्य

कथाकार तमोटले पुरुष र नारीबीच हुने स्वाभाविक आकर्षण र मायाप्रेम तथा त्यसबाट निकट हुँदै गरिने प्रेमविवाहको वर्णन यस कथामा गरेका छन् । मान्छेको जीवन यसरी नै पारिवारिक बन्धनमा बाँधिदै अघि बढ्छ भन्ने सन्देश उनले यस कथामा दिएका छन् । अतः युवायुवतीको परस्पर आकर्षण र विवाहलाई स्वाभाविक रूपमा लिनुपर्छ भन्ने सन्देश प्रवाहित गर्ने उद्देश्य कथाकारले लिएको देखिन्छ ।

५.२.१.७ दृष्टिविन्दु र भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको रचना कथाकारले प्रथम पुरुष 'म' का कथन ढाँचामा गरेका छन् । यही प्रथम पुरुषको ढाँचा नै यो कथा लेखन कथाकारले अपनाएको मुख्य तरिका हो । यो कथा स-साना अनुच्छेद योजना गरी लेखिएको छोटो आयामको कथा हो । तमोटको यस कथाको भाषाशैली सरल तथा सहज ग्रामीण जीवनमा सुहाउने ढङ्गले प्रयोग गरेका छन् । अभ्र भरो र कथ्य नेपाली भाषाको प्रयोग गरेकाले यो कथा भाषाशैलीका दृष्टिले बोधगम्य र सम्प्रेष्य बनेको छ ।

५.२.२ तिनीहरू जेलमा छन्

५.२.२.१ शीर्षक

काशीनाथ तमोटको वि.स २०२६को 'वृद्धि'मा तिनीहरू जेलमा छन्' शीर्षकको कथा प्रकाशित छ । यस कथाको सम्पूर्ण घटनावस्तु शीर्षकको परिधिभित्र नै रहेको छ । तीन वटा शब्दमा शीर्षक संरचित छ ।

५.२.२.२ कथावस्तु

लोग्ने र स्वास्नी बीचको आपसी मनमुटावलाई लिएर लेखिएको यो कथा तमोटको सामाजिक यथार्थवादी कथाका रूपमा देखा पर्दछ । उनले २०२६ साल तिरको अशिक्षित नेपाली समाजको कारुणिक तथा बेहङ्गको अवस्थालाई यसमा चित्रण गरेका छन् । कथामा गरिब चन्द्रबहादुरको पारिवारिक घटना वर्णित छ । यसमा चन्द्रबहादुरको मृत्युको घटनासँग सम्बन्धित भई कथानक अघि बढेको छ । एकलो चन्द्रबहादुरको जीवनबाट सुरु भएको कथा अन्त्यमा उही

चन्द्रबहादुरको मृत्युसँगै टुङ्गिन्छ । कथामा चन्द्रबहादुरका दुई श्रीमती सैतु र धौलीले पारिवारिक खटपटीका कारण आफ्नो लोग्नेको हत्या गर्नसम्म पुगेका छन् । ती सोभा, ज्ञानहीन महिला हुन जो आफ्नो लोग्नेको हत्यापश्चात् जेलमा पुगेका छन् । आधुनिकतादेखि धेरै टाढा रहेका सैतु र धौलीले मान्छे काट्यो भने जेलमा बस्नु पर्ने रहेछ भनेर उनीहरूले पछि मात्र चेत पाउँछन् । भगडा र हत्या नै कथाका महत्त्वपूर्ण घटना हुन् । कथाकारले यस कथा भित्रका सम्पूर्ण घटनाहरूलाई कार्य-कारण श्रृङ्खलामा अघि बढाएका छन् । यस कथामा सम्भाव्यताका साथै कौतूहलता प्रशस्त पाइन्छ । अन्ततः तमोटको यो कथा स-साना घटनाहरूको आपसी मेलबाट कसिलो एंव सुसङ्गठित बनेको छ ।

५.२.२.३ चरित्र

कथाकारले यस कथाको प्रमुख पात्रका रूपमा चन्द्रबहादुरलाई उभ्याएका छन् । उसकै सेरोफेरोमा कथा संरचित छ । यस कथामा आएका अरू पात्रहरू चन्द्रबहादुरका दुई श्रीमती सैतु र धौली, चन्द्रबहादुरको दाइ र मानवेतर पात्र कुरुर पनि रहेका छन् । निम्न वर्गीय परिवारको गरिब चन्द्रबहादुर बहुविवाह गर्ने तथा गाउँमा नै खेती गर्ने पात्र हो । आफ्नै लोग्नेको हत्या गर्ने अनपढ ज्ञानहीन महिलाका रूपमा सैतु र धौलीको स्वभावको चित्रण भएको छ । यहाँ भाइको खोजी कार्यमा लागेको चन्द्रबहादुरको दाजुको भूमिका सकारात्मक छ किनकि मानेवतर पात्र कुरुरको सहयोगमा लुप्त हुन लागेको घटनालाई कुरुरकै माध्यमबाट पर्दाफास गर्न ऊ सफल भएको छ ।

५.२.२.४ परिवेश

प्रस्तुत कथाको परिवेशका रूपमा कथाकारले गाउँले समाजलाई लिएका छन् । यहाँ उनले कथा लेखन समय २०२६ भन्दा अगाडिको सिलगढी डोटीको नेपाली समाजको स्थिति, मान्यता र परम्परालाई चित्रण गरेका छन् । यस कथाको स्थानीय परिवेशका रूपमा पहाडी जङ्गल सिलगढी बजार, गाईगोठ, गाउँबस्ती आदि आएका छन् । गाउँघरमा हुने विभिन्न क्रियाकलाप, सामाजिक जनजीवन, अनपढ तथा निम्न वर्गीय परिवारको चित्रण पनि परिवेशका रूपमा रहेको छ । यिनै नेपाली समाजको विभिन्न पक्षहरूलाई कथाकारले परिवेशका रूपमा चित्रण गरेका छन् ।

५.२.२.५ संवाद

तमोटको यस कथामा अत्यन्त भिनो मसिनो र छोटो संवाद ज्यादै थोरै ठाउँमा मात्र प्रयोग भएर आएको छ । कथामा प्रकटित यी संक्षिप्त संवाद पात्रकै मनोदशा र पारिवारिक सम्बन्धमा आधारित छन् । कथामा चन्द्रबहादुरको अतोपत्तो नभएपछि उसको दाइले बुहारीहरूसँग गरेको कुरा नै यहाँ संवादका रूपमा आएको छ ।

यहाँ दाइले प्रयोग गरेको संवादको भाषाको नमुना यसप्रकार छ :-

दाई - कहाँ गयो । तेरो लोग्ने ?

बुहारी - कुन्नी, म माइत आए, मलाई केही थाहा छैन ।

त्यस्तै अर्को संवादका नमुना यसप्रकार छ :-

न्यादिश - तिमीहरूले आफ्नो लोग्ने मारेको हो ?

सैतु र धौली - हो । दिदी र म मिलेर मारेका ।

यसरी सैतु र धौलीको पारिवारिक चरित्रको उद्घाटन संवादबाट भएको पाइन्छ ।

५.२.२.६ उद्देश्य

तमोटको 'तिनीहरू जेलमा छन्' कथा भिनो कथावस्तु लिएर आए पनि कथा उद्देश्यमूलक बनेको छ । एउटै आमाका गर्भबाट जन्मिएका दाजुभाइ पारिवारिक बाध्यताले एकआपसमा टाढिए पनि तिनीहरू बीचको भातृत्व गाढा हुन्छ भन्ने सन्देश दिनु यस कथाको उद्देश्य रहेको छ । त्यस्तै उता सैतुले सुन्दर भविष्यको कल्पना गरेर आफ्नो लोग्नेको हत्या गरेकी छ भने त्यही पापको परिणाम पनि भोग्न बाध्य भएकी छ अर्थात् गल्ती गरेपछि त्यसको फल भोग्नु पर्दछ भन्ने यथार्थ कुरालाई पनि यहाँ कथाकारले देखाउन खोजेका छन् ।

५.२.२.७ दृष्टिविन्दु र भाषाशैली

कथामा आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिविन्दु रहेको पाइन्छ । कथाकारले घटित घटनालाई आफू प्रत्यक्ष वा सर्वदर्शी भएर पात्रको नामबाट घटना अघि बढाएका छन् । पात्रको आन्तरिक स्थितिको चित्रण पनि उनले गरेका छन् । पात्रका क्रियाकलाप विचार र भावनालाई नाटकीय शैलीमा स्वयम् लेखकले बाह्य दृष्टिविन्दुमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

'तिनीहरू जेलमा छन्' कथाको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ । पात्र अनुसारका भाषिक शब्द एवं शब्दावलीको चयनका कारण तमोटको यस कथाको भाषाशैली रोचक र कौतू हलपूर्ण बनेको छ । छोटो -छोटो वाक्यगठन सङ्क्षिप्तता र सरलता अपनाएकाले यो कथाको भाषाशैली सहज र बोधगम्य भएको छ ।

५.२.३ तिमीले धोका दिनेछ्यौ

५.२.३.१ शीर्षक

वि.स २०२६ को 'वुदि' मा 'तिमीले मलाई धोका दिनेछ्यौ' कथा प्रकाशित छ । यस कथाको शीर्षक कथाकारले 'तिमीले मलाई धोका दिनेछ्यौ' जस्तो सरल वाक्य राखेका छन् । वाक्यको रूपमा आएको उक्त कथाको शीर्षक र यसको कथावस्तु भित्रका घटनाहरूका बीच तालमेल मिलेको देखिन्छ । यहाँ प्रेमी-प्रेमिकाहरू एक अर्काको कुरा नमानी आ-आफ्ना दृढ विचारमा रहेकाले धोका पनि हुन सक्ने सम्भावनाले गर्दा उक्त कथाको शीर्षक सार्थक बन्न गएको छ ।

५.२.३.२ कथावस्तु

'तिमीले धोका दिनेछ्यौ' तमोटको सामान्य मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । कथाकारले यहाँ युवावस्थामा हुने मायाप्रेमका कुरालाई यही कथा मार्फत चित्रण गरेका छन् । प्रस्तुत कथा दाजुको चिठी पाएपछि बहिनीद्वारा त्यही चिठीको जवाफ स्वरूप लेखिएको कथा हो । चिठीमा

दाइको अनुरोधलाई बहिनीले अस्वीकार गरेको तथा बहिनीले चाहिँ यो हाम्रो मित्रता जहिले पनि दाजु र बहिनीको सम्बन्धका लागि हुनुपर्छ भन्दै जोड गरेकी छ । पत्रात्मक शैली तथा एकल मनोवाद भएको यस कथामा दाजुबहिनीको सम्बन्धमा भन्दा पनि प्रेमी-प्रेमिकाको सम्बन्धमा कथाको घटना अघि बढेको छ, किनकि चिठीमा दुवैतर्फबाट दाजुबहिनीरूपी प्रेमी प्रेमिकाले एक अर्कामा फोटाको माग गरेका छन् । त्यस्तै कथामा 'म' पात्र वा प्रेमीले प्रेमिकालाई 'तिमीले धोका दिन्छ्यौ होला' भन्दै विभिन्न बहाना बनाएर प्रेमिकालाई फकाउन खोज्दछ तर यहाँ प्रेमिका त्यसको ठीक विपरीत भइदिन्छे ।

५.२.३.३ चरित्र

कथाकारले प्रस्तुत कथामा दुई जना मानवीय पात्रको प्रयोग नाटकीय ढङ्गले गरेका छन् । कथामा आएका पात्र 'म' पात्रका रूपमा दाजु र बहिनी केशरी रहेका छन् । यी दुवै जना कथाका प्रमुख पात्र हुन् । 'म' पात्र पुरुष पात्र तथा केशरी नारी पात्रका रूपमा छन् । पत्रात्मक ढाँचामा दाजुले बहिनीलाई प्रेमका लागि अनुरोध गर्दछ, तर बहिनीले त्यसलाई अस्वीकार गर्छे । यसरी कथामा दुवै जना पात्र आ-आफ्ना दृढ विचारमा रहेका छन् । तसर्थ दुवै जना पात्र नाटकीय रूपमा स्थिर रहेका छन् ।

५.२.३.४ परिवेश

कथाकारले प्रस्तुत कथामा पूर्वी नेपालको धरानलाई स्थानगत परिवेशका रूपमा चित्रण गरेका छन् । उनले २०२६ सालतिरको समय तथा नेपाली समाजमा रहेको सञ्चारको माध्यम चिठीपत्रको आदानप्रदानको परिवेशलाई पनि खडा गरेका छन् ।

५.२.३.५ संवाद

'तिमीले धोका दिनेछ्यौ' कथामा अत्यन्तै थोरै र अप्रत्यक्ष ढङ्गले चिठीको रूपमा एकोहोरो मनोदशा पात्रमा देखिन्छ । कथाकारले यहाँ पात्रको मनोवाद प्रयोग गरेर कथा रचना गर्ने आफ्नो कुशल कथाकारिता पनि देखाएका छन् । पात्रले चिठीमार्फत आफ्ना मनका कुरालाई उद्घाटन गरेका छन् । पात्रको उपस्थितिबिना नै पात्र एकैले प्रेमका कुरालाई सोचिरहेको वा बोलिरहेको अवस्था नै प्रस्तुत कथामा मनोवादका रूपमा देखिन्छ ।

५.२.३.६ उद्देश्य

विना उद्देश्य कसैले कुनै क्रियाकलाप गर्दैन भन्ने हो भने प्रस्तुत कथा लेखनको पनि उद्देश्य रहेको छ । नेपाली समाजमा युवा पिढीमा हुने मायाप्रेमका कुरालाई चिठीका माध्यमबाट पनि सम्भव हुन्छ भन्ने कुरालाई कथाकारले स्थापित गर्न खोजेका छन् । यसरी भिनो कथावस्तु लिएर आए पनि कथा उपलब्धिमूलक वा उद्देश्यमूलक रहेको छ ।

५.२.३.७ दृष्टिविन्दु र भाषाशैली

प्रस्तुत कथा तमोटले प्रथम पुरुष 'म' पात्रका ढाँचामा लेखेका छन् र यही प्रथम पुरुषको ढाँचा नै यो कथा लेख्ने कथाकार तमोटले अपनाएको तरिका पनि हो । त्यस्तै प्रस्तुत कथाको भाषाशैली साधरणभन्दा भिन्न प्रकारको छ, किनकि उनको यो कथा पत्रात्मक एवं

कवितात्मक शैलीमा छ, त्यसै गरी यो कथा निकै छोटो छ र यसलाई छोटो-छोटो नौ परिच्छेदमा विभाजित गरिएको छ । समग्रमा कथाको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ ।

५.३ प्रबन्धको अध्ययन

काशीनाथ तमोटले विभिन्न लेखहरू लेखेका छन् ती अनेक विषयसँग सम्बन्धित छन् । साहित्य, संस्कृति आदिसँग सम्बन्धित ती लेखहरू निबन्धका नजिक छन् । तिनमा आत्मपरक एवं भावात्मक निबन्धका विशेषता कमै छन् तापनि प्रबन्धका रूपमा ती महत्त्वपूर्ण छन् । त्यसैले यहाँ तमोटका प्रबन्ध रचनाका रूपमा तिनको अध्ययन गरिएको छ ।

५.३.१ खिकामाछा टक्सारको स्मरणीय परिचय

५.३.१.१ शीर्षक

वि.सं. २०२० फाल्गुण १२ गतेको 'गोरखापत्र' मा 'खिकामाछा टक्सारको स्मरणीय परिचय' भन्ने प्रबन्ध प्रकाशित छ । चारवटा शब्दको मेल रहेको प्रबन्धको शीर्षक वाच्यार्थक रहेको छ । सामाजिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक स्थान खिकामाछा टक्सारको सामान्य परिचय दिँदै लेखकले यहाँको ऐतिहासिकताको महत्त्व देखाएका छन् । प्रबन्धको विषयवस्तु शीर्षककै परिधिमा रहेकाले शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

५.३.१.२ विषय

लेखकले यहाँ नेपालको पूर्व ४ नं. भोजपुर जिल्लामा रहेको एक प्रतिष्ठित ठाउँ खिकामाछा टक्सारको ऐतिहासिक परिचय दिने प्रयास गरेका छन् । भोजपुर जिल्लामा १७ थुम रहेको र त्यसमा खिका थुम प्रसिद्ध रहेको छ भनी लेखकले यसै ठाउँको परिचय दिन खोजेका छन् । यस ठाउँको नाम कसरी खिका रहन गयो भन्ने सन्दर्भमा उनले पहिले पहिले यस थुममा खिका नामका राजा राज्य गर्दथे जो पिरववा खोलाबाट माछा मारी प्रशस्त खाने हुनाले पनि यस ठाउँको नाम खिकामाछा रहन गएको कुरा पण्डित वैयाकरण नेपालको आफ्नो परिचय वर्णनबाट लेखकले यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् । यो ठाउँ भोजपुर जिल्लाको सदरमुकामबाट आधा माइल दक्षिणमा रहेको तथा यसै स्थानमा जिल्लाको अड्डा अदालत, माल, गोश्वारा तथा विभिन्न संस्थाहरू रहेको कुरा पनि उनले उल्लेख गरेका छन् । सन् १८७२ तिर टक्सारमा तामाको ढकपैसा पनि बनाइएको थियो भन्ने कुरा पं. वैयाकरण नेपालको सिलोक टक्सार वर्णन नामक पुस्तकमा उल्लेख भएको जानकारी पनि लेखकले दिएका छन् । त्यस्तै भाँडा बनाउनका लागि पनि टक्सार प्रसिद्ध स्थलको रूपमा चिनिएको छ । अझ यस ठाउँबाट हंसराज शाक्य तथा हर्षराज शाक्य जस्ता स्रष्टा व्यक्तित्व पनि जन्मिएको कुरा लेखकले प्रस्तुत गरेका छन् । त्यस्तै उनले विभिन्न मठ मन्दिर, धारा, पाटी, पौवाले खिकामाछा टक्सारको बाहिरी पर्यावरण हेर्न लायक रहेको उल्लेख गरेका छन् । यसरी उनले ऐतिहासिक धरोहरलाई सदैव बचाइराख्न पर्दछ भन्दै स्थानीय बजार खिकामाछा टक्सारको महत्त्व देखाएका छन् ।

५.३.१.३ संरचना तथा भाषाशैली

भोजपुर जिल्लामा अवस्थित खिकामाछा बजारको स्मरणीय परिचयका रूपमा रहेको प्रस्तुत प्रबन्ध छोटो-छोटो एघार अनुच्छेदमा संरचित छ । प्रबन्धको भाषाशैली सरल तथा

सहज रहेको छ । सरल र संयुक्त दुवै प्रकारको वाक्य यहाँ रहेका छन् । प्रबन्धमा 'माइल' लप्टन जस्ता आगन्तुक शब्द पनि प्रयोग भएका छन् ।

५.३.२ नुवाकोट दरबारको महत्त्वमाथि प्रकाश

५.३.२.१ शीर्षक

यो प्रबन्ध लेखक काशीनाथ तमोटको लेखन यात्राको द्वितीय चरणमा देखा परेको ऐतिहासिक प्रबन्ध हो । वि. स २०२९ मा प्रकाशित लेखक तमोटको यो शीर्षक खोजमूलक प्रबन्ध हो । चारवटा शब्दबाट बनेको यो प्रबन्धको शीर्षक वाच्यार्थक रहेको छ । प्रस्तुत प्रबन्धमा लेखक तमोटले ऐतिहासिक धरोहर तथा ऐतिहासिक व्यक्तित्वको महत्त्व देखाएका छन् । यस प्रबन्धको विषयवस्तु र मुख्य निचोडको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने क्षमता पनि शीर्षकमा रहेको छ ।

५.३.२.२ विषय

प्रबन्धकार तमोटको अर्को प्रबन्धको रूपमा 'नुवाकोट दरबारको महत्त्वमाथि प्रकाश' रहेको छ । राष्ट्रनिर्माण बडामहाराज पृथ्वीनारायण शाहको छवि नेपालको इतिहासमा अलौकिक तथा ऐतिहासिक रहेको उल्लेख गर्दै उनको अमर वास्तुकृतिप्रति अगाध प्रेम रहेको कुरा लेखकले यहाँ चर्चा गरेका छन् । वास्तुकलाप्रति श्रद्धा भएकैले शाहले नेपाल एकीकरण गर्नुअघि नै कलाप्रतिको प्रेमको रूपमा नुवाकोट दरबार बनाएका थिए भन्ने कुरा लेखकले यहाँ उल्लेख गरेका छन् । यिनै विषय वा पृथ्वीनारायण शाहले नुवाकोट दरबारबाट गरेका सम्पूर्ण महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक घटनालाई यहाँ लेखकले मूल विषयका रूपमा अघि सारेका छन् ।

यहाँ तमोटले चाहे लोक कल्याणको लागि होस् चाहे आफ्नो सुख-सुविधाको लागि वा वास्तुकलाप्रतिको प्रेमका लागि उनले लिच्छविकालीन कैलाशकुट भवन र मानगृहको गौरवमय परम्परा नुवाकोट र वसन्तपुर दरबार बनाएर नेपाली वास्तुलाई जीवित राखेको चर्चा गरेका छन् । यसरी नेपालको इतिहास तथा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको लागि नुवाकोट दरबारको महत्त्व अधिक छ किनकि १८०१ मा नुवाकोट विजयपश्चात शाहले नुवाकोट दरबारलाई एउटा मजबुत किल्लाका रूपमा स्थापित गरी महत्त्वपूर्ण काम यसै स्थलबाट गरेका छन् । त्यस्तै यही दरबारबाट वि.सं. १८११ मा गोरखाधिपति श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले गोरखानाथ र श्री भवानी अक्षर अङ्कित आफ्नो नामको मुद्रा चलाएकोले पनि नुवाकोट दरबारको महत्त्व बढेको छ भन्दै यहाँ लेखकले वर्णन गरेका छन् । पृथ्वीनारायण शाहको राजनैतिक व्यक्तित्वको प्रमाण स्वरूप प्रचलित 'दिव्योपदेश' पनि नुवाकोट दरबारबाट उद्घोष हुनु, १८३१ मा शाहको देहत्याग पनि यहींबाट हुनु आदि ऐतिहासिक प्रसङ्गले नुवाकोट दरबारको महत्त्व रहन गएको कुरा लेखकले उल्लेख गरेका छन् । यहाँ प्रबन्धकारले पुराना ऐतिहासिक कुरालाई खोज गरी तिनीहरूको महत्त्वलाई उजागर गरेका छन् किनकि प्राचीन सत्य तथ्य इतिहासका सामग्रीलाई वर्तमानमा ल्याई सम्पूर्ण विवरण प्रस्तुत गर्नु उनको यस प्रबन्धमा प्रमुख ध्येय रहेको पाइन्छ ।

५.३.२.३ संरचना तथा भाषाशैली

पृथ्वीनारायण शाहको अमर वास्तुकृतिमा नुवाकोट दरबारको महत्त्व दर्साइएको यस प्रबन्धको संरचना छोटो आयाममा रहेको छ । यो प्रबन्ध जम्मा छ अनुच्छेदमा पूरा भएको छ । यस प्रबन्धको भाषाशैली सरलताका दृष्टिले मध्यमस्तरको रहेको पाइन्छ । ऐतिहासिक नुवाकोट दरबार कसरी महत्त्वपूर्ण हुन गयो भन्ने सन्दर्भमा विभिन्न इतिहासका विवरण प्रस्तुत गरिएको प्रबन्धमा सरल र जटिल दुवै प्रकारका वाक्य रहेका छन् । उनले यस प्रबन्धमा बीचबीचमा विभिन्न तत्सम तथा अङ्ग्रेजी शब्द पनि प्रयोग गरेका छन् । पिता, नव जस्ता संस्कृत शब्द तथा फिट, इन्च, 'ब्लक जस्ता अङ्ग्रेजी शब्द प्रयोग भएका छन् ।

५.३.३ लुम्बिनी विकास योजना र प्रो. टांगे

५.३.३.१ शीर्षक

वि.सं. २०३१ 'लुम्बिनी' सामयिकमा प्रकाशित 'लुम्बिनी विकास योजना र प्रो. टांगे' तमोटको अर्को सामाजिक विकासका निम्ति लेखिएको प्रबन्ध हो । उनले प्रबन्धमा व्यक्त गर्न खोजिएको मुख्य उद्देश्यलाई प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने क्षमता शीर्षक चयनमा गरेका छन् । त्यसैले यस प्रबन्धको विषय शीर्षककै सेरोफेरोमा रहेकाले शीर्षक सार्थक बन्न गएको छ ।

५.३.३.२ विषय

भगवान् बुद्धको जन्मस्थल रुपन्देही जिल्लाको लुम्बिनीको विकास गर्न प्रो. टांगेले गरेको योगदानका कुरालाई लेखकले यस प्रबन्धको विषयवस्तु बनाएका छन् । भगवान् बुद्धको नाम संसारमा फैलिसकेको तर लुम्बिनी विकासको निम्ति केही पहल नभएको अवथामा यही स्थानको विकासको निम्ति बनाइएको योजनालाई तमोटले यस प्रबन्धमा प्रस्तुत गरेका छन् । मुख्यतः यस योजनामा प्रमुख भूमिका प्रो. टांगेको रहेको छ । उनले नै यस लुम्बिनी विकासका लागि ठूलो पहल गरेर लुम्बिनीलाई विकास गर्न मद्दत पुऱ्याए । प्रो. टांगेले लुम्बिनी विकासको गुरु योजना बनाउन टोकियोमा विभिन्न देशका बौद्धधर्मका विद्वान्बाट सल्लाह लिई यस ऐतिहासिक योजनालाई आर्थिक, सांस्कृतिक तथा पुरातात्विक आधार बनाएको कुरा पनि लेखकले यहाँ उल्लेख गरेका छन् । यसरी नै टांगेले सन् १९७१ मा नेपाल आई लुम्बिनी विकास कार्य एसियाली देशहरूका लागि विशिष्ट योजनाहरू मध्ये एक हुने र मनुष्य जातिको लागि शान्ति र सुखको केन्द्र हुने कुरा बताएको लेखकले उल्लेख गरेका छन् । अन्ततः लुम्बिनीलाई बुद्धकै पालामा जस्तो रूप दिन धेरै गाऱ्हो भए पनि केही हदसम्म टांगेले लुम्बिनीका निम्ति गरेको प्रयासलाई अतुलनीय योगदानका रूपमा लिनुपर्ने यहाँ लेखकको ध्येय रहेको पाइन्छ ।

५.३.३.३ संरचना तथा भाषाशैली

लुम्बिनी विकास योजनामा योजना निर्माण कर्ताको भूमिकाबारे लेखिएको यो प्रबन्ध छोटो आयाममा संरचित छ । विवरणात्मक प्रस्तुतिमा रहेको यस प्रबन्धको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ । सामान्य भाषा प्रयोग तथा सरल शब्द चयनले पनि तमोटको प्रबन्धको भाषा सहज बन्न पुगेको छ । उनले निबन्धमा 'चिफ' अप्रिल राइजिङ्ग जस्ता अङ्ग्रेजी शब्द पनि प्रयोग गरेका छन् ।

५.३.४ एस.ओ.एस. बालग्रामका संस्थापक

५.३.४.१ शीर्षक

यो प्रबन्ध वि. सं. २०३१ को 'गोरखापत्र'मा प्रकाशित छ । प्रस्तुत प्रबन्धमा प्रबन्धकार तमोटले एस.ओ.एस बालग्रामका संस्थापकका बारेमा सामाजिक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेर संस्थापकमा नै निर्भर रहेर प्रबन्धको शीर्षक चयन गरेका छन् । प्रबन्धको विषय र मुख्य उद्देश्यलाई प्रबन्धको शीर्षकले नै प्रस्ट पारेको छ ।

५.३.४.२ विषय

संसारका अनाथ बालबालिकाको जीवन निर्माणको आधार बनेका समाजसेवी डा. हर्मन माइनरले अनाथ बालबालिकाका लागि एउटा धर्मपिताका रूपमा सेवा गरेका छन् । सन् १९९९ मा अस्ट्रियामा जन्मिएका हर्मन माइनरले ५० भन्दा बढी देशहरूमा यस्ता बालग्राम खोलेर यसको संस्थापक बनेका छन्।

विश्वमा विभिन्न प्रकारका घटनाबाट आफ्ना आमा-बाबा गुमाएका टुहुरा वा अनाथ बालबालिकाका उद्धारक माइनरले यस्तै सामाजिक सेवामा आफ्नो जीवन अर्पण गरेका छन् भन्दै लेखकले यहाँ उनको परोपकारी कामको उल्लेख गरेका छन् । यसरी संसारका धेरै अनाथहरूलाई विश्वको असल नागरिक बनाएका संस्थापक माइनरको अद्वितीय योगदानको यहाँ लेखकले मूल्याङ्कन गरेका छन् ।

५.३.४.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्ध लामा-छोटा गरी जम्मा छ वटा अनुच्छेदमा संरचित छ । समाजसेवी तथा कल्याणकारी हर्मन माइनरले एस.ओ.एस. बालग्रामका संस्थापकका रूपमा बालबालिका प्रति गरेको योगदानमा आधारित रहेको यस प्रबन्धको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ ।

५.३.५ नेपालमा बालकल्याणबारे संस्थागत प्रयासहरू

५.३.५.१ शीर्षक

प्रस्तुत प्रबन्ध वि.सं. २०३१ को 'गोरखापत्र' मा प्रकाशित छ । चारवटा शब्दबाट शीर्षक निर्माण भएको छ । प्रस्तुत प्रबन्धमा लेखकले जति पनि नेपालमा बालकल्याणका निमित्त भएका प्रयासलाई खोज गरी प्रस्तुत गरेका छन् । प्रबन्धको विषयवस्तु शीर्षककै परिधिमा रहेको छ ।

५.३.५.२ विषय

सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित रहेको यस प्रबन्धमा बालकल्याणबारे भएका विभिन्न संस्थागत प्रयासका बारेमा लेखकले चर्चा गरेका छन् । उनले नेपालमा यस्ता अनाथ बालबालिकाकोलागि सबैभन्दा पहिला सेवागर्ने व्यक्ति दयावीर सिंह कंशाकार भएको उल्लेख गरेका छन् । कंशाकारले हैजाको महामारीमा परेको एक परिवारको ६ वर्षे बच्चालाई घरमा ल्याई पालनपोषण गरी बालकल्याण कार्यको सुरुवात गरेका कुरा यहाँ उल्लिखित छ । तमोटका अनुसार यहाँ वि.सं. २००४ मा खोलिएको पहिलो परोपकार अनाथलय नै नेपालको पहिलो

बालकल्याणकारी संस्था हो जसमा २५ बच्चाहरू रहेका छन् । यही परोपकार अनाथलय पछि गएर विभिन्न अरू परोपकारी कार्यका निमित्त विस्तार भएको कुरा लेखकले उल्लेख गरेका छन् जसमा परोपकार आदर्श हाइ स्कूल, परोपकार प्रसुति गृह, वृद्धाश्रम आदि छन् । यस्ता विभिन्न अनाथलयबाट धेरै अनाथ बालबालिकाको सुनौलो भविष्य निर्माण भएको कुरा पनि लेखकले चर्चा गरेका छन् ।

तमोटले नेपालमा बालकल्याणका लागि खोलिएका अरू संस्थाहरू पनि रहेको उल्लेख गरेका छन् यसमा नेपाल बाल सङ्गठन तथा एस.ओ.एस. बालग्राम हुन् । यिनीहरूले विभिन्न समुदायका अनाथ बालबालिकाको सर्वतोमुखी विकास र बालकल्याणका लागि बालगृह खोलेर जीवन निर्माणका आधारभूत प्रयास गरेको कुरा उनले यहाँ चित्रण गरेका छन् । यी बाहेक नेपाल बाल सङ्गठनले अरू-अरू महत्त्वपूर्ण कार्यहरू पनि गरेका उनले उल्लेख गरेका छन् ।

अन्ततः नेपालमा बालकल्याणका निमित्त भएका सम्पूर्ण कार्यहरू के कसरी भएका छन् भन्ने कुरा प्रस्तुत गर्नु उनको यहाँ मुख्य उद्देश्य देखिन्छ । उनी आफैले पनि बालबालिकाका निमित्त आफूले सक्दो सेवा गरेको कुरा पनि यहाँ अभिव्यक्त छ ।

५.३.५.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्ध लामा-छोटा गरी एघार अनुच्छेदमा संरचित रहेको छ । नेपालमा बालकल्याणप्रति भएका विभिन्न विवरणात्मक ढङ्गमा रहेको यस रचनाको भाषा पनि सामान्य रहेको छ । उनले यस रचनामा पञ्च, माता, पिता संस्कृत शब्द तथा नर्सरी इन्जिनियरिङ्ग, स्कूल, फर्निचर जस्ता आगन्तुक शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

५.३.६ माटाका भ्याल र टुँडाल

५.३.६.१ शीर्षक

प्रस्तुत प्रबन्ध वि.सं २०३१ 'गोरखापत्र' मा प्रकाशित छ । चारवटा शब्दबाट शीर्षक संरचित छ । नेपालीहरूको प्राचीन हस्तकलाका विशेषतालाई यही शीर्षकबाट लेखकले व्यक्त गरेका छन् ।

५.३.६.२ विषय

नेपाली हस्तकलाका पुराना कलाकृति तथा ऐतिहासिकतालाई प्रबन्धकारले यहाँ प्रमुख विषयवस्तु बनाएका छन् । यहाँ उनले प्राचीन समय अर्थात् वि.सं १४८४ मा यक्ष मल्लको पालातिरको भक्तपुरको तुछैमला टोलमा माटोबाट निर्मित भ्याल तथा टुँडालका बारेमा चर्चा गरेका छन् । उनका दृष्टिमा काठको कलापूर्ण भ्यालभन्दा केही फरक नपारी बनाइएका माटाका भ्याल र छाना अड्याउने टुँडाल निश्चय नै आश्चर्यजनक छन् । यस्ता पुराना कलाकृतिले नेपालीहरूको वास्तुकला तथा प्राचीनता भल्काउने विचार प्रबन्धकारले व्यक्त गरेका छन् । यस्ता माटोबाट बनाइएका भ्याल तथा टुँडालहरू आकर्षक छन् तथा यस्ता कलाकृतिहरू पुराना भक्तपुरतिरका घर तथा मन्दिरमा पाइने कुरा पनि प्रबन्धकारले जानकारी गराएका छन् । यस्ता यी विभिन्न कलात्मक स्वरूपले प्राचीन समयमा नेपालीहरूको कलाप्रति मोह रहेको स्पष्ट हुन्छ भन्ने पनि उनको धारणा छ ।

यसरी यी विभिन्न कलात्मक स्वरूपलाई समयमै सदुपयोग गरी भविष्यमा ती कलाकृतिले विशेष महत्त्व बोक्ने प्रबन्धकारको धारणा रहेको छ । यी अमर कलाकृतिलाई सुरक्षित साथ सदुपयोग गरेमा यिनका उज्ज्वल नमुनाहरू सुदूर भविष्यसम्म नेपालीहरूले हेर्न तथा चिन्न पाउने थिए भन्ने यहाँ प्रबन्धकारको ठूलो धारणा रहेको छ ।

५.३.६.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्ध चार अनुच्छेद वा छोटो आयाममा पूरा भएको छ । प्राचीन हस्तकलाका विषयवस्तुमा आधारित यस प्रबन्धको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ । प्रबन्धमा सरल एवं जटिल दुवै प्रकारका वाक्य रहेका छन् ।

५.३.७ श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको नुवाकोट गाउँव्यासीको दरबार- केही ऐतिहासिक प्रसङ्ग

५.३.७.१ शीर्षक

वि.सं. २०३१ चैत्र २३ गतेको 'गोरखापत्र' मा यो रचना प्रकाशित छ । एउटा पदावलीको रूपमा शीर्षक संरचित छ । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको नुवाकोट दरबारसँगको सम्बन्ध र ऐतिहासिक प्रसङ्गलाई यहाँ तमोटले प्रस्तुत गरेका छन् । यसै ऐतिहासिक प्रसङ्गमा रहेको प्रस्तुत शीर्षक सार्थक छ ।

५.३.७.२ विषय

काशीनाथ तमोटको यो प्रबन्ध ऐतिहासिक विषयमा आधारित छ । उनले यहाँ श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको जीवनी र व्यक्तित्वमा सधैं नौलो प्रकाश दिइरहने एउटा स्तम्भ नुवाकोट गाउँव्यासीको दरबार पनि हो भनेर चर्चा गरेका छन् । नुवाकोट गाउँव्यासीको दरबारलाई श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले शीतकालीन आवासका रूपमा प्रयोग गरेका थिए । त्यस्तै यसै दरबारबाट शाहले आफ्ना केही अमर वाणीका रूपमा उपदेशहरू पनि उद्घोष गरेको लेखकले सङ्केत गरेका छन् । यसरी नुवाकोटमा रहेको गाउँव्यासीको दरबार पनि एउटा ऐतिहासिक धरोहरको रूपमा रहेको छ भन्ने उनको विचार छ । अन्ततः तमोटले प्राचीन इतिहासका कुरालाई खोज गर्ने प्रसङ्गमा नुवाकोट गाउँव्यासीको दरबारबाट भएका ऐतिहासिक तथ्यलाई नियाल्नु उनको यस प्रबन्धको ध्येय रहेको छ ।

५.३.७.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्ध जम्मा चारवटा अनुच्छेदमा विस्तार भएको छ । यो सरल सहज भाषामा लेखिएको प्रभावकारी प्रबन्ध हो यसमा पृथ्वीनारायण शाहकालीन भाषाको पनि प्रयोग भएको छ ।

५.३.८ भू-तथा जल संरक्षणको नमुना सानो ठिमीको बाल गाउँ

५.३.८.१ शीर्षक

प्रस्तुत प्रबन्ध २०३४ भदौ ४ गतेको 'गोरखापत्र' मा प्रकाशित छ । जम्मा नौ वटा शब्दबाट निर्माण भएको वाक्यको रूपमा आएको यसको शीर्षक वाच्यार्थक छ । प्रकृति संरक्षण गरिएको सानो गाउँलाई नमुनाका रूपमा लिएर प्रस्तुत भएको यस प्रबन्धको शीर्षक सार्थक छ,

५.३.८.२ विषय

तमोटले प्रस्तुत प्रबन्धमा प्राकृतिक प्रकोपको संरक्षण भूकम्प, भू-क्षय, ज्वालामुखी आदि जस्तालाई विषयवस्तुका रूपमा लिएका छन् । जुनसुकै देशलाई पनि कुनै न कुनै प्राकृतिक प्रकोपले सताइरहेकै हुन्छ । यसै सन्दर्भमा भू-तथा जल संरक्षण गरिएको एउटा नमुनाको रूपमा रहेको भक्तपुरको सानो गाउँलाई प्रबन्धकारले नमुना गाउँका रूपमा चर्चा गरेका छन् । यहाँ उनले यो भू-संरक्षण गरिएको सानो बालगाउँको शोभा भिन्दै रहेको उल्लेख गरेका छन् । यो सानो गाउँमा अनाथ बालबालिकाहरूलाई घरेलु वातावरणमा आमाको सहारामा दाजुभाइ, दिदी बहिनीका रूपमा हुर्काउने व्यवस्था पनि छ । यस ठाउँमा भू-संरक्षण गर्ने क्रममा जमिन-मुनि कुलेसोको व्यवस्था, प्राकृतिक परम्परागत धारा र मेसिनले तान्ने पाइप धाराको निर्माण गरिएको कुरा पनि लेखकले उल्लेख गरेका छन् । यसर्थ सानो ठिमीको यो सानो गाउँलाई बालगाउँ र भू-क्षय नियन्त्रण गरिएको नमुना गाउँमा स्थापित रहेको प्रबन्धकारले उल्लेख गरेका छन् । अन्ततः तमोटले नेपाल जस्तो मुलुकलाई पहिरोले सताउँछ, जसका लागि यस्ता भू-क्षय नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउनु पर्ने विचार प्रबन्धमा व्यक्त गरेका छन् ।

५.३.८.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्ध छोटो-छोटो नौवटा अनुच्छेदमा संरचित छ । भू-तथा जल संरक्षण गरिएको एउटा बालगाउँलाई नमुनाको रूपमा लिएर लेखिएको यस प्रबन्धको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ ।

५.३.९ लिच्छविकालमा नेपालको साहित्य

५.३.९.१ शीर्षक

वि.सं. २०३५ को 'भङ्कार' मा उक्त शीर्षकको प्रबन्ध प्रकाशित छ । जम्मा तीनवटा शब्दबाट निर्मित प्रस्तुत शीर्षक वाच्यार्थक छ । विषयवस्तुको परिधि वा केन्द्रीयतामा तमोटले शीर्षक चयन गरेका छन् । अन्वेषक तमोटले यहाँ लिच्छविकालीन साहित्यको चर्चा गरेका छन् ।

५.३.९.२ विषय

लिच्छविकालीन नेपाली साहित्यको विषयलाई तमोटले यहाँ प्रबन्धको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले लिच्छविकालीन नेपाली साहित्यलाई अभिलेखकालीन साहित्यको रूपमा चर्चा गरेका छन् । यहाँ उनले पूर्णतः प्राचीन साहित्य परम्परालाई छोडी लिखित तथा अभिलेखीय साहित्यको मात्र चर्चा गरेका छन् । लिच्छविकालीन नेपालको साहित्य अभिव्यक्त भएको पहिलो

अभिलेख चाँगुनारायणको शिलालेख हो । यस्तै प्रकारका विभिन्न ठाउँमा छरिएर रहेका अभिलेख नै यस बेलाका साहित्य भएको तमोटले यहाँ सङ्केत गरेका छन् भने यस्ता साहित्यमा ज्यादा देवस्तुति र राजस्तुतिका विषय रहेको पनि उल्लेख गरेका छन् ।

उनले लिच्छविकालीन कविहरू उल्लेख गर्ने क्रममा प्रमुख कविहरूका नाम लिएका छन् । नाम थाहा भएको लिच्छविकालीन पहिला कविको नाम अनुपरम हो । त्यस्तै अरू कविहरूमा उनले बुद्धकीर्ति, बुधस्वामी, गुणाढ्य, भारवि आदिको नाम लिएका छन् । यिनीहरूको प्रमुख कृतिहरूमा विभिन्न ठाउँमा रहेका अभिलेख, बृहत् कथा श्लोक सङ्ग्रह, किरातार्जुनीय आदि रहेको पनि उनले उल्लेख गरेका छन् । यसरी लिच्छविकालीन साहित्य नेपालको संस्कृत साहित्यको स्वर्णकालीन साहित्यको रूपमा रहेको कुरा प्रबन्धमा उल्लिखित छ, भनी उनले भनेका छन् । अतः उनी यस प्रबन्धमा प्राचीन नेपाली साहित्य परम्पराको खोजी गरी प्राचीन साहित्यको महत्त्व दर्साउन चाहेका छन् ।

५.३.९.३ संरचना तथा भाषाशैली

तेह्रवटा अनुच्छेदमा यो प्रबन्ध संरचित छ । अभिलेखीय लिच्छविकालीन साहित्यको खोजी गरिएको प्रस्तुत प्रबन्धमा भाषाशैली सामान्यभन्दा केही जटिल रहेको छ, किनकि प्रबन्धमा संस्कृतका अभिलेखकालीन भाषाले पनि जटिलता प्रदान गरेको हो र बीचबीचमा देवस्तुतिले केही भिन्न प्रकारको शैलीलाई अँगालेको पाइन्छ । प्रबन्धमा प्रयोग गरिएको अभिलेखको स्तुति यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

“श्रीवत्सको चिन्हले भलमल्ल भएका राम्रा
फराकिलो बाटुलो-बाटुलो छाती भएका, कमल
जस्ता हातले राम्रा भएका, आनन्द स्वरूप
भएका, तीनै लोकको कलपूर्जा घुमाउने, अनेकन
काममा सँधै लागेका, कहिल्यै नाश नहुने,
दोलापर्वत(चाँगु) मा बसिरहेका, देवताहरूले
पूजा गरिरहेका ‘विष्णु’ सबभन्दा ठूला हुनुहुन्छ ”

यसरी यस प्रकारका देवस्तुतिले प्रबन्धको ढाँचा विशिष्ट प्रकारको बन्न गएको छ ।

५.३.१० ‘गोरखापत्र’को अभिलेखीय महत्त्व

५.३.१०.१ शीर्षक

वि.सं. २०३८ को ‘गोरखापत्र’मा यो प्रबन्ध प्रकाशित छ । प्रस्तुत प्रबन्धको शीर्षकमा जम्मा तीनवटा शब्दको प्रयोग भएको छ । शीर्षककै परिधिमा प्रबन्ध विस्तारित र विकास भएकाले शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

५.३.१०.२ विषय

प्रस्तुत प्रबन्धमा तमोटले नेपालको पुरानो पत्रिका 'गोरखापत्र' को अभिलेखीय महत्त्वलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । यहाँ उनले नेपालको पत्रकारितामा गोरखापत्रको आफ्नै विषेश स्थान रहेको बताएका छन् । यसले आज भन्दा असी वर्ष अघिदेखि नेपालको प्रतिनिधि पत्रिकाको रूपमा सेवा गर्दै आएको छ । यसले देशमा घटेका साना-ठूला कुना-काप्चाका घटनाहरू अभिलेखन गर्दछ । 'गोरखापत्र' सरकारी पत्रिका र औपचारिकताले प्रामाणिकता र सरकारी सम्बद्धताले 'गोरखापत्र' को अभिलेखीय महत्त्व रहेको कुरा तमोटले व्यक्त गरेका छन् ।

वि.सं. १९५८ देखि प्रकाशित हुन थालेको यो 'गोरखापत्र' अहिलेसम्म पनि निरन्तरता पाइरहेको छ । पहिलो पटक प्रकाशन भएको समयमा यो 'गोरखापत्र' साप्ताहिक रूपमा प्रकाशित भएको कुरा पनि प्रबन्धकारले उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै वि.सं. २००० आश्विन २९ गतेदेखि अर्धसाप्ताहिक, २००३ पुस ८ गतेदेखि द्वि-दैनिक र २०१७ फागुन ७ गतेदेखि दैनिक भएर चलेको कुरा प्रबन्धकारले यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् । उनका अनुसार यसरी लोकप्रिय बनेको 'गोरखापत्र' को छविचित्र निर्माण हुनु, 'गोरखापत्र' विवरणात्मक सूचिपत्र निकल्नु, शैक्षिक क्षेत्रको अनुसन्धानमा नव जागरण ल्याउनु, कतिपय व्यक्तिको सिर्जनाको पहिलो प्रकाशन हुनु आदिले पनि 'गोरखापत्र' को अभिलेखीय महत्त्व बढ्न गएको विचार प्रबन्धकारको रहेको छ । अन्ततः उनले गोरखापत्रमा नेपाल सम्बन्धी अनेक महत्त्वपूर्ण कुराहरू सुरक्षित रहने सरकारी नीति नियम, काम काज आदिको अभिलेखीय महत्त्व धेरै हुनाले यसको अध्ययन अनुसन्धान गर्नेलाई पनि सजिलो पर्ने हुनाले गोरखापत्रको संरक्षण गर्नुपर्छ भन्ने दृष्टिकोण राखेका छन् ।

५.३.१०.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्ध जम्मा बाह्र अनुच्छेदमा ठूलै आयाममा संरचित छ । विभिन्न तिथिमिति तथा पुराना कुराको विवरणात्मक प्रस्तुतिले प्रबन्धको भाषाशैली केही जटिल रहेको छ । लामा-लामा वाक्य गठनमा संयुक्त र मिश्र दुवै प्रकारका रहेका छन् । उनले प्रबन्धमा रेकर्ड, 'माइक्रोफिल्म' जस्ता आगन्तुक शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

५.३.११ बुद्धधर्म र शाक्यहरूको सन्दर्भमा

५.३.११.१ शीर्षक

वि.सं. २०४२ को 'नेपाल' मा 'बुद्धधर्म र शाक्यहरूको सन्दर्भमा' शीर्षकको प्रबन्ध प्रकाशित छ । उक्त शीर्षकमा जम्मा चारवटा शब्दको प्रयोग भएको छ । अनुसन्धानमूलक शीर्षक राखेर तमोटले बुद्धधर्ममा शाक्यहरूले गरेको योगदानको सन्दर्भलाई शीर्षककै परिधिमा व्यक्त गरेका छन् ।

५.३.११.२ विषय

बुद्धधर्म र शाक्यहरूको सन्दर्भलाई तमोटले यस खोजमूलक प्रबन्धको विषय बनाएका छन् । अनुसन्धाता तमोट नेपालको इतिहासमा बुद्धधर्ममा शाक्यहरू कसरी स्थापित भए भन्ने कुरालाई अनुसन्धाता श्री भुवनलाल प्रधानको बुद्धधर्म र शाक्यहरूमा बुद्धधर्मको एकपक्षीय अध्ययन भएको एउटा धार्मिक ग्रन्थबाट चर्चा गर्दछन् । यहाँ उनले भगवान् बुद्ध नै शाक्यमुनी

हुन भन्ने कुरा उद्घोष गरेका छन् किनकि इ.सं. २४९ मा शाक्य शब्दको अभिलेखीय प्रमाण लुम्बिनीको अशोक अभिलेखमा उल्लेख छ भन्ने उनको भनाइ छ । तसर्थ भगवान बुद्धको जातीयता र राष्ट्रियताको बोधक पनि शाक्य नै हो भनेर लेखकले उद्धृत गरेका छन् ।

नेपाल उपत्यकामा शाक्यहरू कहाँबाट प्रवेश गरे भन्ने सन्दर्भमा उनले प्रामाणिक इतिहास खोज्ने क्रममा शाक्यहरू कपिलवस्तु देवदह क्षेत्रबाट नै आएको कुरा पनि उल्लेख गरेका छन् । अझ चाबहिलको लिच्छविकालीन अभिलेखको त्यहाँ प्रयुक्त शब्द “किन्नरी जातक”, “महामुनी” बौद्धधर्मको इतिहासमा अत्यन्त महत्त्वको कुरा हो र यसले कपिलवस्तु देवदह क्षेत्रबाट बौद्ध (शाक्यहरू) नेपाल उपत्यकामा आएको बलियो सङ्केत दिन्छ भन्ने पनि उनको अवधारणा छ । यसरी शाक्य अहिले नेवार समुदायको एउटा जात विशेषको रूपमा रहेको, उनीहरूले आफूलाई पक्का बौद्ध सम्भन्ने गरेको र बौद्ध चरित्र अनुसार सङ्घबद्ध हुने गरेको कुरा व्यक्त गर्दै शाक्यहरू बौद्धधर्मका लागि जीवन समर्पित गर्ने तथा बुद्धसम्बन्धी कलात्मक कला निर्माण गरी नेपालको गरिमा बढाउने काममा उत्सुक रहेको कुरा पनि लेखकले उल्लेख गरेका छन् । यसरी नेपालमा शाक्यहरूको सन्दर्भलाई लिएर तिनीहरूको बुद्धधर्मसँगको सम्बन्धमा ऐतिहासिकता औल्याउनु यहाँ लेखकको मूल ध्येय रहेको पाइन्छ ।

५.३.११.३ संरचना तथा भाषाशैली

लामो आयाममा रहेको प्रस्तुत प्रबन्धको संरचना विभिन्न अरू उप-शीर्षकभित्र संरचित छ । प्राचीन बौद्ध धर्म तथा शाक्यहरूको ऐतिहासिकता खोजिएको प्रस्तुत प्रबन्धको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ । अभिलेखकालीन समयका भाषा प्रयोगले प्रबन्धमा जटिलता थपिए पनि समग्रमा प्रयोग भएको शैलीमा सरलता नै छ । प्रबन्धमा ‘वृक्ष’ शक, छैंठौ, शताब्दी जस्ता संस्कृत शब्दको प्रयोग पनि पाइन्छ ।

५.३.१२ बाल पुस्तकालय सञ्चालन : एक अनुभव

५.३.१२.१ शीर्षक

प्रस्तुत प्रबन्ध २०४७ को ‘बालसाहित्य’ नामक पत्रिकाको तेस्रो अङ्कमा प्रकाशित छ । जम्मा पाँचवटा शब्दबाट निर्माण प्रबन्धको शीर्षक वाच्यार्थक छ किनकि पुस्तकालय सञ्चालनको अनुभवमा लेखकले आफ्नै अनुभव यसमा व्यक्त गरेका छन् ।

५.३.१२.२ विषय

सामाजिक कार्यमा अभिरुचि राख्ने तमोटले यहाँ बाल पुस्तकालय सञ्चालनको अनुभवलाई प्रबन्धको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले बालपुस्तकालय सञ्चालन गरेर धेरै बालबालिकालाई शिक्षित हुने अवसर प्रदान गरेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । आफ्नै बहिनीले पढ्न नपाएको पीडाले यहाँ उनले बहिनीकै नाममा शुभ सफुकुथि (शुभ पुस्तकालय) खोलेर सामाजिक धेरै बालबालिकालाई पुस्तक पढ्ने वातवरण सृजना गरेको अनुभव व्यक्त गरेका छन् । अहिले यस सफुकुथिमा १२ हजार भन्दा बढी पुस्तक पत्रिका रहेको उल्लेख पाइन्छ भने त्यहाँ चित्रकथा, बालपुस्तक, चित्रकला, चुटकिला, यात्रा साहित्यले बालबालिकाहरूको पुस्तकालयप्रति आकर्षण बढेको अनुभव पनि अभिव्यक्त छ । बालबालिकामा पुस्तकालयबाट पुस्तक पढ्ने

बानीले उनीहरूको चौतर्फी विकास हुन सक्ने भन्दै उनले बालबालिकाहरूले पुस्तकालयको पुस्तक सुरक्षित राख्ने, समयमा बुझाउने र एउटा निश्चित समयमा पढ्ने बानीको विकास तथा अनुशासनमा बाँधिनेको अनुभव पनि व्यक्त गरेका छन् । किताबी ज्ञानले मात्र बालबालिकाहरूमा चौतर्फी विकास हुँदैन तसर्थ बाहिरी ज्ञानका लागि पुस्तकालय एउटा अभिन्न अङ्ग भएको पनि उनी अनुभव गर्दछन् । अन्ततः प्रबन्धकारले समाजमा विभिन्न समस्याले पढ्न नपाएका बालबालिकाहरूलाई शिक्षित हुने अवसरबाट वञ्चित हुन नपरोस भन्ने उद्देश्यले बालपुस्तकालय सञ्चालन गर्नु उनको मुख्य उद्देश्य वा विचार रहेको अवधारणा पनि प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.३.१२.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्ध पनि लामो आयाममा चौधवटा अनुच्छेदमा संरचित छ । आफ्नो बहिनीले पढ्न नपाएको पीडा बोध गर्दै तमोटले यहाँ पुस्तकालय खोलेको विषयमा लेखिएको प्रस्तुत प्रबन्धको भाषा सामान्य रहेको छ भने व्यक्त गरिएको शैली पनि सहज रहेको छ । सरल र जटिल दुवै प्रकारका वाक्यहरू छन् । प्रबन्धमा 'सफुकूथि' नेवारी शब्द तथा 'कमिक्स' टेलिभिजन जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग पनि पाइन्छ ।

५.३.१३ नेवार समुदायको धर्म र संस्कार

५.३.१३.१ शीर्षक

वि.सं. २०५२ मा नेपाल नेवा समाजको स्मारिका 'सौभेनर' पत्रिकामा उक्त शीर्षकको प्रबन्ध प्रकाशित छ । जम्मा पाँचवटा शब्दमा यसको शीर्षक निर्माण भएको छ । प्रस्तुत शीर्षकबाट तमोटले नेवार समुदायको धर्म र संस्कारका दुवै पाटालाई वाच्यार्थक रूपमा विश्लेषण गरेका छन्।

५.३.१३.२ विषय

नेवार समुदायको धर्म तथा संस्कारलाई तमोटले यस प्रबन्धको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले नेवार समुदायलाई कुनै एक धर्मसँग मात्र सम्बद्ध गर्न नसकिने बताउँदै नेवार समुदायले मूलतः आर्य धर्म मान्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । तमोटले नेपालको इतिहासमा वर्णित भएका र इशापूर्व सहस्रद्विभित्रका गोपाल, महिषपाल, किराँत र प्राचीनकालका लिच्छवि, बर्मा, गूप्त आदि र मध्यकालका मल्ल, राहुत, प्रधान, अमात्य आदि अठारौँ शताब्दीसम्मका नेपाल मण्डलमा रहेका सम्पूर्ण समुदाय नेवार भएर गएकाले भण्डै २५ सय वर्षभित्रका नेपालीहरूले अपनाएको धर्म नै वर्तमान नेवारहरूको पूर्वधर्म हो भनेका छन् । त्यस्तै वर्तमान नेवार समुदायमा हिन्दुधर्मावलम्बीहरू र बौद्धधर्मावलम्बीहरू दुई शाखा रहेको तथा यी बौद्धधर्मावलम्बीहरू श्रीलंका बर्माबाट नेपाल प्रवेश गरी नेवार समुदायमा जरा गाडेर रहेको कुरा पनि तमोटले चर्चा गरेका छन् । यसरी अहिले नेवारहरूको धर्म सम्बन्धमा स्वदेशी तथा विदेशी अनुसन्धाताहरूले अध्ययन खोज गर्न थालेका छन् भनी तमोटले नेवार धर्मको बयान गरेका छन्।

तमोटले कतिपय नेवारहरूको संस्कार हिन्दुधर्ममा नै आधारित रहेको कुरा पनि व्यक्त गरेका छन् । उनले प्रबन्धमा नेवारहरूको कर्म तथा संस्कारलाई हिन्दु कर्म तथा संस्कारसँग

तुलना गरेका छन् । हिन्दुहरूको सोह्र संस्कारमा नेवार समुदायले आफ्नै किसिमको परम्परामा लौकिक संस्कार र कर्महरू गर्ने परम्परा तुलनीय छ भन्ने उनको विचार छ किनकि हिन्दु सोह्र संस्कारसँग नेवार संस्कार पनि मिल्दछन् ।

नेवारहरूको साभ्रा संस्कार तथा कर्म प्रायः सबै नेवारहरूले अपनाउने संस्कार हो भन्दै यहाँ तमोटले नेवारहरूको धर्म तथा संस्कारलाई चिनाउने मुख्य ध्येय लिएको पाइन्छ । यसमा उनले नेवारहरूको जन्मदेखि मृत्युसम्मका संस्कारलाई विस्तृत रूपमा चर्चा गरेका छन् । उनले नेवार संस्कारका जीवनकालका तीन अवस्थालाई प्रस्तुत गरेका छन् - गर्भकाल, जीवनकाल, मृत्युकाल । यिनीहरूमा पनि शिशु-संस्कार, बाल-संस्कार, किशोर-संस्कार, प्रौढ संस्कार र वृद्ध-संस्कार रहेको उनले उल्लेख गरेका छन् । यसरी नेवार संस्कार कर्ममा शिशु, किशोर र विवाह कर्मताका किसिमका-किसिमका कर्म गर्नुपर्दा यिनीहरूको संस्कारमा ज्यादा औपचारिक कार्यहरू गर्नुपर्ने कुराको उल्लेख पनि उनले गरेका छन् । यसरी जन्मदेखि मृत्युसम्म धेरै लामो काम गर्नु पर्दा नेवार संस्कारको परम्परा विस्तृत रहेको पनि उनले चर्चा गरेका छन् ।

५.३.१३.३ संरचना तथा भाषाशैली

नेवार समुदायको धर्म र संस्कारलाई देखाएको यस प्रबन्धको संरचना १) धर्म र २) संस्कारलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा चर्चा गरिएकोले लामो आयाममा संरचित छ । तमोटले यहाँ नेवारहरूको धर्म तथा संस्कारलाई प्रस्तुत गरेका हुनाले यहाँ नेवारी भाषाका शब्दहरू धेरै प्रयोग गरेका छन् । पुंसवन, ना छुये, मचावु व्यंके, इही, मच्चा जंको, इहिपा आदि थुप्रै नेवारी शब्द तथा कर्म, मासिक, पितृ जस्ता संस्कृत शब्दको प्रयोग पनि उनले गरेका छन् ।

५.३.१४ इतिहास-प्रकाशमा सन्धिपत्र-सङ्ग्रह: छोटो परिचय

५.३.१४.१ शीर्षक

वि.सं. २०५४ मा योगी नरहरिनाथ अभिनन्दन ग्रन्थमा इतिहास-प्रकाश सन्धिपत्रसङ्ग्रह: छोटो परिचय प्रबन्ध प्रकाशित छ । जम्मा ६ वटा शब्दबाट निर्माण भएको पदावलीका रूपमा आएको शीर्षकमा इतिहास-प्रकाश भित्रको सन्धिपत्र सङ्ग्रहको वर्णन रहेको छ । विवरणात्मक रूपमा आएको यो प्रबन्धको शीर्षक वाच्यार्थक छ ।

५.३.१४.२ विषय

योगी नरहरिनाथले नेपाल राष्ट्रको इतिहासको बारेमा गरेको इतिहास प्रकाशका सन्धिपत्र सङ्ग्रहलाई तमोटले यस प्रबन्धको विषय बनाएका छन् । यहाँ तमोटले योगी नरहरिनाथको इतिहास प्रकाशको सबैभन्दा ठूलो वा पाँचौ भागको विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्ने प्रयास गरेका छन् । उनले योगी नरहरिनाथको अधिकांश समय इतिहास अन्वेषणमा बितेको बताउँदै उनीद्वारा सम्पादित इतिहास-प्रकाशका निम्न लिखित सङ्ग्रहका बारेमा चर्चा गरेका छन् :

- १_ इतिहास-प्रकाश अङ्क १, काठमाडौं: इतिहास प्रकाश मण्डल, वि.सं. २०१२ ।
- २_ इतिहास-प्रकाश अङ्क २, (भाग १-३), काठमाडौं: इतिहास प्रकाशसङ्घ, वि.सं. २०१३ ।

३_ इतिहास -प्रकाश पाँचौ भाग, वि.सं. २०२२ फाल्गुण २० गते दाङमा भएको आध्यात्मिक सम्मलेनमा प्रकाशित ।

तमोटले यहाँ मुख्यतः पाँचौ भागका रूपमा रहेको इतिहास-प्रकाशको सन्धिपत्र सङ्ग्रहका बारेमा विश्लेषण गरेका छन् । यस बृहद् ग्रन्थमा जम्मा ७८४ पृष्ठ सङ्ख्या रहेको, विषयसूचि अनुसार यसमा रहेका सामग्रीलाई करिब ६३० शीर्षक दिइएको पुगनपुग ११०० अभिलेख सङ्ग्रहीत भएको तथा मेचीदेखी महाकालीसम्मका ऐतिहासिक स्थलहरूको अभिलेख दृश्य प्रतीकहरू २१० वटा रहेको कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै उनले यस बृहद् ग्रन्थमा विविध विषयमा विविध सामग्री रहे तापनि मूल रूपमा सन्धिपत्र र वैदेशिक सम्बन्धका पत्र साथै करिब २० ग्रन्थ र १५ वंशावली रहेको उल्लेख गरेका छन् । यी विभिन्न सामग्रीमा नेपाली, नेवारी र अन्य भाषाका अभिलेख पनि समाविष्ट छन् । तमोटले यस इतिहास प्रकाश (पाँचौ भाग) लाई सन्धि पत्र सङ्ग्रहमा मुख्यतया सन्धिपत्र र वैदेशिक सम्बन्धका विविध पक्षका पत्रहरू सङ्ग्रह गर्ने प्रयास हो भनी उल्लेख गरेका छन् । यस सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित रहेका केही वैदेशिक सम्बन्धका पत्रलाई पनि उनले प्रस्तुत गरेका छन् । ती हुन् :-

(१) सन्धिपत्र (धर्मपत्र) (२) सामरिक पत्र (३) मैत्रीपत्र (४) सन्धिविग्रहिक पत्र (५) कूटनैतिकपत्र (६) दौत्यसम्बन्ध पत्र (७) सम्भौता पत्र (८) दौत्यमन्त्रणा पत्र ।

यी विभिन्न ऐतिहासिक सन्ध्यादि पत्रका साथै यस बृहद् ग्रन्थमा नेपाल अधिराज्य भरको सामग्रीको व्यापकता रहेको उल्लेख गर्दै लेखकले नरहरिनाथको यस ग्रन्थको विश्लेषण गरेका छन् । यसरी यी विभिन्न स्रोत सामग्रीबाट ऐतिहासिक व्यक्तिको इतिहासका ग्रन्थलाई पहिल्याउने र अनुसन्धान गर्नु लेखकको उद्देश्य रहेको छ । यस्ता दुर्लभ अप्राप्य ग्रन्थलाई भविष्यमा जोगाई राख्ने र वैज्ञानिक अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने आदि कामका लागि पुर्नमुद्रण हुन आवश्यक छ भन्ने विचार पनि उनले प्रकट गरेका छन् ।

५.३.१४.३ संरचना तथा भाषाशैली

विवरणात्मक तथ्यका साथ प्रस्तुत भएको यस प्रबन्धको संरचना लामो आयाममा रहेको छ । ग्रन्थका विषय प्रस्तुत भएको यस प्रबन्धमा संस्कृतका पनि केही शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यसरी इतिहास-प्रकाशका तथ्य विवरण प्रस्तुत गरी विश्लेषण भएको प्रबन्धको शैली ऐतिहासिक रहेको छ । समग्रमा प्रबन्धको भाषाशैली जटिल रहेको छ ।

५.३.१५ जनजातिको परिभाषा र नेवार समुदाय

५.३.१५.१ शीर्षक

वि.सं. २०५७ को 'नेपाल समाचारपत्र' मा प्रस्तुत शीर्षकको प्रबन्ध प्रकाशित छ । जम्मा पाँचवटा शब्दमा उक्त शीर्षक निर्माण भएको छ । जनजातिको अर्थ र पहिचान खोजिएको प्रबन्धको शीर्षक वाच्यार्थक रहेको छ ।

५.३.१५.२ विषय

जनजाति के हो र नेवार समुदाय जनजाति हो कि होइन भन्ने विषय नै प्रबन्धकारले यस प्रबन्धको विषय बनाएका छन् । तमोटले यहाँ जनजातिलाई चिनाउने प्रयास गरेका छन् । यस क्रममा उनले नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानको नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) मा भएको जनजातिको अर्थलाई उल्लेख गरेका छन् जसमा जङ्गल फाँडेर खनी खोसी खाने, नागा,कोचे, कुसुन्डाजस्ता सभ्यता शिक्षा आदिमा पछि परेका र नजिकको परिवेशसँग पनि

प्रभावित पछौटे जातिका रूपमा जनजातिको अर्थ दिइएको छ । नेपाल जनजाति महासङ्घले हिन्दु वर्ण व्यवस्थामा आबद्ध नभएका मूलतः मङ्गोल जातिलाई जनजाति भनिएको शासक र शासित जातिको हिसाबले शासितलाई जनजाति भनिएको कुरा पनि लेखकले यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् । अतः उनले यहाँ नेपाल अधिराज्यको २०४७ को ४:२६(१०) को दफामा प्रस्तुत भएको कुरालाई स्पष्ट पार्दै शिक्षा स्वास्थ्य रोजगारी आर्थिक तथा सामाजिक रूपले पिछडिएकालाई जनजाति भनिन्छ भन्ने कुरा जनाएका छन् । तर यहाँ उनले नेवार समुदाय कुनै पनि रूपमा पिछडिएको नभए पनि त्यसलाई जनजातिमा प्रवेश गराइएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । वि.स २०५६भन्दा अगाडि नेवार समुदायलाई जनजातिमा समावेश गरिएको थियो तर यिनीहरू आर्थिक अवस्था शिक्षा रोजगार आदिमा कमजोर नभएको कारण नेवार जनजाति नभएको कुरा पनि तमोटले प्रबन्धमा व्यक्त गरेका छन् । अन्त्यमा प्रबन्धमा तमोटले नेवार जातिलाई जनजाति नभएको उल्लेख गर्दै र जनजातिबारे सविधानमा स्पष्ट उल्लेख हुने गरी ठोस वास्तविक निर्णयका साथ जाति पहिचान हुनुपर्ने धारणा राखेका छन् ।

५.३.१५.३ संरचना तथा भाषाशैली

प्रस्तुत प्रबन्धको संरचना छोटो आयाममा छ वटा अनुच्छेदमा संरचित छ । यहाँ पनि तमोटले नेवार जातिका विभिन्न समयका विवरण प्रस्तुत गरी प्रबन्ध संरचना गरेका छन् । जनजातिको परिभाषा वा अर्थ खोजिएको यो प्रबन्धको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ । सरल एवम् जटिल दुवै प्रकारका वाक्यहरू प्रबन्धमा देखिन्छ । त्यस्तै उनले प्रबन्धमा पुफ, मिस्टेक, नेशनालिटि,गुप आदि जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

५.४ समालोचनाको अध्ययन

५.४.१ भोजपुरका दुई अज्ञात दाजुभाइ

५.४.१.१ शीर्षक

वि.सं. २०२० वर्ष २ अंक ३ 'हिमानी' त्रैमासिकमा उक्त शीर्षकको समालोचना प्रकाशित छ । यो समालोचनात्मक लेख तमोटको साहित्ययात्राको सबैभन्दा पहिलो कृति हो । जम्मा चारवटा शब्दवाट निर्माण भएको प्रस्तुत शीर्षक स्पष्ट छ । यसमा उनले अज्ञात रहेका दुई स्रष्टाको खोज गरी तिनीहरूको साहित्यिक योगदानलाई शीर्षककै परिधिमा औल्याएका छन् ।

५.४.१.२ विषय

तमोटको पहिलो खोजको रूपमा रहेको समालोचनात्मक रचना 'भोजपुरका दुई अज्ञात दाजुभाइ' हो । यहाँ उनले अज्ञात रहेका स्रष्टा हर्षराज शाक्य र हंसराज शाक्यको ऐतिहासिक लेखाजोखा गरेका छन् । यातायातको दुर्गमताले वा अरू कुनै कठिनाइले नेपालका दुर्गम पहाडी इलाका तिर साहित्यिक निधिहरू लुकेर रहेका छन् यस्तै अवस्थामा रहेका यी दुई स्रष्टाको पनि 'बुङ्गल' मा समेत नाम नपाएकोले तमोटले यिनीहरूको खोज गरेको कुरा यसमा उल्लेख गरेका छन् । उनले भोजपुर खिकामाछा रैकर निवासी बाबु हर्षमान शाक्य र आमा लक्ष्मीका पुत्ररत्नको नाम हर्षराज र हंसराज रहेको उल्लेख गरेका छन् । यी दुवै दाजुभाइका साहित्यिक कृतिका रूपमा विभिन्न समयका सवाईहरू रहेका तमोटले चर्चा गरेका छन् । तमोटका अनुसार चार भाषाका ज्ञाता हर्षराज शाक्यका खिकामाछा बजार आगलागीको सवाई,१९९० सालको भुइँचालोबारे सवाई तथा अरू कृतिहरूमा 'प्रश्नोत्तर माला' भक्तमाला (नेपाली) श्री लक्ष्मी स्तोत्र(संस्कृत),मुक्ति प्रश्न और उत्तर(हिन्दी),श्री संवत १९९९ श्री करूणामयं गोसयागु अर्थ आदि कृतिहरू रहेका छन् । त्यस्तै हंसराज शाक्यको चाहिँ तिथिमिति थाहा नभएको कविताको श्लोक पाइएको तमोटले उल्लेख गरेका छन् । यी दुवै स्रष्टाको सवाई वा सृजना

मार्फत पुरानो साहित्य वा भानुभक्तकालीन साहित्यको खोज अनुसन्धानमा पनि टेवा पुग्ने उनले चर्चा गरेका छन् । उनले हर्षराज शाक्य चित्रकार तथा मूर्तिकार रहेको पनि उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी पहाडको कुनामा रहेर पनि साहित्यिक र शैक्षिक सेवा गरेका यी दुई स्रष्टाको योगदान महत्त्वपूर्ण भएको उनले यसै लेखबाट व्यक्त गरेका छन् । यहाँ उनी जहाँ जसरी रहे पनि व्यक्तिमा रहेको प्रतिभा प्रष्फुटन हुन्छ र उसलाई पनि चर्चामा ल्याउनु पर्छ भन्ने विचार व्यक्त गर्दछन् । यस्ता ऐतिहासिक विषयलाई लिएर त्यही समयको ख्याल गरी समालोचना गर्नु तथा ऐतिहासिक पृष्ठभूमि देखाउनु उनको यस समालोचनाको उद्देश्य रहेको छ ।

५.४.१.३ प्रणाली

भोजपुरका दुई अज्ञात दाजुभाइलाई तमोटले साहित्येतिहासपरक तथा अनुसन्धानात्मक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर समीक्षा गरेका छन् । यहा उनले अज्ञात रहेका दुई स्रष्टालाई खोजी गरी विश्लेषण गर्नाका साथै उनीहरूका कृतिमार्फत साहित्यको इतिहास खोतल्ने प्रयास गरेका छन् ।

५.४.१.४ भाषाशैली

अज्ञात रहेका स्रष्टाको खोजी गरिएको यस समालोचनाको भाषाशैली सरलताका दृष्टिले मध्यमस्तरको छ । अनुसन्धानमूलक यस समालोचनामा तमोटले प्राप्त भए सम्मका विवरणात्मक तथ्य एवं विभिन्न समयका सवार्ई तथा ग्रन्थका नामहरू पनि प्रस्तुत गरेका छन् । अतः यहाँ भाषाको सामान्य प्रयोगको साथै विशिष्ट प्रयोग पनि गरिएको छ ।

५.४.२ भाउपन्थी र अप्रकाशित 'आत्मस्वीकृति'

५.४.२.१ शीर्षक

वि.सं. २०२६ साउनको 'वृद्धि' (सामायिक साहित्य सङ्कलन) मा उक्त शीर्षकको समालोचना प्रकाशित छ । लेखक र उनको कृतिको सम्बन्ध गाँस्ने जम्मा चारवटा शब्दबाट शीर्षक निर्माण भएको छ ।

५.४.२.२ विषय

काशीनाथ तमोटले भाउपन्थी र उनकै अप्रकाशित कविता सङ्ग्रह 'आत्मस्वीकृति' लाई यस समालोचनाको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले तिलक शर्मा नामले परिचित सरकारी पदमा नोकरी गरेका भाउपन्थीलाई साहित्यप्रति मोह भएका एक परिश्रमी व्यक्तिका रूपमा चित्रण गरेका छन् । तमोटले भाउपन्थीको लगाव, लगनशीलता र वैचारिक मूल्यलाई उनकै कृति 'आत्मस्वीकृति' भित्र पसेर मूल्याङ्कन गर्ने प्रयास गरेका छन् ।

'आत्मस्वीकृति' प्रकाशित र अप्रकाशित गरी जम्मा छब्बीस कविताहरू सङ्कलित रहेको कविता सङ्ग्रह हो । तमोटले यस 'आत्मस्वीकृति' भित्र भाउपन्थीको सङ्घर्षशील जीवन दृष्टि व्यक्त भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । उनले भाउपन्थी एक परिश्रमी तथा समाजका पुराना मान्यता भन्दा भिन्न नवीन मूल्य मान्यता स्थापना गर्न चाहने एक प्रगति उन्मुख साहित्यकार भएको उल्लेख गरेका छन् र उनको आत्मस्वीकृतिमा यस्तै भाव व्यक्त भएको जनाएका छन् । यस्तै आत्मस्वीकृतिमा यथार्थ जीवनमा हुने वास्तविकताको चित्रण गर्दै भोका नाङ्गाहरूका

लागि सामाजिक शोषण र विषमताप्रति सङ्घर्षको चेतना जगाउनुपर्दछ भन्ने भाव व्यक्त भएको कुरा तमोटले यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.४.२.३ प्रणाली

भाउपन्थी र अप्रकाशित 'आत्मस्वीकृति' लाई तमोटले वर्णनात्मक समालोचना प्रणालीलाई अंगालेर समीक्षा गरेका छन् । यस समालोचनामा तमोटले आत्मस्वीकृतिको परिचयात्मक टिप्पणीका साथै यथार्थ कुरालाई प्रस्तुत गरेका छन् । त्यस्तै आत्मस्वीकृति कवितासङ्ग्रहका कविताले भन्न खोजेका विचारलाई सरल ढङ्गले विश्लेषण गरेका छन् ।

५.४.२.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचकीय लेखको भाषाशैलीमा खासै कुनै जटिलता भेटिँदैन । यस समालोचनामा भाषा प्रयोग सामान्य रहेको छ । भाउपन्थीको अप्रकाशित कविताका विशेषतालाई सरल ढङ्गमा यहाँ वर्णन गरिएको छ । समालोचनामा केही जटिल प्रकारका वाक्य प्रयोग भए पनि ती बोधगम्य नै छन् । त्यस्तै उनले यसमा फाइल, डिग्री, बम, पिस्तोल जस्ता आगन्तुक शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

५.४.३ कथा अञ्चल: महाकाली

५.४.३.१ शीर्षक

वि.सं. २०२८ को 'प्रतिक' ५, उक्त शीर्षकको समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । महाकाली अञ्चल भरीको साहित्यिक गतिविधिको चर्चा भएको यो लेख त्यस भेकका कथाकार र कथा साहित्यलाई प्रकाशमा ल्याउने एक महत्त्वपूर्ण लेखका रूपमा रहेको छ ।

५.४.३.२ विषय

महाकाली अञ्चलको कथा साहित्यको गतिविधिलाई तमोटले यस समालोचकीय लेखको विषय बनाएका छन् । महाकाली अञ्चलको कथा र कथाकारहरूको साहित्यिक स्थिति पछाडि रहेको वा सुदूर पश्चिम क्षेत्रको महाकाली अञ्चल साहित्यिक गतिविधिका क्षेत्रमा नेपालको अरू अञ्चलको दाँजोमा पछाडि परेको कुरा उनी व्यक्त गर्दछन् । यहाँको साहित्यकारहरूको अन्वेषणका लागि भ्रमण गर्ने प्रवृत्ति नभएको तथा साहित्यिक कार्यकलापको सामग्री ज्यादै सीमित रहेकोले पनि यस क्षेत्रको साहित्य पछि परेको तमोटले उल्लेख गरेका छन् ।

यही सीमितताको धरातलमा पनि तमोटले केही कथा तथा कथाकारका नाम प्रस्तुत गरेका छन् जसमा -डोरबहादुर विष्टको 'बरदान' (मधुपर्क, २:१२), सोमदत्त ओझा र रामबहादुर चन्दको पौराणिक कथा, भाउपन्थीको 'रंगहीन', मौन र 'आमा तिनीहरू फर्केर आए' (हिमालय अड्क २), देवीप्रसाद ओझाको 'रित्तो डोकाको आत्मसन्तुष्टि'(हिमालय-५), जगदीश चन्द्र भट्टको 'त्यो भ्याल' र बज्यैको कल्पना (हिमालय-३), जयदेव भट्टको, 'एक समस्या समाधान एकै' (हिमालय-४) र 'दुई डाडाँ वीचको एक सानो जीवन' आदि कथाहरू प्रकाशित रहेको उनले उल्लेख गरेका छन् । यी कथाहरूमा महाकाली अञ्चलका सामाजिक जीवन, सांस्कृतिक झलक तथा ऐतिहासिकता झल्किने कुरा तमोटले व्यक्त गर्दछन् । त्यस्तै महाकाली अञ्चलको लोक साहित्य पनि आफ्नै किसिमको पुरानो शैली र परम्पराको छ जसमा धुमारी, दुस्को, फागु तथा चैत्र नामक पौराणिक कथात्मक गीतहरू रहेको उनले उल्लेख गरेका छन् । यस प्रकार उनले यहाँ महाकाली अञ्चलको साहित्यिक गतिविधिको ऐतिहासिकता बारे वर्णन गर्दै कथा तथा कथाकारको थोरै मात्रामा भए पनि साहित्यमा योगदान रहेको कुरा व्यक्त गरेका छन् ।

५.४.३.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचनालाई तमोटले वर्णनात्मक समालोचना प्रणाली अँगालेर लेखाजोखा गरेका छन् । यहाँ तमोटले महाकाली अञ्चलका कथाकार तथा तिनका कथा कृतिको खोज गरी सामान्य जानकारी दिनुका साथै लेखन स्वरूपलाई पनि मूल्याङ्कन गरेका छन् ।

५.४.३.४ भाषाशैली

यस समालोचनामा सरल तर प्रभावकारी भाषा प्रयोग गरिएको छ । भाषाको शब्द देखि वाक्यसम्म कुनै तहमा पनि जटिलता देखिएको छैन । सरल शब्द चयन तथा लामा-छोटा दुवै प्रकारका वाक्य रहेका छन् तसर्थ समग्रमा महाकाली अञ्चलको साहित्यिक गतिविधि समेटिएको यसको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ ।

५.४.४ कथा अञ्चल: सेती

५.४.४.१ शीर्षक

वि.सं. २०२८ असोजको 'प्रतीक' ६, मा उक्त शीर्षकको समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । सेती अञ्चलको कथा सम्बन्धी साहित्यिक गतिविधि समेटिएको प्रस्तुत शीर्षक वाच्यार्थक छ । उक्त शीर्षकले सेती अञ्चलका कथा तथा कथाकारको खोजी गरेको छ ।

५.४.४.२ विषय

सेती अञ्चलको कथा साहित्य एवं साहित्यिक स्थितिलाई तमोटले यस समालोचकीय लेखको विषय बनाएका छन् । सेती अञ्चल साहित्यको क्षेत्रमा अँध्यारो अवस्थामा गुज्रेको वा साहित्यमा घाम लाग्न तथा प्रातः हुन बाँकी रहेको भन्दै उनले यहाँको कथा र कथाकारको खोजी गरेका छन् । तमोटले सेती अञ्चलको कथा एवं कथाकारमा पुष्करनाथ उप्रेतीको 'उनको त अनुहारै हँसिलो'(हिमानी २:३,२०२२ फागुन) , काशीनाथ तमोटको 'सिलगढी' (वृदि,१,साउन २०२६),कुमारनेपालको 'चुपी:अचानो:जीवन'(बिम्ब१:१फागुन,२०२७),तारानाथशर्माको 'कान्छी'आदिलाई चित्रण गरेका छन् । उनले यी विभिन्न कथामा सेती अञ्चलको सामाजिक जीवन, प्रेमप्रसङ्ग तथा ऐतिहासिकताको चित्रण भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । पत्रपत्रिकामा छापिएको र कथाकारहरूले लेखेकैलाई मात्र कथा सोच्ने नगरेर विस्तृत अर्थमा लिने हो भने सेती अञ्चलमा देशका अरू ठाँउको भैंँ लोककथाकार छन् भनेर पनि उनी चर्चा गर्दछन् । यसदेखि बाहेक सेती अञ्चलमा साहित्यिक क्षेत्रमा विद्वान् र भाषा प्रचारक तथा देवस्तुति र बाल साहित्यको कृति तथा कृतिकार पनि रहेका छन् भन्दै उनले सेती अञ्चलको कथा साहित्यलाई चिनाएका छन् ।

५.४.४.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचनमा तमोटले वर्णनात्मक र अनुसन्धानमूलक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर लेखाजोखा गरेका छन् । तमोटले सेती अञ्चलका कथाकार तथा तिनका कथा कृतिहरूको खोज गरी सामान्य परिचयात्मक विश्लेषण यसमा गरेका छन् । यस समालोचनालाई उनले छ वटा छोटो-छोटो अनुच्छेदमा विस्तार गरेका छन् ।

५.४.४.४ भाषाशैली

प्रस्तुत सेती अञ्चलको कथा साहित्यको परिचयात्मक विश्लेषण गरिएको यसको भाषा सामान्य रहेको छ । सरल शब्द चयन तथा सरल वाक्य गठनले यस समालोचनामा उनले, शुक्ल, अष्टमी, स्तोत्र, भाद्र जस्ता संस्कृत शब्द तथा ओभरसियर जस्ता अङ्ग्रेजी आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरेका छन् ।

५.४.५ कथा अञ्चल : भेरी

५.४.५.१ शीर्षक

वि.सं. २०२८मङ्सिर-पुसको 'प्रतिक' ७, मा उक्त शीर्षकको समालोचना प्रकाशित छ । भेरी अञ्चलको सम्पूर्ण साहित्यिक गतिविधिलाई समेटेर यहाँ तमोटले यही शीर्षकको केन्द्रीयतामा मूल्याङ्कन गरेका छन् ।

५.४.५.२ विषय

भेरी अञ्चलको कथा र कथाकारको साहित्यिक गतिविधिलाई तमोटले प्रस्तुत समालोचनाको विषय बनाएका छन् । भेरी अञ्चलको कथा साहित्य मध्यम रहेको उल्लेख गर्दै उनले यहाँका कथाकारलाई औँल्याएका छन् । त्यस्तै तमोटले भेरी अञ्चलका कथाहरू विभिन्न पत्रिका मार्फत प्रकाशित रहेको उल्लेख गरेका छन् । उनले यहाँ उर्दुभाषाका कथालाई भेरी अञ्चलको ऐतिहासिक कथाका पृष्ठभूमिका रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।

भेरी अञ्चलका कथाकार तथा तिनका कृतिमा उनले इन्द्रमणि 'मानवको अभिशप्त जीवन' (सङ्ग्रह), जगतबहादुर सिंहको 'म फर्कदैछु', भीमचरण थापाको 'दाउरे' आदिको उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै सनतकुमार रेग्मी, मोहनलाल श्रेष्ठ, लक्ष्मण भक्त श्रेष्ठ, वभ्रुवाहन सिंह आदि अरू पनि कथाकार रहेको उनले उल्लेख गरेका छन् । उनले यी विभिन्न कथाबाट भेरी अञ्चलको सामाजिक जीवन, सांस्कृतिक वातावरण र ऐतिहासिक भल्किने कुरा उल्लेख गरेका छन् । भेरी अञ्चल क्षेत्रका कथाहरू विभिन्न साहित्यिक सम्मेलनमा उत्कृष्ट कथामा रूपमा आएको उल्लेख गर्दै उनले यहाँको साहित्य सुदूर पश्चिम क्षेत्रको एउटा व्यापारिक केन्द्रका रूपमा रहेको नेपालगन्जमा फस्टाएको उल्लेख गरेका छन् । यसरी सीमित साधनको क्षेत्रमा रहेर पनि भेरी अञ्चलका कथाकारको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको तमोटले ठानेका छन् ।

५.४.५.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचनामा तमोटले वर्णनात्मक र अनुसन्धानात्मक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर समीक्षा गरेका छन् । उनले भेरी अञ्चलको कथा साहित्यको खोज गरी सामान्य परिचय दिनुका साथै संक्षिप्त व्याख्या गर्नु उनको मुख्य ध्येय देखिन्छ । यस समालोचनालाई तमोटले नौवटा अनुच्छेदमा विस्तार वा व्याख्या गरेका छन् ।

५.४.५.४ भाषाशैली

यस समालोचनाको भाषा सामान्य रहेको छ भने तमोटले व्यक्त गरेका शैली पनि सहज रहेको छ । सरल शब्द चयन तथा बोधगम्य वाक्य गठनले समालोचनामा सरलता आएको छ । उनले कही कतै 'तख्त', 'असीरी' र अभी जस्ता उर्दु शब्द र फोटो, मार्च, बुलेटिन जस्ता आगन्तुक अङ्ग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग यसमा गरेका छन् ।

५.४.६ कथा अञ्चल : कर्णाली

५.४.६.१ शीर्षक

वि. स २०२८ फागुन, चैतको 'प्रतीक' मा उक्त शीर्षक को समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । कर्णाली अञ्चलको कथा साहित्यको गतिविधि प्रस्तुत भएको तमोटको उक्त शीर्षक सम्बन्धित विषयको सेरोफेरोमा केन्द्रित छ ।

५.४.६.२ विषय

तमोटले कर्णाली अञ्चलको कथा तथा अरू साहित्यिक गतिविधिलाई प्रस्तुत समालोचनाको विषय बनाएका छन् । नेपाली साहित्यको इतिहासमा एक ऐतिहासिक स्थलका रूपमा रहेको कर्णाली अञ्चल अरू अञ्चलको दाँजोमा भाषिक उद्गमको दृष्टिले अगाडि रहेको बताउँदै यहाँ उनले यस अञ्चलको कथा तथा कथाकारको खोजी गरेका छन् ।

सर्वप्रथम तमोटले कर्णाली अञ्चलको कथात्मक दृश्य बालकृष्ण समको नाटक 'मुटुको व्यथा'मा रहेको जुम्लेली कथानकमा प्रकट भएको उल्लेख गरेका छन् । कर्णाली अञ्चलका कथा लिन क्रममा उनले बालकृष्ण पोखरेलको 'एउटा रमाइलो स्वर्गमा नारकी बादल' र 'सुनकेस्रा मैया' लाई लिएका छन् । यी कथामा 'शोषण वा अत्याचारी प्रथाको विरोध तथा आदर्श प्रेमको चित्रण भएको तमोटले व्यक्त गरेका छन् । त्यस्तै कर्णाली अञ्चलसँग सम्बन्धित अरू कथामा देवीप्रसाद वनवासीको 'बल भन्दा बुद्धि ठूलो' वासु रिमाल 'यात्री' को 'एकादेशमा' अयनबहादुर शाहीको 'कुचे बुढाको साहस' आदि कथा रहेको पनि उनले उल्लेख गरेका छन् । यी लोक कथात्मक कथाले पनि सामान्य जनजीवनमा हुने व्यवहारिक कुरालाई वास्तविक रूपमा पच्छ्याएको छ भन्दै तमोटले चर्चा गरेका छन् ।

यसरी उनले कर्णाली अञ्चल नेपाली भाषाको दृष्टिले पहिलो स्थानमा रहे पनि साहित्यिक फाँटमा त्यति अगाडि छैन भन्दै यहाँ कर्णाली अञ्चलको कथा साहित्यलाई प्रस्तुत गरेका हुन् । अतः उनले भविष्यमा नेपाली साहित्यकाशमा नेपाली मौलिक कथाकार यस क्षेत्रबाट पनि निस्कने आशा गरेका छन् ।

५.४.६.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचनालाई तमोटले वर्णनात्मक र खोजमूलक समालोचना प्रणालीमा मूल्याङ्कन गरेका छन् । यहाँ उनले कर्णाली अञ्चलको कथा तथा कथाकारको सामान्य परिचय दिएका छन् साथै यस क्षेत्रको सम्पूर्ण साहित्यिक गतिविधिको खोज तथा विश्लेषण पनि गरेका छन् ।

५.४.६.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचनाको भाषा तथा शैली सुबोध्य छ । यसमा लामा वाक्य गठन गरिएको भए पनि सरल भाषामा प्रस्तुत भएकाले भाषाशैलीगत दुरुहता पाइँदैन ।

५.४.७ कथा अञ्चल : धौलागिरि

५.४.७.१ शीर्षक

वि.सं. २०२३ वैसाख-जेष्ठको 'प्रतिक'९, मा उक्त समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । पश्चिम नेपालको धौलागिरि अञ्चलको कथा साहित्यको खोज भएको तमोटको प्रस्तुत समालोचनाको शीर्षकले त्यस क्षेत्रका कथाकार तथा त्यस क्षेत्रबारे लेखिएका कथालाई अध्ययनको केन्द्र बनाएको पाइन्छ ।

५.४.७.२ विषय

धौलागिरि अञ्चलको कथा साहित्यको गतिविधिलाई तमोटले यस समालोचनाको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले धौलागिरी अञ्चलका खोजेर थाहा पाएसम्मका कथाकार तथा तिनका कृतिहरूको परिचय दिने प्रयास गरेका छन् । त्यस्तै गरी धौलागिरि अञ्चल पनि कथा साहित्यको क्षेत्रमा अगाडि नै रहेको कुरा पनि उनले उल्लेख गरेका छन् ।

तमोटले यस अञ्चलमा सांस्कृतिक जीवनको परिचय दिने खालका कथा रहेको चर्चा गरेका छन् । डोरबहादुर बिष्टको 'काली गण्डकीकी हुरी', लामा थुण्डुपको 'अन्तिम दिन', जनकलाल शर्माको 'डोल्पो यात्राको सात अध्याय', योगेन्द्रमान शेरचनको 'लेडी डाक्टर', गोविन्दलाल श्रेष्ठको 'अधुरो सपना', शिवकुमार प्रधानको 'आकाश गंगा', नरसिंह भक्त तुलाचनको 'युगल प्रेमी' दीपबहादुर खड्काको 'साँचेको चोखो माया' ठाकुरप्रसाद पराजुलीको 'जसले माताको हृदय लिएर बस्न दिँदैन' आदि धौलागिरि अञ्चलका कथाकार र कथा कृतिहरूको चित्रण तमोटले गरेका छन् । उनले यी कथाबाट पश्चिमाञ्चलको सामाजिक जनजीवन मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक र मायाप्रेमका विशेषता भल्किएको उनी उल्लेख गर्दछन् । अतः यी कथाहरू धौलागिरि अञ्चलको जनजीवनमा लोकप्रिय रहेको पनि उनी व्यक्त गर्दछन् ।

५.४.७.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचना पनि तमोटले वर्णनात्मक र खोजमूलक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर समीक्षा गरेका छन् । धौलागिरि अञ्चलको कथा साहित्य लेखनको सामान्य परिचयका साथै त्यहाँको कथा साहित्यको उत्पत्ति तथा विकासको वर्णन तमोटले यस समालोचनामा गरेका

छन् । यस समालोचनालाई तमोटले जम्मा लामा-लामा दशवटा अनुच्छेदमा विश्लेषण गरेका छन्।

५.४.७.४ भाषाशैली

तमोटले यस समालोचनामा आफ्नो धारणा सरल तथा सहज भाषाशैलीमा व्यक्त गरेका छन् । उनले यस समालोचनामा 'लेडी डाक्टर', 'चकलेट' जस्ता आगन्तुक शब्द र तृतीय, मासिक, पञ्च, पल्लव, हस्त जस्ता तत्सम शब्दलाई सहजताको साथ प्रयोग गरेका छन् ।

५.४.८ अन्वेषणात्मक कृति

५.४.८.१ शीर्षक

'अन्वेषणात्मक कृति' वि.सं. २०२९,को १:१, 'चिन्तन' मा प्रकाशित छ । यो लेख लेखकहरूलाई अनुसन्धानको महत्त्व बोध गराउने दृष्टिले लेखिएको छ । यस अन्वेषणात्मक कृतिमा आलोचनात्मक दृष्टिकोणलाई अँगाली केही लेखकहरूका प्रवृत्तिबारे पनि चर्चा गरिएको छ ।

५.४.८.२ विषय

तमोटले कुनै पनि सृजनाको स्थायित्व त्यस सृजना भित्रको अन्वेषणमा भर पर्दछ भन्दै कृतिले नवीन मूल्य प्राप्त गर्नु नै अन्वेषण हो भनी चर्चा गरेका छन् । यहाँ उनी अन्वेषण कुनै पनि नयाँ विधा नभई तिनै कथा र कविता भित्र नवीन रूपको खोजी गर्नु हो भन्ने कुरा उल्लेख गर्दछन् । उनी साहित्यमा मानव मनको भावनाको चित्रण र समाजको अन्वेषण युक्त तथ्य प्रस्तुत गरिनुपर्छ र मात्रै त्यो महत्त्वपूर्ण चिरस्थायी र हृदयाकर्षक हुन्छ भन्ने उनको विचार छ । तमोटका दृष्टिमा गुरुप्रसाद मैनालीका कथामा सामाजिक स्थितिको अन्वेषण यथार्थ हुनु र विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाले मानव मनको सूक्ष्म अध्ययन प्रस्तुत गर्नुका कारणले नेपाली साहित्यमा उनीहरूका कथाहरू लोकप्रिय र प्रशंसनीय बनेको छ । त्यस्तै गरेर लेखमा उनले भीमनिधि तिवारी, भैरवनाथ रिमाल र हरिहर शास्त्रीका निकै पुस्तकहरू रहेर पनि नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण ठाउँ लिन नसक्नुको कारण उनीहरूको लेखनमा पुरानो पन र अन्वेषण अभाव रहनु हो भनेका छन् । शैलेन्द्र साकारले थोरै कथा लेखेर पनि सामाजिक विविध पक्षको उद्घाटन आधुनिक शैलीमा गरेकाले धेरै कथा लेख्ने भन्दा बढी मूल्य प्राप्त गरेको कुरा पनि लेखकले उल्लेख गरेका छन् ।

अन्ततः लेखक आफ्नो कृतिको चिरस्थायी मूल्यका लागि पुस्तकीय अध्ययनमा मात्र सीमित रहेर पुग्दैन उसमा मनोविज्ञान, समाज, साहित्यिक विधाहरूको गहिरो अध्ययन हुनुपर्छ र उसले आधुनिक शैली प्रस्तुत गर्न सक्नुपर्दछ भन्ने लेखकको धारणा रहेको छ । यसरी उनले कृतिमा अन्वेषण प्रवृत्ति अँगाल्नुपर्दछ भन्दै अन्वेषणलाई सैद्धान्तिक रूपमा व्याख्या गरेका छन् ।

५.४.८.३ प्रणाली

साहित्यमा अन्वेषण आवश्यक भएको महसुस गरेर तमोटले यहाँ वर्णनात्मक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर विश्लेषण गरेका छन् । लेखकहरूले आफ्नो कृतिको स्थायित्वको लागि आफ्ना रचनामा नयाँपन, नयाँ ढाँचा वा आधुनिकता प्रस्तुत गर्न सक्नुपर्दछ भन्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.४.८.४ भाषाशैली

कृतिमा अन्वेषण वा नवीनता खोजेका तमोटले यस समालोचनामा सरल भाषाशैली प्रस्तुत गरेका छन् । सरल शब्द चयन तथा अन्वेषणलाई बुझाउने उदाहरणको प्रस्तुतिले समालोचनामा भिन्न प्रकारको रोचकता पाइन्छ । समग्रमा भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ ।

५.४.९ भानुभक्तको बाबु र काकाले सारेका दुई हस्तलिखित पुस्तकहरू

५.४.९.१ शीर्षक

वि.सं. २०३१ पुस, ४:१४ को 'हिमाली हुलाक' मा 'भानुभक्तको बाबु र काकाले सारेका दुई हस्तलिखित पुस्तकहरू' समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । जम्मा आठओटा शब्दबाट निर्माण भएको यो शीर्षक एक लामो पदावलीका रूपमा आएको छ । उक्त शीर्षकले भानुभक्तकालीन कृतिको खोजी गरेको छ ।

५.४.९.२ विषय

भानुपुस्तकालय रम्घामा रहेको वा सङ्ग्रहीत पुराना पुस्तक तथा ग्रन्थबाट आदिकवि भानुभक्त र उनका परिवार सम्बन्धी अध्ययनलाई प्रामाणिक बनाउन तमोटले भानुभक्तका बाबु र काकाले सारेका दुई हस्तलिखित पुस्तकहरू अध्ययन र अनुसन्धान गरी विश्लेषण गरेका छन् । यहाँ उनले भानुभक्तका बाबु र काकाले सारेका दुई हस्तलिखित पुस्तकहरूमा १) धनंजय लिखित 'प्रश्नप्रदीप' र २) काका तुलसीराम लिखित 'मुहूर्त चिन्तामणि' प्रस्तुत गरी अनुसन्धानात्मक विवेचना गरेका छन् । यी पुस्तक मार्फत उनले नेपाली साहित्य जगत्लाई भानुभक्तकालीन तथा उनी पूर्वको समयलाई देखाउन प्रामाणिक तिथिमितिका साबुत उदाहरण प्राप्त भएको उल्लेख गरेका छन् । यिनले यी दुवै पुस्तकहरू भानुपुस्तकालयको पुस्तक क्रमसङ्ख्या अनुसार ७३० को दर्तामा 'प्रश्नप्रदीप' (१८५२) र १७६ को दर्तामा 'मुहूर्त चिन्तामणि' (१८७६) रहेको उल्लेख गरेका छन् । यी दुवै ज्योतिष पुस्तक संस्कृत भाषामा नेपाली कागजमा लेखिएको कुरा सप्रमाण जुटाई यिनको विश्लेषण गरिनु पर्ने कुरामा प्रकाश पारेका छन् ।

५.४.९.३ प्रणाली

काशीनाथ तमोटले यहाँ भानुभक्तकालीन कुरालाई त्यसै समयका कृति र कृतिकारको खोज गरी तिनीहरूको महत्त्व र योगदानबाट नेपाली साहित्यको इतिहासलाई चिनाउने प्रयास

गर्नु उनको ठूलो योगदान रहेको छ । पुराना सत्य, तथ्य कुराको खोजी गर्ने उनको ध्येय देखिन्छ, भने यो अध्ययन खोजमूलक एवम् व्याख्यात्मक प्रणालीमा आधारित छ ।

५.४.९.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचनाको भाषाशैली तुलनात्मक रूपले कठिन छ । धनंजय लिखित भाषिक प्रयोग तथा संस्कृत शब्दको अधिक प्रयोगले भाषाशैली केही अष्टचारो बन्न गएको हो । यसमा भाषाको सामान्य प्रयोगका साथै विशिष्टता पनि पाइन्छ ।

५.४.१० भानुभक्तले सारेको लघुसिद्धान्त कौमुदीको पुष्पिका

५.४.१०.१, शीर्षक

वि.स. २०३४ साउन, १०:३, 'मधुपर्क' मा उक्त शीर्षकको समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । जम्मा पाँचवटा शब्दवाट निर्माण भएको शीर्षक वाच्यार्थक छ । आदिकविका उपाधि पाएका भानुभक्तले लघु कौमुदी सारेको सन्दर्भको परिधिमा शीर्षक निर्मित छ ।

५.४.१०.२ विषय

तमोटले आदिकवि भानुभक्त आचार्यलाई नेपालको विभूति तथा नेपाली साहित्यको एक नक्षत्रको रूपमा चर्चा गर्दै यिनको नेपाली साहित्यमा ठूलो योगदान रहेको उल्लेख गरेका छन् । सत्य भन्दा साँचो इतिहास अरू हुँदैन भन्दै तमोटले कतै प्रकाशित नभएको भानुभक्तबारे तीतो सत्यका रूपमा रहेको यथार्थलाई उल्लेख गरेका छन् । २०३० कार्तिक ३ गते तनहुँमा भानुभक्त सम्बन्धी खोजी यात्राका क्रममा उनले मुक्तिनाथ आचार्यसँग भएको चौध इन्च लामो, सवा तीन इन्च चौडा नेपाली कागजमा छ हरफमा लिखित वरदराजको सो लघुसिद्धान्त कौमुदी भानुभक्तले पढेको तथा सारेको उल्लेख गरेका छन् । यसरी भानुभक्त सम्बन्धी खोजी गर्ने तमोटले भानुभक्तका साना-साना ऐतिहासिकतालाई औँल्याएका छन् ।

५.४.१०.३ प्रणाली

भानुभक्तले आफ्नो साहित्यिक जीवनमा साहित्य सिद्धान्तका कुराहरू अरूबाट पढ्ने तथा सार्ने गरेको उठान गर्दै तमोटले यहाँ वर्णनात्मक एवम् खोजमूलक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेका छन् । वरदराजको लघु कौमुदी भानुभक्तले पढेको तथा अध्यासका लागि सारेको हुनाले त्यहाँ पाणिनिका सूत्रको पनि प्रयोग गरेको कुरा उनले वर्णन गरेका छन् ।

५.४.१०.४ भाषाशैली

तमोटको भानुभक्त सम्बन्धी खोज भएको प्रस्तुत समालोचकीय लेखको भाषामा नेपाली तथा संस्कृतका शब्द प्रयोग भएका छन् र सरल र स्पष्ट शब्दहरूद्वारा बनेका छोटो-छोटो वाक्यहरूले यसमा सरलता प्रदान गरेको छ । यहाँ उनले 'सत्य' श्लोक, विद्या, अष्ट, पुष्प जस्ता संस्कृत शब्द प्रयोग गरेका छन् ।

५.४.११ मोतीरामको मूल 'पिकदूत'

५.४.११.१ शीर्षक

मोतीरामको मूल 'पिकदूत' वि.सं. २०३६ पुस २:१, 'ओइरो' मा प्रकाशित छ । प्रस्तुत शीर्षकको समालोचनामा तमोटले बाइस श्लोकमा सङ्कलित मोतीरामको रचनालाई मूल 'पिकदूत' का रूपमा विश्लेषण गरेका छन् ।

५.४.११.२ विषय

तमोटले मोतीरामको मूल 'पिकदूत' लाई यस समालोचनाको मुख्य विषयका रूपमा लेखाजोखा गरेका छन् । उनले मोतीरामको काव्यिक सिर्जनाहरूमा 'पिकदूत' बढी लोकप्रिय रहेको उल्लेख गरेका छन् । उनका काव्य कृतिहरू कुनै धार्मिक तथा कुनै ज्योतिष सम्बन्धीका छन् भने यो 'पिकदूत' साहित्यिक विषयको कृति रहेको छ भन्दै यसको महत्त्व देखाएका छन् । उनले सबैभन्दा पहिले 'सूक्तिसिन्धु' (१९७४) मा सङ्कलित यो 'पिकदूत' भट्टको मृत्युपछि मात्र प्रकाशित भयो र फेरि पछि यो 'सूक्तिसिन्धु' (२०२४) मा नै निकलेको चर्चा गरेका छन् । यसरी लोकप्रियता र काव्यिक महत्त्व बढेको यो 'पिकदूत' एउटा अलग्गै तीस श्लोकको पुस्तिकाको रूपमा वि.सं. २०२३ मा साभा प्रकाशनबाट प्रकाशन हुने अवसर पनि प्राप्त गरेको कुरा तमोटले उल्लेख गरेका छन् । यसरी उनले मोतीरामको बाइस श्लोकमा रचित काव्यलाई मूल 'पिकदूत' का रूपमा चित्रण गरेका छन् । प्रकाशित र पाण्डुलिपिका रूपमा रहेको वा बाइस र तीस सिलोके 'पिकदूत' का श्लोकहरू थपिएका बाहेक उही छन् र छन्द पनि शार्दूलविक्रीडित नै रहेको छ भन्दै संस्कृत काव्यको परम्परामा 'पिकदूत' सन्देशमूलक काव्य बनेको तमोटले उल्लेख गरेका छन् ।

५.४.११.३ प्रणाली

मोतीरामको मूल 'पिकदूत' लाई तमोटले यहाँ वर्णनात्मक पद्धतिमा व्याख्या गरेका छन् । बाइस श्लोकमा रचित मूल 'पिकदूत' तथा प्रकाशित 'पिकदूत' का विषय, लेखन, स्वरूप र भाषाशैलीका कुरा उही रहेको उनले चर्चा गरेका छन् तैपनि उनले समयानुसार भाषिक परिवर्तनका कारणले फरक हुने हुँदा तुलनात्मक अध्ययनका लागि उपयोगी हुने ठानी यसबारेको धारणा प्रस्तुत गरेका हुन् ।

५.४.११.४ भाषाशैली

तमोटको यस समालोचकीय लेखको भाषा सामान्य रहेको छ भने अभिव्यक्तिको शैली पनि सहज रहेको छ । यहाँ सरल एवं जटिल दुवै प्रकारका वाक्यहरू रहेका छन् । उनले यहाँ काव्य, उषा, पुस्तक, पति, वृक्ष जस्ता तत्सम शब्दको प्रयोग पनि गरेका छन् ।

५.४.१२ लक्ष्मीनाथ आचार्य र उनको एउटा कविता

५.४.१२.१ शीर्षक

वि.सं. २०३६ माघ, फागुन, चैत्रको पूर्णाङ्क ८२ 'नेपाली' (त्रैमासिक) मा उक्त शीर्षकको समालोचना प्रकाशित छ । जम्मा छ वटा शब्दमा संरचित यस शीर्षकले कवि र उनको कवितालाई आफ्नो केन्द्र बनाएको छ ।

५.४.१२.२ विषय

काशीनाथ तमोटले लक्ष्मीनाथ आचार्य र उनको हालसम्म प्राप्त एउटै मात्र कृति (कविता) लाई यस समालोचकीय लेखको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले लक्ष्मीनाथ आचार्य पनि आदिकवि भानुभक्त आचार्यको वंशजकै व्यक्ति भएको चर्चा गरेका छन् । अर्थात् उनले लक्ष्मीनाथ भानुभक्तका ठाहिला काका गङ्गादत्तका नाति तथा भानुभक्तका छोरा रमानाथका समकालीन रहेको पनि उल्लेख गरेका छन् ।

लक्ष्मीनाथ आचार्य पण्डित तथा संस्कृतका विद्वान् रहेको उल्लेख गर्दै तमोटले लक्ष्मीनाथ आचार्यको स्थानीय रङ्गले चित्रित एउटै मात्र कविता प्राप्त भएको चर्चा गरेका छन् । यसरी उनले लक्ष्मीनाथ आचार्य पनि नेपाली साहित्यको पूर्व माध्यामिक कविहरूमा एक स्तम्भ रहेको ठानेका छन् । भानुभक्तबारे अनेक चर्चा परिचर्चा भइरहेको सिलसिलामा लक्ष्मीनाथको कविताले पनि भानुभक्त सम्बन्धी खोजलाई सहयोग पुर्याउने कुरामा उनले विश्वास गरेका छन् ।

५.४.१२.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचना साहित्य इतिहासको सापेक्षतामा रहेकाले उनले यहाँ साहित्य इतिहासपरक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर समीक्षा गरेका छन् । पुराना मूल्यको खोजी गर्ने तमोटले यहाँ लक्ष्मीनाथ आचार्य तथा उनको प्राप्त कविता मार्फत साहित्यिक इतिहासको खोजीमा जोड दिएका छन् ।

५.४.१२.४ भाषाशैली

यस समालोचनामा तनहुँ चुँदीतिरका स्थानिय नेपाली भाषाको शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । प्रस्तुत समालोचनाको अनुच्छेदका बीचमा कविताका श्लोकको प्रस्तुतिले यो समालोचना सामान्य पाठकलाई पनि रोचकता प्रदान गरेको छ । समग्रमा भाषाशैली सरलतातिर उन्मुख छ।

५.४.१३ मोतीरामको 'बुद्धि प्रशंसा '

५.४.१३.१ शीर्षक

वि.सं. २०३७ असार, २:५, 'ओइरो' मा उक्त शीर्षकको समालोचना प्रकाशित छ । मोतीराम भट्टको एक कवितालाई यस शीर्षकले अँगालेको छ, भने यो 'बुद्धि प्रशंसा' संस्कृत नीति परम्परमा आबद्ध रहेको छ ।

५.४.१३.२ विषय

मोतीराम भट्टको 'बुद्धि प्रशंसा' कवितालाई तमोटले यस समालोचनाको विषय बनाएका छन् । उनले यहाँ मोतीराम भट्ट श्रृङ्गारिक कवि भए तापनि उनले ज्योतिष, भक्ति, चाडपर्व आदि विविध विषयमा कलम चलाई नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धि गर्न चाहने कविका रूपमा उनलाई चर्चा गरेका छन् ।

चर्चामा नआएका विषयलाई खोजी गर्ने तमोटले यहाँ मोतीरामको 'बुद्धि प्रशंसा' कविताको खोजी एवम् चर्चा गरेका छन् । भाषा पद्य सङ्ग्रह (पाण्डुलिपि, १९४८ पृ. ६१) मा सङ्कलित मोतीरामको अहिलेसम्म देखा नपरेको कविता 'बुद्धि प्रशंसा' का बारेमा उनले यहाँ विश्लेषण गरेका छन् । जम्मा पाँच श्लोकमा रहेको 'बुद्धि प्रशंसा' को पहिलो, चौथो र पाँचौं श्लोक शार्दूलविक्रीडित र दोस्रो तथा तेस्रो श्लोक वसन्ततिलका छन्दमा रहेको उनी उल्लेख गर्दछन् । उनले यो कविता संस्कृत नीति परम्परामा रहेको पनि जनाएका छन्, श्रृङ्गार प्रधान माध्यामिक कालमा 'बुद्धि प्रशंसा' नीति परम्पराको नौलो पक्षको उद्घाटनका रूपमा आएको पनि तमोटले चर्चा गरेका छन् । अतः मोतीरामको 'बुद्धि प्रशंसा' बाट माध्यामिक कालमा नीति विषयक वा नीति परम्पराको थालनी भएको पनि उनी ठान्दछन् ।

५.४.१३.३ प्रणाली

मोतीरामको 'बुद्धि प्रशंसा' लाई तमोटले वर्णनात्मक समालोचना प्रणालीमा विश्लेषण गरेका छन् । 'बुद्धि प्रशंसा' नीतिपरम्परामा आउनु, विद्याको महिमामाथि जोड दिनु, यो काव्य छन्दोबद्ध रहनु र पाँचवटा श्लोकमा आबद्ध हुनु जस्ता कुरामा तमोटले विश्लेषण गरेका छन् ।

५.४.१३.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचनाको भाषा प्रयोग सामान्य रहेको छ भने सहज लेखक तमोटको अभिव्यक्ति गर्ने शैली पनि सहज रहेको छ । अनुच्छेदका बीचमा भट्टको बुद्धि प्रशंसा कविताको श्लोक पनि प्रयोग गरिएकाले सामान्य पाठककालागि पनि रोचकता प्रदान गरेको छ । यस समालोचनामा उनले पृष्ठ, उद्यम जस्ता तत्सम शब्द, भक्कड अनुकरणात्मक शब्द तथा 'वाजवी' अरवी शब्दको प्रयोग पनि गरेका छन् ।

५.४.१४ भानुभक्तको बाल्यवातावरण : केही बीजारोपण

५.४.१४.१ शीर्षक

वि.सं. २०३८ असार, ११:४, 'नेपाल' मा 'भानुभक्तको बाल्यवातावरण: केही बीजारोपण' शीर्षकको समालोचना प्रकाशित छ । भानुभक्त सम्बन्धी खोजी गर्ने तमोटले यहाँ भानुभक्तको बाल्यकालका कुरालाई खोजी गरी यसै शीर्षकको परिधिमा व्यक्त गरेका छन् ।

५.४.१४.२ विषय

तमोटले भानुभक्तको बाल्य वातावरणका कुरालाई यो समालोचनाको विषय बनाएका छन् । भानुभक्त आचार्य नेपालका राष्ट्रिय विभूति हुन् । नेपाली साहित्यको एक प्रमुख कवि भानुभक्त वि.सं. १८७१ असार २९ गते तनहुँ जिल्लाको रम्घामा बाबु धनञ्जय आचार्य तथा माता धर्मावतीको सन्तानका रूपमा जन्म लिएका हुन भन्दै उनको बालककालको कुरालाई तमोटले चर्चा गरेका छन् । यहाँ उनी भानुभक्तको बाल्यकालको अधिकांश समय उनका बाजे श्रीकृष्ण आचार्यसँग चुँदीमोहोरिया बैँसीको घरमा वितेको उल्लेख गर्दछन् । त्यस्तै भानुभक्त जन्मेको तथा उनको बाल्य जीवन वितेको घर रम्घा धर्मशाला अहिले चारैतिर रूखले घेरिएको अवस्थामा रहेको पनि तमोटले उल्लेख गरेका छन् ।

बाजेसँगको संसर्ग तथा बाजेको विचारबाट भानुभक्त बढी प्रभावित भएको तथा बाजेसँगको सङ्गतमा लागेर वैचारिक रूपले भानुभक्त बालकैमा बुढो पनि भए भनी तमोटले चर्चा गरेका छन् । अर्थात् सानैमा उनले आफूले बुझ्ने भएपछि वेदान्त विषयको प्रश्नोत्तरमाला अनुवाद गरेर भक्तमाला जस्तो गहन ग्रन्थ लेखेको पनि उनले उल्लेख गरेका छन् । यसरी भानुभक्त बालककालदेखि नै पुस्तक पढ्ने तथा लेख्ने काम गर्दथे भन्ने कुरालाई तमोटले यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.४.१४.३ प्रणाली

भानुभक्तको जन्मका साथै बाल्यकालका कुरालाई उठान गरेको यो समालोचनालाई तमोटले जीवनीपरक समालोचना प्रणालीमा विश्लेषण गरेका छन् । यहाँ भानुभक्तको जीवनमा भएको विभिन्न व्यावहारिक कुरा तथा उनको साहित्यप्रतिको लगावका कुरालाई मध्यनजर गर्दै उनको व्यक्तिगत जीवनको आरोह-अवरोहको यथार्थलाई मूल्याङ्कन गर्नु यस समालोचनाको मुख्य ध्येय रहेको पाइन्छ ।

५.४.१४.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचकीय लेखको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ । भानुभक्तको जीवनीका रूपमा रहेको यस समालोचनाको वाक्य गठनमा पनि सरलता नै छ । अनुच्छेदका बीचमा भानुभक्तले सृजना गरेको सरल ढङ्गको श्लोकको प्रस्तुतिले पाठकलाई रोचकता पनि प्रदान गरेको छ ।

५.४.१५ साहित्य -शिरोमणि चित्तधर 'हृदय जीवनी र कार्यकृति'

५.४.१५.१ शीर्षक

वि.सं. २०४१ कार्तिक, २५:२, 'समीक्षा' मा उक्त शीर्षकको जीवनीमूलक समालोचना प्रकाशित छ । आठवटा शब्दबाट निर्मित पदावलीका रूपमा आएको प्रस्तुत शीर्षकले चित्तधर हृदयको सम्पूर्ण जीवन तथा उनले गरेका कार्यलाई 'प्रस्तुत गरेको छ । त्यसैले तमोटको यस समालोचनाको शीर्षक चयन सान्दर्भिक छ ।

५.४.१५.२ विषय

साहित्य शिरोमणिको उपाधि पाएका चित्तधर हृदयको जीवनी तथा कार्यकृतिलाई नै तमोटले यस समालोचनाको विषय बनाएका छन् । उनले नेपालका एक चम्किला तारा चित्तधर हृदयको जन्म बाबु द्रव्यधर र आमा ज्ञानलक्ष्मीका सन्तानका रूपमा वि.सं. १९६३ मा काठमाडौंको नरदेवी तुंछेमा भएको उल्लेख गरेका छन् । पाँच वर्षको उमेरदेखि अक्षराम्भ गरेका हृदयले १८ वर्षको उमेरमा 'बुद्धि चाणक्य', 'अमरकोश', 'भतृहरि नीतिशतक' 'सास्वत व्याकरण' र 'संस्कृत परिचय' जस्ता पुस्तक पढ्न पाएको कुरा तमोटले उल्लेख गरेका छन् ।

१३ वर्षको उमेरमा ज्ञानप्रभा कंशाकारसँग विवाह गरेका हृदयको कुनै भौतिक सन्तान नभएकोले उनले आफैँले सिर्जना गरेका तीन दर्जन भन्दा बढी प्रकाशित-अप्रकाशित पुस्तकहरू मध्ये एउटालाई पुत्र र अर्कोलाई पुत्री मानेको कुरा पनि तमोटले यहाँ उल्लेख गरेका छन् । यहाँ तमोट हृदयको सबैभन्दा पहिलो कविता 'बुद्धोपासक' रहेको उल्लेख गर्दै उनका थुप्रै नेवारी तथा नेपाली भाषाका सिर्जनाहरू रहेको उल्लेख गर्दछन् । उनले हृदयको साहित्यिक यात्रालाई पाँचवटा चरणमा विभाजित गरेका छन् : (१) बन्धनमा पर्नु अघिका प्रारम्भिक रचना (१९८३-१९९७) (२) बन्धनमा लेखिएका विकसित रचना (१९९७-२००२) (३) बन्धनपछिका प्रौढ रचना (२००२-२०१६) (४) पत्नी वियोग पछिका प्रेमातुर रचना (२०१६-२०२८) (५) पक्षघातपछिका सामान्य रचना (२०२८-२०३९) आदि ।

यसरी यी साहित्यिकका साथै हृदय समाजसेवीका रूपमा पनि त्यतिकै चर्चित रहेको कुरा तमोटले व्यक्त गरेका छन् । उनले सामाजिक, धार्मिक एवं विभिन्न अरू सङ्घसंस्थाका विभिन्न पदमा रहेर कार्य गरेका छन् भन्दै तमोटले यहाँ उनको परिचय दिएका छन् । त्यस्तै पुस्तकालयप्रति समर्पित भाव भएका हृदयले २०० पुस्तक जम्मा गरी एउटा सानो पुस्तकालय खोलेर समाजमा पढ्न पाउने अवसर प्राप्त गराएको कुरालाई पनि उनले यहाँ उल्लेख गरेका छन् । यसर्थ तमोटले यी विभिन्न कार्यकृति मार्फत हृदयको व्यक्तिगत जीवन एक व्यक्तिको जस्तो नभई एक संस्थाको रूपमा रहेको ठानेका छन् ।

५.४.१५.३ प्रणाली

साहित्य शिरोमणि चित्तधर हृदयको जन्म, विकास र विभिन्न घटना तथा उनले गरेका सत्य तथ्य सम्पूर्ण यथार्थ क्रियाकलापलाई जीवनीमूलक समालोचना प्रणाली अपनाएर काशीनाथले उनको मूल्याङ्कन तथा लेखाजोखा गरेका छन् । उनी चित्तधरको जीवनलाई एउटा संस्थाको रूपमा लिएर उनको नेपाली साहित्य तथा नेपाल भाषा साहित्य-संस्कृतिमा गरेको योगदानलाई विर्सन नहुने कुरा व्यक्त गर्दछन् ।

५.४.१५.४ भाषाशैली

प्रस्तुत जीवनीमूलक समालोचनाको भाषा सामान्य रहेको छ भने उनको अभिव्यक्त गर्ने शैली पनि सहज नै रहेको छ । सरल र जटिल दुवै प्रकारका वाक्यहरू रहेका छन् । यस समालोचनामा तमोटले पुस्तक, पुत्र, पुत्री जस्ता संस्कृत शब्द, च्वसा

पासा, भिगु, खुपु, वाखचा जस्ता नेवारी शब्द तथा प्रुफ, स्कुल, फुट जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग गरेका छन् । यी विभिन्न भाषाका शब्दलाई तमोटले यस समालोचनामा सहजताका साथ प्रयोग गरेका छन् ।

५.४.१६. देवराज शर्मा र मोतीमण्डलीको एक समस्यापूर्ति

५.४.१६.१ शीर्षक

वि.सं. २०४२ भदौ, ३:९:३३ को 'गरिमा' मा उक्त शीर्षकको समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । जम्मा छ वटा शब्दबाट बनेको उपर्युक्त शीर्षक एउटा पदावलीका रूपमा रहेको छ । उक्त शीर्षकले मोतीमण्डलीमा देवराजको सम्बन्धलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

५.४.१६.२ विषय

देवराज शर्माको मोतीमण्डलीसँगको सम्बन्धलाई काशीनाथ तमोटले यस समालोचनाको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले देवराज शर्मा मोतीरामभन्दा ३/४ वर्ष जेठा दौतरी भएको तथा भट्टको समस्यापूर्ति मण्डलीका एक सदस्य रहेको भनी चर्चा गरेका छन् । उनले माध्यमिक कालका नेपाली पुस्तक प्रकाशक बनारसका विश्वराज हरिहर शर्मा तथा चन्द्रप्रभा प्रेस काठमाडौंका दानराजका कान्छा भाइ देवराज शर्मा रहेको उल्लेख गर्दै यिनी मोतीरामभन्दा अधि भानुभक्तको रामायण प्रकाशित गर्नमा सम्पादकको हैसियतले काम गरेका व्यक्ति हुन् भनी चिनाएका छन् । उनले मोतीराम भट्ट र देवराज शर्माको सम्बन्ध काठमाडौं वा बनारस दुवै ठाउँमा भएको हुन सक्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । पुस्तक प्रकाशक हुँदा र भानुभक्तको रामायणको काम गर्ने हुँदा पनि मोतीरामको यिनीसँग सम्बन्ध बढ्न गएको कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् । यसै क्रममा देवराजले पनि आफ्नो एक सिलोके समस्यापूर्ति 'श्लोक सङ्ग्रह' छपाएर मोतीरामको मोतीमण्डलीलाई एक समस्यापूर्ति गरेका छन् भन्दै तमोटले भट्टको श्रृङ्गारिक युगमा यिनको पनि ठूलो योगदान रहेको विश्वास गरेका छन् ।

५.४.१६.३ प्रणाली

यहाँ पनि तमोटले वर्णनात्मक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर देवराजको सामान्य परिचय दिँदै उनीबाट मोतीमण्डलीमा भएको एक समस्यापूर्तिको मूल्याङ्कन गरेका छन् । माध्यमिक कालमा रहेको समस्यापूर्ति गर्ने परम्परामा मोतीमण्डलीको एक समस्यालाई देवराज शर्माले पनि त्यही शैलीमा पूर्ति गरी पछ्याएको कुरालाई प्रस्तुत गर्नु तमोटको यस समालोचनाको मुख्य ध्येय हो ।

५.४.१६.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचकीय लेखको भाषाशैली सरल रहेको छ । सामान्य जनस्तरमा प्रयुक्त भाषालाई नै तमोटले यस समालोचनाको अभिव्यक्तिको माध्यम बनाएको पाइन्छ । विभिन्न तिथिमिति सहित विश्लेषणात्मक रूपमा रहेको यसमा कहीं कतै संस्कृतका श्लोक पनि प्रयुक्त छ । उनले यहाँ जेठो, माहिलो जस्ता नेपाली तद्भव शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन् । समग्रमा सरल शब्द चयन र सरल वाक्य गठनले भाषाशैली बोधगम्य बन्न गएको छ ।

५.४.१७ नारायण गोपालको नेवारी गीत गायन

५.४.१७.१ शीर्षक

वि.सं. २०४८ भदौको 'ज्ञानगुनका कुरा' (नारायणगोपाल श्रद्धाञ्जली विशेषाङ्क) मा उक्त शीर्षकको समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । नेवार समुदायका नारायणगोपालको नेपाली भाषाका गीत भन्दा नेपाल भाषाका गीतहरू नगण्य रहेको भन्दै उनले उक्त शीर्षकको केन्द्रीयतामा विश्लेषण गरेका छन् ।

५.४.१७.२ विषय

काशीनाथ तमोटले यहाँ नारायणगोपालको नेवारी गीत गायनलाई मुख्य विषयका रूपमा प्रस्तुत गरी समीक्षा गरेका छन् । यहाँ उनले नारायणगोपाल गुरुवाचार्य नेपाली सङ्गीतकोलागि आफ्नो जीवन समर्पण गर्ने एक अद्वितीय कलाकारका रूपमा रहेको कुरा चर्चा गरेका छन् । यस सङ्गीतको सफलताका लागि उनले भावुकता तथा जातीयतालाई महत्त्व दिएनन्, यसो हुँदा उनले आफ्नो भाषा नेवारीमा त्यति धेरै गीत गाएका छैनन् भनी तमोटले उल्लेख गरेका छन् । तमोटले उनको सम्पूर्ण गीत गायन वा जीवनावस्थालाई नियाल्दा चार दशकको समय उनले सङ्गीतमा बिताएका छन् भन्दै नारायण गोपालका नेवारी गीत गायन बालकावस्था (१-११ वर्ष) र किशोरावस्था (११-२१ वर्ष) मा मात्र नगण्य रूपमा रहेको उल्लेख गरेका छन् । यहाँ तमोटले नारायण गोपालले २०१६/१७ सालमा रेडियो नेपालको 'जिवनदबु' कार्यक्रममा नेवारी गीत गाएको र अर्को दुर्गालाल श्रेष्ठद्वारा रचित २०३२ सालमा 'जीवनयं गबले छकः साँ, प्रेम जिं यायनंगु दु' गीतलाई 'सङ्गीत पञ्चमीमा' गाएको प्रसङ्गलाई उल्लेख गरेका छन् । यसर्थ नारायण गोपालको नेवारी गीत गायन नेवारी भाषाका क्षेत्रमा सङ्कुचित तथा नगण्य रूपमा रहेको तमोटले ठानेका छन् ।

५.४.१७.३. प्रणाली

खोजमूलक विषयमा बढी ध्यान दिने तमोटले यहाँ पनि नारायण गोपालको नेवारी गीत गायनलाई खोजगरी वर्णनात्मक समालोचना प्रणालीमा लेखाजोखा गरेका छन् । नारायण गोपालले कहिले र कस्तो अवसरमा मात्र नेपाल भाषाका गीत गाए भन्ने यथार्थ सन्दर्भलाई प्रस्तुत गर्नु तथा नेवारी गीत सङ्गीतको महत्त्व दर्साउनु नै यस समालोचनामा लेखकको उद्देश्य देखिन्छ ।

५.४.१७.४ भाषाशैली

नारायणगोपालको नेवारी गीत गायनको विषयमा प्रस्तुत भएको यस समालोचनाको भाषा शैली बोधगम्यताका दृष्टिले मध्यमस्तरको रहेको छ । यहाँ तमोटले नारायण गोपालको नेवारी गीत गायनको विभिन्न समयको विवरणलाई प्रस्तुत गरेका छन् । यसमा नेवारी तथा अङ्ग्रेजीका शब्द पनि उनले जनस्तरमा बुझ्ने गरी प्रयोग गरेका छन् । जीवनय, यायनंगु, लुवु नेपाल भाषाका शब्द र डिसेम्बर, कोलीग्राम, फिल्म जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग उनले गरेका छन् ।

५.४.१८ माध्यमिक कवि सिद्धिदास अमात्यको योगदान

५.४.१८.१ शीर्षक

वि.सं. २०४८ असोज ५ गतेको 'गोरखापत्र' मा उक्त शीर्षकको जीवनीमूलक समालोचना प्रकाशित छ । यहाँ पाँचवटा शब्दको नाम पदावलीको शीर्षक निर्माण भएको छ । माध्यमिककालीन साहित्यका एक प्रतिभा अमात्यको योगदानलाई उनले प्रस्तुत शीर्षकमा केन्द्रित गरेका छन् ।

५.४.१८.२ विषय

काशीनाथ तमोटले नेवारी तथा नेपाली साहित्यको माध्यमिक कालका एक उल्लेखनीय प्रतिभा सिद्धिदास अमात्यको जन्म वि.सं. १९२४ मा बाबु लक्ष्मीनारायण तथा आमा हर्षलक्ष्मीको सन्तानका रूपमा काठमाडौँमा भएको उल्लेख गर्दछन् । यहाँ उनले कवि सिद्धिदास अमात्यको योगदानलाई विशेष चर्चा गरेका छन् । आफ्नो परिवारबाट परम्परागत शिक्षा पाएका अमात्यले चाणक्य नीति, भास्वती, मुहूर्त चिन्तमणि, सुखसागर, हितोपदेश तथा तुलसीकृत

रामायण र उपलब्ध भएसम्मको नेपाली भाषाको पुस्तकहरू पढेको कुरा पनि तमोटले चर्चा गरेका छन् । यही अध्ययनबाट नै उनले आफ्ना साहित्यिक सिर्जनाका कार्य गरी कविता तथा समस्यापूर्तिहरू छपाएको तथा मोतीरामले सुरू गरेको समस्यापूर्तिको परम्परालाई अमात्यले गजुर नै लाइदिएको कुरालाई तमोटले उल्लेख गरेका छन् ।

सिद्धिदास अमात्यले नेपाली तथा नेवारीका थुप्रै साहित्य सिर्जना गरी नेपाली साहित्य तथा नेवारी साहित्यलाई धनी बनाएका छन् भन्दै तमोटले उनको योगदानको तारिफ गरेका छन् । उनका नेपाल भाषा साहित्यका ४४ वटा साना ठूला कृति रहेको कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् । तमोटले उनका मुख्य कृतिहरूमा 'सत्यसती', 'शिवपिनास', 'सज्जनहृदयाभरण', 'शारदाभजन', 'शुकरम्भासम्वाद', 'संवाद', 'संसार दुःखया खै', 'सप्तमित्र', 'सप्तस्तुति' आदिका नाम लिएका छन् । यी विभिन्न कृति मार्फत अमात्य एक सफल कवि तथा साहित्यकारका रूपमा परिचित छन् भन्दै उनको साहित्यप्रतिको लगावलाई उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै साहित्यप्रति भुकाव भएका सिद्धिदासको समाजप्रति पनि सेवा भाव उत्तिकै रहेको तमोटले दर्साएका छन् ।

५.४.१८.३ प्रणाली

तमोटले प्रस्तुत समालोचनालाई जीवनीपरक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर लेखाजोखा गरेका छन् । अमात्यको जीवनी, घटना, सङ्घर्ष तथा साहित्यप्रतिको देनलाई औँल्याएर तमोटले सामान्य विश्लेषण गरेका छन् । सिद्धिदासले साहित्यप्रति गरेको योगदानबाट उनलाई नेपाली तथा नेवारी साहित्यकोशमा सदैव एउटा विशेष प्रतिभाका रूपमा राख्नुपर्ने धारणा लेखकको रहेको छ ।

५.४.१८.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचनाको भाषाशैली केही जटिल रहेको छ । लामा-छोटा दुवै वाक्य गठन तथा नेपाल भाषाका कविताको श्लोक पनि बीचबीचमा रहेका छन् । समालोचनामा तमोटले तत्सम, तद्भव र अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दको प्रयोग गरेका छन् । पञ्च, कवि, काव्य संस्कृत शब्द तथा डिजाइन, टिकट जस्ता आगन्तुक अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग भएको छ ।

५.४.१९ राष्ट्रिय प्रतिभा : निष्ठानन्द बज्राचार्य

५.४.१९.१ शीर्षक

वि.सं. २०४८ फागुन, २४:१०:२७३ को 'मधुपर्क' मा उक्त शीर्षकको जीवनीमूलक समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । यस समालोचनामा उनले राष्ट्रिय प्रतिभा वा नेपाल भाषा साहित्यका अग्रज लेखक बज्राचार्यको योगदानलाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.४.१९.२ विषय

राष्ट्रिय प्रतिभा निष्ठानन्द बज्राचार्यको योगदानलाई तमोटले यस समालोचनाको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले महायानी बौद्धग्रन्थका व्याख्याता निष्ठानन्द बज्राचार्य (१९१४-१९९१) नेपाल भाषा साहित्यका अग्रज लेखक तथा माध्यमिक नेवारी साहित्यका एक स्तम्भ रहेको उल्लेख गरेका छन् । निष्ठानन्दले नेवारी लेखनमा पुरानो लेख्य भाषामा ग्रन्थ लेख्ने परम्परामा एउटा नयाँ मोड ल्याई साधारण बोलीचालीको भाषामा लेखन गरी लोकप्रिय भएका प्रतिभाका रूपमा चिनिएका छन् भनी तमोटले चर्चा गरेका छन् । यिनले नै पहिलो पटक नेपाल भाषालाई देवनागरी 'लिपिमा मुद्रित' गरे साथै यिनले भारत कलकत्ताबाट देवनागरी छपा अक्षर ल्याई पुस्तक मुद्रण गरेर एक कुशल मुद्रक बनेको तथ्यलाई पनि तमोटले उल्लेख गरेका छन् । यिनी कुशल मुद्रक मात्र नभएर एक पण्डित पनि रहेको तमोट व्यक्त गर्दछन् । यस क्रममा

निष्ठानन्दले दुई दशक जति बौद्धधर्मग्रन्थ वाचन गरी पण्डित्याइँ गरेको कुरालाई पनि तमोटले उल्लेख गरेका छन् । बज्राचार्यका बौद्धधर्म ग्रन्थका साथै अरू ग्रन्थमा 'बोधीज्ञान', 'बोधिचर्यावतार', 'भद्रचरी' र 'भद्रकल्पावदान' रहेको उनले यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् । अन्ततः निष्ठानन्द बज्राचार्य आधुनिक महायानी बौद्ध धर्मका पुनरुत्थापक तथा थेरवादी बौद्ध धर्मका उत्प्रेरक बनी राष्ट्रिय प्रतिभाका रूपमा रहेका छन् ।

५.४.१९.३ प्रणाली

तमोटले प्रस्तुत समालोचनालाई जीवनीपरक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर समीक्षा गरेका छन् । नेपाल भाषा साहित्यका एक अग्रज प्रतिभा बज्राचार्यले माध्यमिककालीन साहित्यमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरी नेपाल भाषा साहित्यलाई अगाडि बढाएको तमोटले ठानेका छन् ।

५.४.१९.४ भाषाशैली

प्रस्तुत समालोचनाको भाषा सामान्य रहेको छ भने तमोटको भाषा व्यक्त गर्ने शैली पनि सहज रहेको छ । यहाँ राइटर, चिफ, डिस्पोज, पास अङ्ग्रेजी आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरेका छन् । वाक्यहरू सरल र जटिल दुवै प्रकारका रहेका छन् ।

५.४.२० राष्ट्रिय प्रतिभा : जगत सुन्दर मल्ल

५.४.२०.१ शीर्षक

वि.सं. २०४८ असोज, २४:५:२६ को 'मधुपर्क'मा उक्त शीर्षकको जीवनीमूलक समालोचना प्रकाशित छ । राष्ट्रिय प्रतिभालाई चिनाउने क्रममा यहाँ तमोटले माध्यमिककालीन साहित्यका एक स्तम्भ जगतसुन्दर मल्ललाई उभ्याएका छन् ।

५.४.२०.२ विषय

राष्ट्रिय प्रतिभा जगतसुन्दर मल्लको जीवनी तथा उनले गरेको योगदानका कुरालाई तमोटले यस समालोचनाको विषयका रूपमा अधि सारेका छन् । जगतसुन्दर मल्लको जन्म वि.सं. १९३९ मा बाबु विष्णुधर र आमा जगतलक्ष्मीका सन्तानका रूपमा भक्तपुरमा भएको उल्लेख गर्दै यहाँ उनले मल्ललाई पनि माध्यमिक नेपाल भाषा साहित्यका एक स्तम्भका रूपमा लिएका छन् । मातृभाषालाई प्यारो ठान्ने मल्लले नेपालमा नेपालीहरूले आ-आफ्ना मातृभाषामा शिक्षा पाउनुपर्ने कुरामा जोड दिँदै उनी आफू पनि मातृभाषाका शिक्षक रहेको तमोटले उल्लेख गरेका छन् । यसरी शैक्षिक सेवामा जीवन अर्पण गरेका मल्ल देव शम्सेरले देशभर भाषा पाठशाला खोलेर नयाँ जागृति ल्याएको अवसरमा मल्लले पनि व्यक्तिगत स्तरमा पाठ्यसामग्री इसप दयकातगु बाखं (इसप नीतिकथा १९७२), नेपाली अङ्ग्रेजी फस्ट बुक नेवारीमा र गोरखा भाषाको इसपको कथाहरू, गोरखा अङ्ग्रेजी फस्ट बुक, अङ्ग्रेजी ग्रामर आदि सामग्री तयार गरेको कुरालाई उनले यहाँ उल्लेख गरेका छन् । यी पुस्तकका अतिरिक्त मल्लका अरू पुस्तकहरूमा (१) नेवारी-अङ्ग्रेजी शब्दकोश (२) अङ्ग्रेजी-नेवारी शब्दकोश (३) नेवारी-अङ्ग्रेजी सांस्कृतिक शब्द सङ्ग्रह पनि रहेको तमोटले चर्चा गरेका छन् ।

अन्ततः : मल्लले काठमाडौँ बालकुमारीमा मातृभाषाबाट शिक्षा दिइने छिँडी पाठशाला चलाएर सामाजिक सेवाका रूपमा कार्य पनि गरेका छन्, भन्दै तमोटले यी राष्ट्रिय प्रतिभा मल्लको योगदानलाई राष्ट्रले पनि बिर्सन नहुने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

५.४.२०.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचनालाई तमोटले जीवनीपरक समालोचना प्रणालीको सापेक्षतामा लेखाजोखा गरेका छन् । राष्ट्रिय भाषाको उत्थान गर्न लागि परेका मल्लले जीवन भरी गरेको सङ्घर्षका पक्षलाई विभिन्न देशकाल परिस्थिति, परिवेश तथा उनका कार्यकृति मार्फत तमोटले मूल्याङ्कन गरेका छन् ।

५.४.२०.४ भाषाशैली

राष्ट्रिय प्रतिभा जगतसुन्दर मल्लको जीवनीमूलक समालोचनाको भाषा सामान्य रहेको छ । यहाँ ब्याक, आउट, स्कुल, इन्ट्रन्स, ग्रामर, बुक जस्ता अङ्ग्रेजी शब्द र ब्यूसा, यकनं, काई, जुयाचोन जस्ता नेवारी शब्दहरूले अर्थगाम्भीर्य थपे पनि प्रस्तुत समालोचना जटिल नबनेर सरलता तिर नै उन्मुख रहेको छ ।

५.४.२१ राष्ट्रिय प्रतिभा : सन्तवीर लामा

५.४.२१.१ शीर्षक

वि.सं. २०४८ पुस, २४:८:२७, 'मधुपर्क' मा उक्त शीर्षकको जीवनीमूलक समालोचकीय लेख प्रकाशित छ । प्रस्तुत समालोचनाको शीर्षकको केन्द्रीयतामा सन्तवीर लामाको कार्यकृति तथा योगदानलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

५.४.२१.२ विषय

काशीनाथ तमोटले राष्ट्रिय प्रतिभा सन्तवीर लामाको जन्म वि.सं. १८९६ मा मेची अञ्चल इलाम जिल्लामा भएको उल्लेख गरेका छन् । उनले यहाँ सन्तवीर लामा तामाङ भाषासेवीका रूपमा प्रसिद्ध रहेको तथा इलाम जिल्लामा यातायात, शिक्षा, कलकारखाना र अरू क्षेत्रमा विशेष योगदान गरेका समाजसेवी व्यक्तिको रूपमा चित्रण गरेका छन् । विशेषतः तामाङ भाषा र वाङ्मयको विकासमा यिनले देवनागरी तामाङ भाषामा थुप्रै पुस्तक प्रकाशन गरेको कुरालाई तमोटले उल्लेख गरेका छन् । लामाका पुस्तकहरूमा 'तम्बा कइतेन हवाई रिमठिम', 'स्येवु स्येमु हवाई रिमठिम', 'नाडवा साङगे' आदि यी विभिन्न पुस्तकमा लामाले तामाङ रीतिथितिबारे बयान, विविध गीत, मृत्यु, संस्कार, बौद्धधर्म सम्बन्धीका शब्दार्थ आदि विषय समावेश गरेका छन् भनी तमोटले विश्लेषण गरेका छन् ।

अन्ततः तमोटले तामाङ वाङ्मयको आज जसरी विकास भएको छ । त्यसमा सन्तवीर लामा लिखित पुस्तकहरूले विशेष ठाउँ ओगटेका छन् भन्दै उनको योगदान राष्ट्रिय भाषा तामाङ मार्फत नेपालकोलागि उल्लेखनीय रहेको बताएका छन् ।

५.४.२१.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचनालाई तमोटले जीवनीपरक समालोचना प्रणालीको सेरोफेरोमा समीक्षा गरेका छन् । उनले लामाको जीवनी तथा कार्यकृति प्रस्तुत गर्दै उनले तामाङ भाषामा गरेको योगदानको मूल्याङ्कन गरेका छन् । सन्तवीर लामाले तामाङ भाषामा गरेको उपलब्धिलाई तमोटले उल्लेखनीय योगदानका रूपमा लिएका छन् ।

५.४.२१.४ भाषाशैली

सन्तवीर लामाको जीवनीपरक समालोचना गरिएको भाषा सामान्य रहेको छ भने यहाँ उनले व्यक्त गरेको अभिव्यक्ति पनि सरल रहेको छ । विभिन्न तिथिमिति सहित लामा-छोटा वा सरल जटिल दुवै प्रकारका वाक्य गठन पनि सहज रूपमा रहेको छ । तमोटले समालोचनामा तम्बा, कइतेन, रिमठिम, नाडवा जस्ता तामाङ शब्दको प्रयोग गरेका छन् । समग्रमा यसको भाषाशैली सरल तथा सहज रहेको छ ।

५.४.२२ राष्ट्रिय प्रतिभा : जीतबहादुर सिंजाली मगर

५.४.२२.१ शीर्षक

वि.सं. २०४९ वैसाख, २४:१२:२७५, 'मधुपर्क' मा राष्ट्रिय प्रतिभा जीतबहादुर सिंजाली मगर शीर्षकको जीवनीमूलक समालोचना प्रकाशित छ । यसमा सिंजालीको भाषिक तथा साहित्यिक योगदानको चर्चा गरिएको छ ।

५.४.२२.२ विषय

तमोटले राष्ट्रिय प्रतिभा जीतबहादुर सिंजाली मगरको जन्म वि.सं. १९८८ मा भएको उल्लेख गर्दै यिनले मगर वा मगराती भाषाको विकासमा गरेको योगदानलाई विश्लेषण गरेका छन् । तमोटले मगराती वा मगर भाषा पनि नेपालको एक प्रमुख मातृभाषा रहेको उल्लेख गरेका छन् । सवैभन्दा पहिला मगर भाषाको खोज गर्ने व्यक्ति जीतबहादुरको प्रकाशक र प्रकाशन थाहा नभएको नेपाली अर्थ सहितको मगर भाषाको पुस्तक 'शुरुपौ' उनको पहिलो पुस्तक रहेको तमोटले उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै जीतबहादुरको मगराती भाषाका गीतहरू पनि रहेको जानकारी लेखकले दिएका छन् । जीतबहादुरको मगरभाषा मात्र भएको पहिलो पुस्तकका रूपमा 'मगराती भाषाड ल्हड द टुक्कावौँ किताब' पनि रहेको तमोटले उल्लेख गरेका छन् ।

अन्ततः जीतबहादुर मगराती भाषा तथा साहित्यको विकास गर्न चाहने एक स्वप्नदर्शी कवि हुन् भनी तमोटले उद्घोष गरेका छन् । यसरी उनले मगर भाषाको निम्ति जीतबहादुरबाट भएको योगदान एउटा ऐतिहासिक पृष्ठभूमिका रूपमा रहेको ठानेका छन् ।

५.४.२२.३ प्रणाली

प्रस्तुत समालोचनालाई तमोटले जीवनीपरक समालोचना प्रणालीलाई अँगालेर समीक्षा गरेका छन् । यसमा उनले जीतबहादुरको जीवनी तथा उनका विभिन्न कार्यकृतिको सामान्य विश्लेषण गरेका छन् र मगर भाषाको निम्ति गरेका योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको बताएका छन् ।

५.४.२२.४ भाषाशैली

प्रस्तुत जीवनीमूलक समालोचनाको भाषा प्रयोग सामान्य रहेको छ भने उनले व्यक्त गरेको शैली पनि सहज ढङ्गमा रहेको छ । सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्यहरू यहाँ प्रयुक्त छन् । समालोचनामा उनले मिभार, जुवारी, रिल्लिडया जस्ता मगर भाषाका शब्द तथा प्रिन्टिड, प्रेश जस्ता अङ्ग्रेजी आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरेका छन् ।

५.५ लोकवार्ता सम्बन्धी लेखको अध्ययन

५.५.१ डडेलधुराको एउटा पुरानो भैलो गीत

५.५.१.१ शीर्षक

वि.सं. २०२६ कार्तिक १६ गतेको 'गोरखापत्र' दैनिकमा तमोटको डडेलधुराको एउटा पुरानो भैलो गीत शीर्षकको लोकवार्ता सम्बन्धी लेख प्रकाशित छ । जम्मा पाँचवटा शब्दको नाम पदावलीमा उक्त शीर्षक निर्माण भएको छ । उक्त शीर्षकले नेपालीहरूको संस्कारमा रहेको भैलो गीतलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

५.५.१.२ विषय

काशीनाथ तमोटले डडेलधुराको पुरानो भैलो गीतलाई यस लोकवार्तामूलक लेखको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले नेपाली समाजमा तिहारमा देउसी भैलो खेल्ने संस्कार पुरानो चलन हो र आजसम्म पनि चलिरहेको कुरालाई उल्लेख गरेका छन् । अहिलेका भैलो गीतहरू

आधुनिक र खुलस्त बुझिने छन् तर पहिलेको डोटी राज्यको एकक्षेत्र डडेलधुरामा गाइने भैलो गीत ७०० वर्ष पुरानो हुनाले त्यहाँका साधारण जनताले पनि बुझ्दैनन् भनी तमोटले चर्चा गरेका छन् ।

तमोटले प्रस्तुत गरेको भैलो गीतका केही पङ्क्ति

छम्म छिणीयाँ - भइलै
 बाकुल निणीयाँ - "
 बाउलीका फूल - "
 काँ काँ उज्या - "
 उबज्या न उबज्या - "
 काल चतुर्दशी - "

प्रस्तुत यस्ता प्राचीन भैलो गीतहरूले तत्कालीन नेपालको राष्ट्रियता वा डोट्यालीपनको आभास दिने कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् । अतः यस्ता राष्ट्रियता बोकेका गीतलाई भविष्यमा पनि सुरक्षित राख्न संरक्षण गर्नुपर्ने कुरा तमोटले यहाँ व्यक्त गरेका छन् ।

५.५.१.३ भाषाशैली

प्रस्तुत लेखको भाषा मूलतः सामान्य रहेको छ भने लेखमा प्रस्तुत पुरानो भैलो गीतको भाषामा चाहिँ स्थानियता पाइन्छ । तमोटको भाषा अभिव्यक्ति गर्ने शैली सहज रहेको हुँदा लेख बुझ्न कठिनाइ पर्दैन । त्यस्तै यहाँ छम्म, बाकुल, उबज्या, सोपल, अरान, खलानी, रोरादाई, जोली, त्रण जस्तो डोटेली शब्द प्रयोग भएका छन् ।

५.५.२ फेर्कल्ली र देउडा : एक संस्मरण

५.५.२.१ शीर्षक

वि.सं. २०२७ मङ्सिर-पौष, ६:२० को द्वैमासिक साहित्यिक पत्रिका 'प्रगति' मा उक्त लोकवार्ता सम्बन्धी लेख प्रकाशित छ । पाँच शब्दमा संरचित यस शीर्षकमा एकातिर डोटेली संस्कृति बुझाउने दुईवटा प्रचलनलाई 'र' संयोजकले जोड्दै र अर्कातिर सापेक्ष विराम (:) प्रयोग गरी अर्को दुई शब्दको पदावली प्रयोग गर्दै प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.५.२.२ विषय

तमोटले नेपालका सुदूर पश्चिमका जिल्लाहरू डोटी, डडेलधुरा तिर देउडा खेल्ने संस्कार रहेको उल्लेख गरेका छन् । यहाँ उनले फेर्कल्ली र देउडाको एउटा आफ्नो संस्मरणलाई यस लोकसम्बन्धी लेखको विषय बनाएका छन् । उनले डडेलधुरा हुँदा देखेको फेर्कल्ली पनि एक प्रकारको देउडा नै रहेको उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै यहाँ उनले फेर्कल्लीलाई गाउँगाउँ घुमी ठिटाहरूलाई देउडा खेलाउने केटीका रूपमा चित्रण गरेका छन् । यिनीहरूले देउडा समाजमा चलिआएको संस्कार तथा परम्पराका विभिन्न क्रियाकलापलाई गीतको दोहोरी भाकामा व्यक्त गर्ने कुरा तमोटले उल्लेख गरेका छन् । उनले यी फेर्कल्लीहरू पनि अति चलाख हुने बताएका छन् ।

तमोटले देउडा गीतलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

प्रश्न : कालो कोट कश्मिराको उनको गलबन्दी ।

अरिदे ३ मनको जसो, के होला के भन्थी ।

उत्तर : नून पिस, खुर्सानी पिसी मिलाया हल्दीमा ।

सारो सुर्ता रह्यो मेरो हजुरको खल्तीमा ।

प्रस्तुत देउडा मार्फत तमोटले एकातर्फ देउडा गायन कला वा देउडेली समाजको संस्कार देखाउन खोजेका छन् भने अर्कोतिर डोटेली शब्दहरूको चिनारी गराउने प्रयास पनि गरेका छन् ।

५.५.२.३ भाषाशैली

प्रस्तुत लेखको भाषा सामान्य रहे पनि पुरानो डोटेली शब्दहरूको प्रयोगले युक्त छ । उनको यो देउडाको संस्मरणका बीचबीचमा देउडा गीत रहेकाले त्यस गीतमा भएका प्रशस्त डोटेली शब्दहरू अपठ्यारो लाग्ने खालका छन् तर पनि गीतको भाकामा व्यक्त भएकोले सामान्य पाठकका पहुँचमा पनि रहेको छ । अतः यस लेखको भाषाशैली सरल, बोधगम्य र आकर्षक छ ।

५.५.३ नेपाली संस्कृतिमा डबलीको स्थान

५.५.३.१ शीर्षक

वि.सं. २०३२ मा 'नेपाली लोक-संस्कृति संगोष्ठी' मा उक्त शीर्षकको लेख प्रकाशित छ । यस लेखको विषय र शीर्षकमा सामञ्जस्य पाइन्छ । यसमा डबलीलाई प्रमुख विषय बनाई सम्पूर्ण लेखभरी त्यसकै व्याख्या र विस्तार गरिएको हुँदा शीर्षक उपयुक्त हुन गएको छ ।

५.५.३.२ विषय

तमोटले नेपाली संस्कृतिमा रहेको प्राचीन डबलीलाई यस सांस्कृतिक लेखको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले नेपाली संस्कृतिमा डबलीको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको चर्चा गरेका छन् । नेपालीहरूको विभिन्न संस्कारमध्ये डबलीको छुट्टै महत्त्व रहेकोले प्राचीन समयको प्रामाणिक तथ्य फेला नपरे पनि मल्ल कालमा आएर निकै डबलीहरू निर्माण भएका छन्, जुन आजसम्म पनि उपयोग भइरहेको कुरा तमोटले उल्लेख गरेका छन् । यस्ता सांस्कृतिक संस्कार झल्काउने डबलीहरू काठमाडौँका विभिन्न ऐतिहासिक स्थलहरूमा रहेका छन् । उनले डबलीलाई एउटा सार्वजनिक महत्त्वको अभिलेख वा आदेश-सन्देश राखिने महत्त्वपूर्ण स्थानका रूपमा पनि उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी तमोटले डबलीलाई सार्वजनिक महत्त्व बोकेको कुरा औँल्याउँदै नेपाली संस्कृतिमा मानव जातिको जीवन संस्कार सम्पन्न गर्न, धार्मिक कार्य सम्पन्न गर्न, परम्परागत यात्रा उत्सव गर्न, नृत्य गर्न तथा विविध उद्देश्य सम्पन्न गर्नका लागि डबलीको उपयोगिता रहेको चर्चा गरेका छन् । यस्ता डबलीहरूले नेपालीहरूको परम्परामा ऐतिहासिक र सांस्कृतिक पक्षको महत्त्व उद्घाटन गर्ने कुरा उनी विश्वास गर्दछन् । अतः यस्ता ऐतिहासिक पक्षलाई भविष्यमा जोगाइराख्नु पर्ने धारणा उनले व्यक्त गरेका छन् ।

५.५.३.३ भाषाशैली

प्रस्तुत लेखको भाषा सामान्य रहेको छ वा भाषाको शब्ददेखि वाक्यसम्म कुनै तहमा पनि भाषिक जटिलता देखिँदैन । प्राचीन डबलीका बारेमा उल्लेख गरिएकोले केही थोरै ठाउँमा अभिलेखहरूको भाषा पनि प्रयोग हुन गएको छ । अतः यसको भाषिक प्रयोगमा सामान्य जनस्तरमा प्रयुक्त भाषालाई तमोटले अभिव्यक्तिका माध्यम बनाएकाले समग्रमा भाषाशैली सरलतापट्टि उन्मुख छ ।

५.५.४ तन्त्राख्यान-नेपालको पञ्चतन्त्र : छोटो परिचय

५.५.४.१ शीर्षक

वि.सं. २०४८ को 'बालसाहित्य' मा उक्त शीर्षकको लोकवार्तामूलक लेख प्रकाशित छ । नेपालको पञ्चतन्त्रलाई तन्त्राख्यानसँग गाँस्दै त्यसको परिचय दिने काम यसमा गरिएको छ । प्रस्तुत लेखको शीर्षक विषय अनुरूप भएकाले शीर्षक सुहाउँदो र उपयुक्त छ ।

५.५.४.२ विषय

तन्त्रख्यान नेपालको पञ्चतन्त्र नै तमोटको यस लेखको विषय हो । यहाँ तमोटले पश्चिमी मुलुकमा इसप नीतिकथा जस्तै पूर्वी मुलुकमा पञ्चतन्त्र प्रसिद्ध रहेको उल्लेख गरेका छन् । पञ्चतन्त्र सामान्य रूपले पाँच खण्डमा खण्डित हुन्छ । 'तन्त्र' शब्द खण्ड-खण्डमा छुट्टयाइएको उपख्यानको एउटा रूप हो भन्दै तमोटले यहाँ जैन धर्मावलम्बीहरूले पञ्चतन्त्रलाई 'तन्त्राख्यायिका, बंगलामा' 'हितोपदेश र नेपालमा यसलाई' 'तन्त्राख्यान' नाम भनिएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । यो पञ्चतन्त्रलाई उनले संसारमा बाइबलपछिको सर्वाधिक प्रचलित ग्रन्थ रहेको पनि जनाएका छन् ।

तमोटले नेपाली तन्त्राख्यानको निर्माणकाल चौधौँ शताब्दीतिर भएको अनुमान लगाएका छन् । नेपालका तन्त्राख्यानहरू राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सुरक्षित रहेको उनले उल्लेख गरेका छन् । उनले यी तन्त्राख्यानको पञ्चतन्त्रबाहेक अन्य कथा स्रोतसँग तुलनात्मक अध्ययन हुन नसकेको चर्चा गरेका छन् । तन्त्राख्यान वा आख्यानको उद्भव जहाँबाट भएको भए पनि तन्त्राख्यान नेपालमा हुर्केको एक साहित्य भएकाले पुरानो परम्परालाई जोगाउन र नेपालको आफ्नोपनलाई समृद्ध गर्न पञ्चतन्त्रलाई शैक्षिक क्षेत्रमा ल्याउनु वाञ्छनीय रहेको तमोटले आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

५.५.४.३ भाषाशैली

प्रस्तुत लेखको भाषाशैली सरलताका दृष्टिकोणमा मध्यम स्तरको छ । पञ्चतन्त्रको उत्पत्ति कहाँबाट भयो भन्ने सन्दर्भमा यसका विभिन्न ऐतिहासिक विवरणको प्रस्तुतिले भाषालाई विशिष्टता प्रदान गरेको छ । यहाँ तमोटले तत्सम, तद्भव, नेवारी तथा आगन्तुक शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

५.५.५ छत्तीस गीत सहितको एउटा पौभा

५.५.५.१ शीर्षक

वि.सं.२०३९को १३:३, 'नेपाल' द्वैमासिक पत्रिकामा उक्त शीर्षकको सांस्कृतिक लेख प्रकाशित छ । जम्मा पाँचवटा शब्दको मेल भएको एउटा पदावलीका रूपमा शीर्षक संरचित छ । यस शीर्षकले पनि नेपालीहरूको पुरानो परम्परालाई सङ्केत गरेको छ ।

५.५.५.२ विषय

तमोटले छत्तीस गीत तथा त्यसमा अरू चित्र सहित भएको एउटा पौभालाई यस लेखको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले आजकल गीत लेखेर त्यसलाई मुद्रित गरेर गाएर तथा ध्वन्याङ्कन गरी बचाउन सकिन्छ तर पहिला गीतलाई पाण्डुलिपि बद्ध गरेर रागताल मिलाएर भजन मण्डलीमा एउटा परम्परा बसाई गीतलाई बचाउने चलन रहेको उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै राजामहाराजाहरूले आफ्ना अमूल्य कृतिलाई अभिलेखन गर्दथे, यसै परम्परामा पहिला एउटा ठूलो पौभा : मा छत्तीसवटा चित्रका साथ छत्तीसवटा गीत लेखेर अभिलेखीय रूपमा राख्ने चलन रहेको उल्लेख गरेका छन् । यस्ता गीत सहित चित्रित भएका पौभाहरू नेपालका विभिन्न ठाउँमा रहेको उनी उल्लेख गर्दछन् । यस प्रकारका पौभाहरूमा ललितपुरको राष्ट्रिय धातुकला सङ्ग्रहालयमा रहेका पौभा र भक्तपुरका विभिन्न ठाउँहरूमा रहेका छन् ।

यी पौभाहरूले नेपालीहरूको प्राचीनता ऐतिहासिकता तथा राष्ट्रियता बोकेको हुनाले पौभालाई भविष्यमा सुरक्षित राख्न अनिवार्य भएको तमोटले उल्लेख गरेका छन् । परम्परादेखि चल्दै आएको संस्कारलाई यस्ता पौभाका प्रमाणले भन टेवा मिल्न गएको उनी चर्चा गर्दछन् ।

अतः : यस्ता विभिन्न ठाउँमा रहेका पौभाहरूले नेपाली लोक संस्कृति, लोक साहित्यको परम्परालाई बेग्लै छवि बढाएको उनले उल्लेख गरेका छन् ।

५.५.५.३ भाषाशैली

प्रस्तुत लोक संस्कृतिमूलक लेखको भाषा शैली सामान्य रहेको छ । यहाँ पनि सरल एवं जटिल दुवै प्रकारका वाक्यहरू रहेका छन् । त्यस्तै यस लेखमा तमोटले अङ्ग्रेजी भाषाको आगन्तुक शब्दलाई सामान्य जनस्तरमा बुझिने गरी प्रयोग गरेका छन् ।

५.५.६ स्वस्थानी व्रतकथा परम्परा : एक सिंहावलोकन

५.५.६.१ शीर्षक

वि.सं. २०४७ माघ, २२:९, 'मधुपर्क' मा उक्त शीर्षकको लेख प्रकाशित छ । नेपाली हिन्दु संस्कारमा प्रचलित स्वस्थानी व्रतकथालाई तमोटले यस सांस्कृतिक लेखको शीर्षक चयन गरेका छन् ।

५.५.६.२ विषय

तमोटले हिन्दुहरूका माझ रहेको स्वस्थानी व्रतकथा परम्परालाई यस सांस्कारिक लेखको विषय बनाएका छन् । यहाँ उनले स्वस्थानी नेपाली हिन्दुहरूका लागि प्रचलित धार्मिक परम्परा बोकेको लोकप्रिय व्रतकथा रहेको उल्लेख गरेका छन् । यो प्रत्येक वर्ष पौष शुक्ल पूर्णिमादेखि माघ शुक्ल पूर्णिमासम्म एक महिना स्वस्थानीको व्रतकथा श्रवण गर्ने परम्परा नेपालको एक राष्ट्रिय चरित्र जस्तै भएको कुरा तमोटले उल्लेख गरेका छन् । यस्तो लोकप्रिय कथा कहाँबाट कसरी फैलियो भन्ने सन्दर्भमा यसको ऐतिहासिकताको खोजी भइरहेको तथा हाल प्रचलित स्वस्थानीको आधारशीला भने विश्वराज शर्मा लिखित इ.सं. १९८० मा प्रकाशित श्री स्वस्थानी व्रतकथा रहेको उनले उल्लेख गरेका छन् । धार्मिक विश्वास अनुसार यो शिव कथा हो र यसले हिन्दु धर्मावलम्बी नेपाली समाजमा जरा गाडेको छ । यसरी स्वस्थानीको व्यापक जनचासो देखेर नयाँ दर्शनाचार्यहरूले पनि चासो बढाएको कुरा तमोटले व्यक्त गरेका छन् ।

स्वस्थानीले आज चारसय वर्षभन्दा बढी समयको अवधि पुरा गर्दै अगाडि बढिरहेको छ भन्दै तमोटले यहाँ संस्कृत साहित्यमा यसले नेपालको मौलिक परम्परा निर्वाह गरेको छ, भने नेवारी साहित्यमा यसले गद्यको लामो प्रवाह बढाएको छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । अतः उनले स्वस्थानीको ऐतिहासिक विकासक्रम पहिल्याउन सके यसले नेपालको सांस्कृतिक इतिहासको एक पक्ष उद्घाटन हुने कुरामा विश्वास गरेका छन् ।

५.५.६.३ भाषाशैली

प्रस्तुत लोक संस्कृतिमूलक लेखको भाषा सामान्य रहेको छ भने बीचबीचमा संस्कृतका श्लोकहरू पनि रहेकाले समग्रमा भाषा तथा शैली जटिल बन्न गएको छ । उनले यहाँ प्राचीन तिथिमितिका विवरणहरूलाई पनि उल्लेख गरेका छन् । सरल एवं जटिल दुवै प्रकारका वाक्य रहेका छन् । त्यस्तै यहाँ उनले त्रिनेत्र, सुवर्ण, गमन, दहन, वैष्णव संस्कृत शब्द, सुठायि, सफुकुथि, लिथो नेपाल भाषाका शब्द तथा सेप्टेम्बर, माइक्रोफिल्म क्याटलग, आर्ट, स्टुडियो जस्ता अङ्ग्रेजी आगन्तुक शब्दको प्रयोग पनि गरेका छन् ।

५.६ भाषिक लेखको अध्ययन

५.६.१ डोट्याली भाषीहरूका माझ बसेर

वि.सं. २०२६ साउनको 'वुदि' मा 'डोट्याली भाषीहरूका माझ बसेर' भन्ने भाषिक लेख प्रकाशित छ । नेपालीको प्राचीन भाषा डोट्यालीसँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ र यहाँ तमोटले त्यही

डोट्यालीको भाषिक पक्षको अध्ययन गरेका छन् । नेपाली भाषाका पाठकहरूले डोट्याली भाषा अध्ययन गर्न आवश्यक छ भन्दै उनले यसको ज्ञानविना नेपाली भाषाको अध्ययन पूरा नहुने कुरा पनि उल्लेख गरेका छन् । डोट्याली भाषा नेपालीको उपभाषाका रूपमा आएकोले नेपालीहरूले यसलाई मातृभाषाका रूपमा अध्ययन तथा खोज गर्नुपर्ने देखिन्छ भन्दै नेपाली भाषाको विकासमा डोट्याली भाषाका लक्षणहरू धेरै मिल्ने कुरा लेखकले चर्चा गरेका छन् । तमोटले प्राचीन नेपाली सत्रौं शताब्दीतिर शौरसेनी प्राकृतबाट जन्मिएको र त्यसबाट नै खसानी, पर्वती र डोट्यालीको विकास भएको ठानेका छन् । यसै क्रममा नेपाली भाषाका प्राचीन शब्दावलीहरू यही डोट्यालीबाट पाइएका छन् वा खस भाषाको प्राचीन शब्द भण्डार डोट्याली भाषामा जीवित रहेको छ भनी उनी उल्लेख गर्दछन् । यस अन्तर्गत उनले तमोटले यहाँ उल्लेख गरेका डोटेली शब्दमा गडो (खेतबारी), कुडी (खरले छाएको ढड्गाको घर), चेलाचेली (छोराछोरी), गोसी (देवर), गेडली (बुहारी), कलिनु (उभिनु), ल्यास (ल्याउ), फाम (सम्भना), बेलि (हिजो), खाइबर (खाएर), छोरेटी (ठिठी) आदि पर्दछन् ।

डोट्याली भाषा नेपाली भाषीहरूलाई तथा नेपाली मात्रलाई एक अध्ययन योग्य र महत्त्वपूर्ण भाषा रहेको तथा सो भाषा नेपालका महाकाली र सेती अञ्चलमा बोलिने कुरा तमोटले उल्लेख गरेका छन् । यहाँ उनले १७९६ मा वाणीविलासले अनुवाद गरेको 'ज्वरोत्पत्ति चिकित्सा' १७३२ को प्रेमनिधिको 'प्रायश्चित प्रदीप' र १७७६ को भानुदत्तको 'हितोपदेश' मित्रलाभ पनि यही डोट्याली भाषामा रहेको उल्लेख गरेका छन् । यसरी डोट्यालीका माझमा रहेर डोटी प्रदेशलाई नेपाली भाषाको प्राचीन थलोका रूपमा वर्णन गर्नु, त्यसका शब्द केलाउनु, उत्पत्ति एवं विकास देखाउनु तथा भाषाको संरक्षणको कुरा उठाउनुमा तमोटको योगदान रहेको छ ।

५.६.२ डोट्याली शब्द संगाल्दै जाँदा

वि.सं. २०२८ साउन ४:३ 'मधुपर्क' मा डोट्याली शब्द संगाल्दै जाँदा भन्ने भाषिक लेख प्रकाशित छ । तमोटले नेपाली भाषाकोलागि डोट्याली शब्द वा भाषा महत्त्वपूर्ण रहेको छ भन्दै उनले छ सात सय डोटेली शब्द सङ्कलन गरी यहाँ प्रस्तुत गरेका छन् । यहाँ उनले नेपाली भाषाका भाषा सिक्न, शब्द भण्डार बढाउन अनेक डोट्याली शब्दहरूले सहयोग पुऱ्याउने कुरामा विश्वास गरेका छन् । डोट्यालीले प्रयोग गर्ने धेरै शब्दहरू नेपालीमा अनौठो तथा कठिन लाग्ने प्रकारका रहेका देखिन्छन् भनी उनी उल्लेख गर्दछन् । उनले उल्लेख गरेका त्यस्ता डोट्याली शब्दमा तल्लिर (तलतिर), माल्लो (माथिल्लो), नाज (अनाज), हिउँनाल (हिउँदपख), घरिनु (घर आउनु), हिज्जत (इज्जत), पर्भात (प्रभात), आमुख (अगाडि), दिनमान (दिन), निकेरी (राम्ररी), इसेरीमान (यस प्रकारले), भाण (गात्री), टीकरी (सानो टिका), धारुली (सानो धारा), थुमेली (खम्बा), दासी (दर्शन ढुङ्गा) आदि पर्दछन् ।

तमोटले नेपाली शब्द भण्डार बढाउन यी शब्दहरू अति सहायक हुने भन्दै यिनीहरूको महत्त्व तथा यिनीहरूमा नेपालीपन रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । डोट्यालीहरूले शब्द छोटाएर बोल्ने गरेका छन् र व्याकरणका नियम पालन नगरेको जस्तो देखिन्छ तर त्यसो नभई डोट्यालीले प्रयोग गरेको भाषा नै फरक रहेको भनी उनी उल्लेख गर्दछन् । डोटेली भाषा प्रयोग हुने जिल्लाहरूमा बैतडी, डडेल्धुरा, दार्चुला, डोटी, बझाङ्ग, बाजुरा, अछाम वा महाकाली र सेती अञ्चलका पहाडी जिल्लाहरू रहेको कुरा तमोटले बताएका छन् ।

५.६.३ निरुक्तको दृष्टिले न्यातपोल

वि.सं. २०४३ मङ्सिर-पुसको 'समष्टि द्वैमासिक' मा निरुक्तको दृष्टिले 'न्यातपोल' नामक भाषिक लेख प्रकाशित छ । तमोटले भक्तपुर टौमढी टोलमा अवस्थित न्यातपोल मन्दिर नेपालको एउटा वास्तुकृति रहेको उल्लेख गर्दै यही 'न्यातपोल' शब्दको व्युत्पत्ति खोजेका छन् । यहाँ उनले न्यातपोलको शब्दार्थ पाँचतले छाना भएको देवल वा घरलाई भन्न सकिने साधारण नेवारी शब्द रहेको चर्चा गरेका छन् । तमोटले न्यातपोल तीनवटा शब्द वा तीन रूपको समस्त शब्द हो भन्दै 'न्या' भोट-बर्मेलीको मूल शब्द रहेको उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै 'त' पनि भोट-बर्मेली शब्द हो । 'पोल' आर्यमूल शब्दबाट विकसित भक्तपुरे भाषिक स्वभाव निहित नेवारी शब्द भएको पनि तमोटले उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी न्यातपोल शब्द नेवारीको पुर्खा चीन-भोटिया र नेपालीको पुर्खा आर्य भाषाका मूल शब्द जोडी बनेको शब्द हो वा यी दुई भाषिक सभ्यताको सङ्गमको प्रतीक भई उभिएको छ भनी उनले चर्चा गरेका छन् । अतः निरुक्तको दृष्टिले न्यातपोल चीन भोटिया मूल र आर्य मूलका शब्द तथा काठमाडौंको पुरानो रूप रूढ भएको अर्थमा भक्तपुरको नेवारी ध्वनि मिली बनेको एक नमुना शब्द हो भनी तमोटले 'न्यातपोल' शब्दलाई चिनाएका छन् ।

५.६.४ शिक्षामा राष्ट्रिय भाषाको स्थान

वि.सं. २०४८ साउन २८ गते बुधवारको 'गोरखापत्र' दैनिकमा शिक्षामा राष्ट्रिय भाषाको स्थान शीर्षकको भाषिक लेख प्रकाशित छ । तमोटले शिक्षामा राष्ट्रिय भाषाको अवस्थालाई विश्लेषण गरेका छन् । नेपालका जति पनि मातृभाषारूलाई बोलीचालीमा मात्र सीमित नराखी त्यस्ता भाषालाई शिक्षामा राष्ट्रिय भाषाको स्थानमा राखिनुपर्ने विषयमा तमोटले जोड गरेका छन् । नेपालको शिक्षा प्रणालीमा राष्ट्र भाषाइत्तर भाषारूलाई संड्कुचित अवस्थामा राखिएको छ, २००७ र २०१७ सालतिर केही राष्ट्रिय भाषाले पाठ्यक्रममा स्थान पाएका थिए तर त्यस समय पछि सरकार परिवर्तनसँगै यस्ता भाषा पनि दमन हुँदै गएको भनी उनी उल्लेख गर्दछन् ।

२०४७ को संविधानले नेपालमा राष्ट्रभाषा र राष्ट्रिय भाषा दुई किसिमको भाषालाई स्वीकार गरेर एक बहुभाषिक मुलुकको रूपमा स्थापना गरेको छ, तसर्थ नेपालमा राष्ट्र भाषा बाहेक 'राष्ट्रिय भाषा' को विकास गर्न प्रतिबद्ध हुनुपर्ने कुरामा तमोटले जोड गरेका छन् । राष्ट्रिय भाषालाई प्राथमिक शिक्षादेखि सुरु गर्दै माथिल्लो तहको शिक्षाको माध्यमसम्म पुऱ्याउनु पर्ने नियम लागु भएमा पक्कै पनि राष्ट्रिय भाषाको जग राम्रो हुने उनी विश्वास गर्दछन् । अतः ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बोकेका राष्ट्रिय भाषाको समुचित उपयोग नभएमा लुप्त पनि हुन सक्ने कुरालाई मध्यनजर गर्दै यस्ता राष्ट्रिय भाषालाई विभिन्न ठाउँमा खोजी गर्दै शिक्षामा समावेश गर्नुपर्ने कुरामा उनले जोड गरेका छन् ।

५.६.५ नेपालमा प्रचलित लिपिको परिचय

वि.सं. २०४८ मङ्सिर २४:७ को 'मधुपर्क' मा उक्त शीर्षकको भाषिक लेख प्रकाशित छ । विविध लिपि र सुलेखनको बाइस सय वर्ष पुरानो लिपिकालागि नेपाल विश्वमा प्रशिद्ध रहेको तमोटले उल्लेख गरेका छन् । इतिहासको कालखण्डसँगै मध्यकालीन नेपालमा नेपाल लिपि वा आजकालको नेवारी लिपि नामको लिपि प्रचलनमा रहेको पनि उनी उल्लेख गर्दछन् । इ. १८५० को दशकमा नेपालमा यन्त्र मुद्रणले प्रवेश पाएपछि र विशाल भारतको बहुसङ्ख्यक जातिले देवनागरीलाई अपनाएकाले नेपालमा पनि देवनागरी एक मात्र औपचारिक लेखनको माध्यम भयो र अहिले नेपालको राष्ट्रभाषा नेपालीको पनि माध्यम लिपि भएको छ र टड्कण

मुद्रण सुविधाका कारण अरू भाषा भाषीको पनि यो साभा लिपि हुन गएको छ भनी तमोटले विश्लेषण गरेका छन् ।

उनले इतिहासको कालक्रमसँगै नेपालमा विभिन्न पुराना लिपिहरू रहेको उल्लेख गरेका छन् । ती हुन् :

(१) ब्राह्मी लिपि (२) लिच्छवि लिपि (३) गोली अक्षर (४) तिब्बती लिपि (५) किराँत लिपि (६) रोङ लिपि (७) नेपाल लिपि (८) देवनागरी लिपि (९) मैथिली लिपि (१०) कैथी लिपि (११) आयातित लिपि आदि ।

यसरी तमोटले नेपालमा विविध लिपिहरू रहेको जानकारी गराएका छन् भने नेपालमा सबैभन्दा प्रचलित सजिलो लिपि देवनागरी लिपि रहेको पनि उल्लेख गरेका छन् ।

५.६.६ डोट्याली शब्दको वैशिष्ट्य

वि.सं. २०५८ 'डोट्याली बृहत् शब्दकोश' मा उक्त शीर्षकको भाषिक लेख प्रकाशित छ । तमोटले जागिरका सिलसिलामा महाकाली अञ्चलको डडेलधुरा गएको समयमा पूर्वाञ्चलतिरको भन्दा भिन्न नेपाली भाषा त्यहाँ बोलेको सुन्दा डोट्याली भाषाप्रति उनको आफ्नो ध्यान आकर्षित भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसै सन्दर्भमा उनले त्यहाँको शब्द सङ्कलन गरेर भिन्न पाएका डोट्याली शब्दका बारेमा 'डोट्यालीहरूका माझ बसेर' र 'डोट्याली शब्द सँगाल्दै जाँदा' भन्ने लेख प्रकाशित गरी डोट्याली शब्दको महत्त्वलाई उजागर गरेका छन् । यसै सन्दर्भमा आर.डी. 'प्रभास' चटौतबाट डोट्याली शब्दको बृहत् शब्दकोश निर्माण गरेकोमा खुसी प्रकट गर्दै तमोटले यहाँ खस प्राकृतबाट विकसित डोट्याली मूलतः शौरसेनी प्राकृतबाट विकसित नेपाली (गोर्खाली) की भगिनी रहेको उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी चटौतको लामो प्रयासस्वरूप मातृभाषाबाट तयार पारिएको डोट्याली बृहत् शब्दकोशबाट तमोटले नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययनका लागि वा पुर्ख्यौली भाषाको विकास प्रक्रियामा डोट्याली शब्दले सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन् । अतः डोट्याली भाषाको चौतर्फी विकासको आधार स्रोतको रूपमा यो बृहत् शब्दकोश आएको छ भन्दै तमोटले यसको अझ विकास होस भन्ने अपेक्षा राखेका छन् ।

५.७ अन्य कृतिको चर्चा

काशीनाथ तमोटले नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को शब्दकोश समितिको सदस्यका रूपमा सो शब्दकोशको निर्माणमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । यसरी नै नेपाल भाषा शब्दकोश निर्माण समिति च्वसापासा अन्तर्गत 'प्राचीन नेवारी कोश निर्माण योजना' (१९८३-८६) र 'अ डिक्सनरी अफ द क्लासिकल नेवारी कम्प्लाइड फर्म मनुस्क्रिप्ट स्रोस' (२०००) का प्रधान कोश-सङ्कलकका रूपमा महत्त्वपूर्ण कार्य तथा योगदान गरेका छन् ।

यसका अतिरिक्त नेपाल भाषाको साहित्य, व्याकरण, भाषावैज्ञानिक अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्षेत्रमा पनि उनको विशिष्ट योगदान रहेको छ । अहिले पनि उनी यस कार्यमा सक्रियतापूर्वक जुटेको पाइन्छ ।

नेपाली संस्कृतिका विभिन्न पक्षको अध्ययनमा पनि उनी संलग्न छन् । यसबाट राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्र पनि लाभान्वित भइरहेको छ ।

छैटौँ अध्याय

उपसंहार

६.१ सारांश

वि.सं. २००१ मा भोजपुर जिल्लाको खिकामाछा टक्सारमा जन्मिएका काशीनाथ तमोट नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर गरी विभिन्न समयमा विभिन्न ठाउँमा सेवा गर्दै आएका र भन्डै चार दशकदेखि नेपाली तथा नेपाल भाषा साहित्यमा भिज्दै आएका व्यक्तित्व हुन् ।

सिर्जनाका क्षेत्रमा तमोटको कलम कविताबाट आरम्भ भई कथा हुँदै खोजमूलक, बौद्धिक लेख, भाषिक लेख, प्रबन्ध आदि विधामा चलिरहेको छ । विशेष गरी खोजमूलक कृतिहरू सिर्जना गर्दै अघि बढेका तमोटको विशेष योगदानको क्षेत्र

पनि खोजमूलक लेखनमा नै रह्यो । त्यस्तै नेपाली भाषा साहित्यको जगेर्ना गर्न यिनले प्राचीन नेपाली साहित्यलाई खोज अन्वेषण गरी ऐतिहासिकता औँल्याएको पाइन्छ ।

काशीनाथ तमोट र उनका रचनाका बारेमा समालोचकहरूले खासै टीकाटिप्पणीहरू गरेको देखिँदैन तापनि उनको साहित्य सेवालार्इ चिनाउने धेरथोर प्रयास भने गरेको पाइन्छ । तमोटका शैक्षिक सामाजिक र साहित्यिक जीवनका गोरेटाहरूको अन्वेषण यहाँ भन्दा अघिका परिच्छेदमा गरिएको पनि छ । प्रारम्भिक गतिविधि र अभावग्रस्त विद्यार्थी जीवनका समयले उनलाई स्वावलम्बी, स्वाभिमानी र समाजसेवी व्यक्तिको रूपमा उभ्याएको पाइन्छ । अध्ययनको क्रमसँगै उनले आफ्नो साहित्य एवं साहित्येतर लेखन र पठनको अभिरूचिलाई क्रियाशील बनाउँदै ल्याएको पनि अवगत हुन्छ ।

काशीनाथ तमोटको जन्म समय वि.सं. २००१ देखि हालसम्मको जीवनयात्रामा लगभग छ दशक पार भएको देखिन्छ । आफ्नै परिवारको सहयोग तथा छहारीमा रहेर तमोटले विद्यालयीय शिक्षा आफ्नै गाउँको विद्यालयबाट प्राप्त गरेका थिए । त्यसपछि काठमाडौँ आई विभिन्न सेवामा संलग्न हुँदै आएका तमोटले वि.सं. २०२९ मा नेपाली विषयमा एम.ए. उत्तीर्ण गरेका थिए ।

बालकालदेखि नै तृक्षण तथा लगनशील व्यक्तित्वका धनी तमोट विभिन्न समयमा विभिन्न मान तथा पुरस्कारद्वारा सम्मानित हुँदै आएका छन् । वि.सं. २०३१ देखि मुख्य पेसाका रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको उपप्राध्यापक भई काम गरेका तमोट वि.सं. २०५४ मा पाटन संयुक्त क्याम्पसमा नेपाल भाषा केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख हुनाका साथै वि.सं. २०५५ मा सहप्राध्यापक पनि बने । यसैगरी उनी बेलाबखत विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकायमा समेत संलग्न रहँदै आएका छन् । यिनी विभिन्न कवि गोष्ठी तथा आफ्नो पेसासँग सम्बद्ध कार्यालयीय गोष्ठी सेमिनारहरूमा सहभागी हुँदै नेपालका विभिन्न ठाउँहरू र नयाँदिल्ली कलकत्ता, थाइल्याण्ड र अमेरिका आदि स्थानहरूमा पुगेका छन् ।

विद्यालयीय शिक्षा अध्ययनकै पृष्ठभूमिमा विभिन्न साहित्यिक गतिविधिमा सहभागिता देखाउने तमोटको औपचारिक लेखनको प्रारम्भ वि.सं. २०१९ देखि भएको हो र हालसम्म उनका थुप्रै फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् । यिनका नेपाली भाषाका कविता, कथा र थुप्रै फुटकर रचनाका साथै सह-सङ्कलन तथा अनुवाद गरिएका कृति प्रकाशित छन् भने नेपाल भाषाका पनि फुटकर रचनाका साथै आधा दर्जन जति पुस्तककार कृति प्रकाशित छन् ।

उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने सिलसिलामा भोजपुरबाट काठमाडौं आएका तमोटको यहाँ सानोतिनो जागिरको क्रमसँगै साहित्यिक प्रतिभा प्रेमा शाहसँग भेट भयो । उनकै सङ्गत र प्रेरणाबाट साहित्यतर्फ आकर्षित हुँदै गएका तमोट पछि अन्य साहित्यकार मञ्जुल, शैलेन्द्र साकार, ध्रुव सापकोटा, भाउपन्थी आदिसँग नजिक भए जसको फलस्वरूप उनी साहित्य रचनातर्फ पूर्ण रूपमा अधि बढ्न थाले ।

यसरी साहित्यमा प्रवेश गरेका तमोटका कविता, कथा, प्रबन्ध, समालोचना, अनुवाद तथा सम्पादन जस्ता कृतिहरू देखिएका छन् । उनको साहित्यकार व्यक्तित्व, कोशकार व्यक्तित्व, सम्पादक व्यक्तित्व, अनुवादक व्यक्तित्व, समालोचक एवं अनुसन्धाता व्यक्तित्व जस्ता विविध पाटा देखा परेका छन् । तमोट नेपाली साहित्यकाशमा मूलतः खोज अन्वेषक तथा कोशकार व्यक्तित्वका रूपमा परिचित छन् । यसैगरी साहित्येतरमा शिक्षक तथा प्राध्यापक व्यक्तित्व, समाजसेवी व्यक्तित्व जस्ता व्यक्तित्वका विविध पक्षहरू तमोटमा अन्तर्निहित रहेका छन् ।

काशीनाथ तमोटको साहित्य यात्रालाई नियाल्दा वि.सं. २०१९ मा 'सपनाको ओतमा' नामक पत्रिकामा 'त्यति भए पुग्छ' शीर्षकको कविता प्रकाशित गराएर औपचारिक लेखनको आरम्भ गरी साहित्य क्षेत्रमा उनी प्रवेश गरेको देखिन्छ । यसै कविता विधाबाट साहित्यमा प्रवेश गरेका तमोटका कथा अनुसन्धानात्मक प्रबन्ध तथा अनुवाद गरिएका कृतिहरू रहेका छन् । नेपाल भाषा साहित्यमा यिनले विभिन्न कृति, लेख, रचनाहरूको सिर्जना गरेका छन् । तमोटको नेपाल भाषा शिक्षण नै मुख्य पेसा भएकाले पनि नेपाल भाषा साहित्यमा अहम् भूमिका रहेको छ । तमोटले आफ्नो छ दशक लामो जीवनयात्रामा सामाजिक, सांस्कृतिक, पारिवारिक, राजनैतिक तथा शैक्षिक विविध परिवेश भोगिसकेका छन् भने यिनै विविध परिवेशसँग उनले अनुसन्धानका कार्य र जीवनमा आएका उतारचढाउ एवं समयको परिवेश अनुसार सत्य तथ्य यथार्थ कुरा प्रस्तुत गरी साहित्य सिर्जना गरेका छन् ।

नेपाली साहित्यमा भएका विभिन्न साहित्यिक आन्दोलनमध्ये 'बुटपालिस' आन्दोलनमा सक्रिय कार्यकर्ताका रूपमा देखा परेका काशीनाथ तमोट यही साहित्यिक आन्दोलनबाट अझ बढी साहित्यप्रति आफ्नो लगाव बढेको बताउँछन् । उनले आफ्नो अध्ययनशील प्रतिभालाई भाषा, साहित्य, इतिहास, शिक्षा आदि क्षेत्रमा लगाए । फलतः उनले साहित्यिक र साहित्येतर लेखन दुवैतर्फ कलम चलाएका छन् ।

लगभग पाँच दशकदेखि कलम चलाउँदै आएका तमोटको जीवनमा आएको उतारचढाउ, सोचविचार र प्रकाशित अप्रकाशित साहित्यिक कृति तथा फुटकर रचनाहरूको साथै यिनमा पाइने विषयवस्तु भाषागत प्रवृत्ति र विशेषतालाई आधार लिएर तमोटको साहित्यको यात्रालाई तीनवटा चरणमा विभाजन गरिएको छ :

- क) प्रथम चरण - वि.सं. २०१९ - २०२७ सम्म
- ख) द्वितीय चरण - वि.सं. २०२८ - २०३९ सम्म
- ग) तृतीय चरण - वि.सं. २०४० - हालसम्म ।

वि.सं. २०१९ भन्दा अगाडिको समय तमोटको साहित्ययात्राको पृष्ठभूमि काल मान्दै २०१९ को समयलाई उनको साहित्ययात्राको आरम्भ विन्दु मान्नुपर्दछ । यसै समयमा प्रकाशित 'त्यति भए पुग्छ' कविता उनको पहिलो कविता हो । कविता विधाबाट साहित्य सिर्जना सुरु गरेका तमोट यसै समयमा कथाकार तथा प्रबन्धकारका रूपमा पनि देखिएका छन् । एउटै विधामा स्थिर नरही साहित्य सिर्जना गर्नमा तल्लीन तमोट

प्रथम चरणदेखि नै भाषिक तथा अनुसन्धानात्मक लेखहरू रचना गरेका छन् । यस समयका रचनाबाट उनी राष्ट्रप्रेमी, प्रकृतिप्रेमी तथा सामाजिक यथार्थवादी लेखकका रूपमा चित्रित भएका छन् ।

साहित्य यात्राको दोस्रो चरणमा काशीनाथ तमोट खोज अनुसन्धान तथा अनुवादमा बढी लागेका छन् । यसै समयबाट उनी नेपालभाषा साहित्यमा हात हाल्न पुगेका छन् । वि.सं. २०२८ को 'भोजपुरय नेपाल भाषाया अवस्था छं गु खंलावला' उनको नेपाल भाषाको पहिलो रचना कृति हो । उक्त रचनाबाट नेपालभाषा साहित्यमा प्रस्थान गरेका तमोटले नेपाली तथा नेपालभाषा दुवै भाषा साहित्यलाई अँगालेर अधि बढ्न थाले । यही द्वितीय चरण नै उनको साहित्य यात्राको विकास काल पनि हो । यसै चरणमा नेपाली भाषा तथा नेपाल भाषा साहित्य दुवैको अनुसन्धान गर्दै उनले प्राचीन नेपाली साहित्यको इतिहासलाई विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्व, घटना तथा कालखण्डको आधारमा इतिहास पहिल्याउने काम गरेका छन् । यस अनुरूप उनले भानुभक्त, मोतीराम, चित्तधर हृदय, भाषिक व्युत्पत्ति तथा लोकसाहित्य सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक रचना सिर्जना गरेका छन् । यस समयमा उनले प्रथम चरणमा जस्तो कथा कवितामा भन्दा अनुसन्धानका रचनामा केन्द्रित भएका छन् ।

प्रथम चरणमा साहित्य तथा द्वितीय चरणमा अनुसन्धानमा भुकेका तमोट तृतीय चरणमा अनुसन्धानका साथसाथै भाषा, कोश तथा व्याकरणका कार्यमा बढी लागेका छन् । यस समयमा भाषा साहित्यको खोज तथा शब्द सङ्कलन गर्ने प्रवृत्ति अधिक रहेका तमोट कोश निर्माता तथा प्रधान कोश सङ्कलकका रूपमा देखिएका छन् । साथै अनुसन्धान तथा अनुवाद गर्ने कार्यलाई पनि छोडेका छैनन् । उनी यस समयबाट बढी नेपाल भाषा साहित्यमा लागेको पाइन्छ । तमोटको लेखन यात्रामा कुनै पनि समय बिन्दु तथा मोडले भन्दा पनि उनी जहाँ जस्तो वातावरणमा पुग्दछन्, त्यहीँको भाषा, साहित्य तथा संस्कृतिको समय र परिस्थिति अनुरूपको प्रभाव ग्रहण गरी कलम चलाएको पाइन्छ । अतः एउटै भाषामा मात्र केन्द्रित नभई उनले आफ्नो अनुसन्धान, अनुवाद, शब्द सङ्कलन गर्ने कलालाई निरन्तरता दिइरहेका छन् ।

नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा कविता विधाबाट साहित्ययात्रा सुरु गरेका तमोटले कविता, कथा, खोज अनुसन्धान, अनुवाद हुँदै शब्द सङ्कलन तथा शब्द कोशका क्षेत्रमा योगदान गरेका छन् । यिनका लेख रचनाहरू सबै छरिएर रहेका अवस्थामा छन् भने नेपाल भाषाका केही थोरै रचना मात्र पुस्तकका रूपमा प्रकाशित छन् । यिनको विशेष गरेर नेपाल भाषाको साहित्यमा अहम् भूमिका रहँदै आएको छ, भने साहित्य यात्राको अन्तिम चरणदेखि उनी अझ बढी नेपाल भाषा साहित्यको उत्थानमा लागेको पाइन्छ । यसरी उनको साहित्यिक सिर्जनाको क्रम हेर्दा प्रथम चरणमा कविता र कथामा बढी लागेका छन् भने द्वितीय र तृतीय चरणमा अन्वेषण, अनुवाद, भाषा तथा शब्द सङ्कलकका रूपमा बढी सक्रिय भएर लागेको पाइन्छ ।

साहित्यकार तमोटको साहित्यलाई केलाउँदा प्रारम्भिक समयमा कविता र कथा साहित्यलाई अँगाले पनि यिनले खोज अनुसन्धान अनुवाद तथा शब्द सङ्कलनलाई आफ्नो साहित्यको मुख्य क्षेत्र बनाउँदै आएको देखिन्छ । यिनको करिब ४८ वर्ष लामो अनुसन्धानात्मक साधनाकालमा देखा परेका जे जति रचनाहरू छन्, तिनमा सुरुदेखि अहिलेसम्मका रचनामा प्रायः अन्वेषणमूलक खोज नै प्रशस्त पाइन्छ । भाषा साहित्य, वाङ्मय, संस्कृति, लोक साहित्य, समाज, व्यक्ति विशेषमा केन्द्रित रहेर सत्य, तथ्य विवरण

खोजी गरी रचना सिर्जना गर्ने तमोटको साहित्यिक ढाँचामा खासै ठूलो परिवर्तन नभई एकरूपता पाइन्छ ।

तमोटको साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन गर्दा के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने 'वृद्धि' सामयिक सङ्कलनमा सङ्कलित दुई वटा कविता, तीनवटा कथा र दुई वटा प्रबन्धात्मक रचना र अन्य पत्रपत्रिकामा प्रकाशित पचास गरी जम्मा पचपन्न वटा साहित्यिक रचनाहरू प्राप्त भएका छन् । लेखकका अनुसार यी बाहेक अन्य थुप्रै प्रकाशित लेख रचनाहरू रहेका छन् । प्रकाशित र प्राप्त रचनाहरूलाई आधार मानेर हेर्दा उनका प्रायः सबै रचनाहरूमा सत्य तथ्यको यथार्थ प्रस्तुति देखिन्छ ।

नेपाली कविताका क्षेत्रमा गोपालप्रसाद रिमालले सुरु गरेको नेपाली गद्य कविताको परम्परा कै प्रयोगमा तमोटले पनि कविता सिर्जना गरेका छन् । उनका 'त्यति भए पुग्छ', 'लिङ्गे जस्तो छाङ्गू' र 'वैसाख एक गते दार्चुलामा' गद्य कविता हुन् । यी कविताबाट काशीनाथ तमोटको राष्ट्रप्रतिको माया तथा प्रकृति प्रेमको भाव प्रकट भएको छ ।

त्यस्तै गरी साहित्यका विविध विधामध्ये नेपाली कथा साहित्यमा पनि साहित्यकार तमोटको आफ्नो स्थान कायम भएको छ । १९९२ 'शारादा' पत्रिकामा गुरुप्रसाद मैनालीको 'नासो' कथा प्रकाशित भए पछि नेपाली कथा परम्परामा आधुनिक नेपाली कथाको सुरुवात भएको हो । मैनालीले नै सामाजिक विषय वस्तुमा आधारित आधुनिक शिल्प सज्जामा प्रथम पटक कथा लेखेर नयाँ युगको थालनी गरे । यसै परम्परा वा सामाजिक विषयवस्तुमा काशीनाथ तमोटका कथाहरू देखा पर्छन् । सङ्ख्यात्मक रूपले तमोटका कथा थोरै रहे पनि प्रभावकारी तथा बोधगम्य बनेका छन् ।

'सिलगढी', 'तिनीहरू जेलमा छन्' र 'तिमीले धोका दिनेछ्यौ' तमोटका कथा कृति हुन् । उनले यिनै उल्लिखित कथाबाट वि.सं. २०२६ तिरको नेपाली जनजीवन तथा अशिक्षित समाजको चित्रण, लोग्नेस्वास्ती बीचको भगडा, दाजुभाइ बीचको भ्रातृत्व तथा युवापिँढीमा हुने मायाप्रेमका भावलाई सामान्य मनोवैज्ञानिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । यी कथाले तमोटलाई सामाजिक यथार्थवादी कथाकारका रूपमा उभ्याएका छन् ।

साहित्यकार काशीनाथ तमोटका कविता तथा कथा पछि अनुसन्धान गरिएका प्रबन्धात्मक एवं समालोचनात्मक साहित्यिक सिर्जनाहरू रहेका छन् । विशेष गरी भाषा, साहित्य, संस्कृतिको जगेर्नाका लागि उनले नेपाली साहित्यको प्राचीन कालीन इतिहासका कुरालाई उठान गरेर लेखन कार्य गरेका छन् । यस अन्तर्गत भानुभक्त पूर्व तथा भानुभक्त कालीन मोतीरामकालीन विषयमा केन्द्रित रहेर उनले रचना गरेका छन् । यस्ता रचनाले भानु तथा मोती युगका इतिहास खोज्न केही हदसम्म सहयोग पुऱ्याएको छ । त्यस्तै नेपालका विभिन्न ठाउँमा अज्ञात रहेका स्रष्टाको जीवनी, कार्यकृति तथा योगदानलाई अन्वेषण गरी नेपाली साहित्यमा उचित स्थान दिनुपर्ने कुरा जोड गर्दै उनले त्यस्ता स्रष्टा मार्फत भविष्यमा नेपाली साहित्यको इतिहास निर्माणमा सहयोग हुने विचार आफ्ना रचनाका माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन् ।

अनुसन्धाता तमोटले नेपाली लोक संस्कृति वा परम्परामा साँस्कृतिक पहिचान झल्कने ऐतिहासिक दरबार, महत्त्वपूर्ण देवल, अभिलेख धर्म तथा संस्कार ऐतिहासिक स्थल, लोकगीत आदि विषयमा साहित्य सिर्जना गरेका छन् । 'श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको नुवाकोट गाउँव्यासीको दरबार केही ऐतिहासिक प्रसङ्ग' 'डडलेलधुराको एउटा पुरानो भैलो गीत', 'मदन पुरस्कार प्राप्त लिच्छविकालका अभिलेख', 'छत्तीस गीत सहितको एउटा पौभा',

‘नेवार समुदायको धर्म र संस्कार’, ‘माटाका भ्याल र टुँडाल’, ‘स्वस्थानी ब्रतकथा परम्परा एक सिंहावलोकन’, ‘नेपाली संस्कृतिमा डबलीको स्थान’, ‘खिकामाछा टक्सारको स्मरणीय परिचय’, ‘फेर्कल्ली र देउडा: एक सस्मरण’, ‘सिद्धकाली क्षेत्र भोजपुरका अभिलेख’, ‘नेपाली जनजीवनमा ढुङ्गेधारा’, ‘बुद्धधर्म र शाक्यहरूको सन्दर्भमा’ आदि उल्लिखित रचनाबाट तमोटले प्राचीन कालदेखि चल्दै आएका धार्मिक तथा सांस्कृतिक संस्कारमा हुर्केका नेपाली समाजका प्राचीन धरोहरलाई भविष्यमा जोगाई राख्नु पर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

त्यस्तै कोशकार काशीनाथ तमोटले नेपाली र प्राचीन डोट्याली शब्द सङ्कलन गरिएका रचनाहरू सिर्जना गरेका छन् । ‘डोट्याली भाषीहरूका माभा बसेर’, ‘डोट्याली शब्द सँगाल्दै जाँदा’, ‘नेवारी भाषा र साहित्यको अनुसन्धान’, ‘निरुक्तको दृष्टिले न्यातपोल’, ‘शिक्षामा राष्ट्रिय भाषाको स्थान’, ‘नेपालमा प्रचलित लिपिको परिचय’, ‘डोट्याली शब्दको वैशिष्ट्य’, ‘प्राचीन नेपाली लेखनको चिनारी’, ‘टर्नरको नेपाली शब्दकोश छोटो परिचय’ आदि उल्लिखित अनुसन्धानात्मक भाषिक रचनाबाट तमोटले नेपाली शब्द भण्डार बढाउने, नेपाली शब्दको व्युत्पत्ति खोज्ने, मातृभाषाको विकास गर्ने शब्द सङ्कलन तथा शब्द पहिचान गर्ने अथक प्रयास गरेको देखिन्छ ।

६.२ निष्कर्ष

मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएर हुर्केका काशीनाथ तमोटको जीवनीलाई हेर्दा उनको वाल्यकाल तथा विद्यालयीय शिक्षा भोजपुरबाट नै पूरा भएको हो । विद्यार्थी जीवनदेखि नै व्यक्तिगत रुचि र चाहनाले उनी साहित्य सिर्जनातिर अभिप्रेरित भए । उच्चशिक्षाका क्रममा काठमाडौँ आएपछि भने उनले अध्ययन, साहित्य सिर्जनातिर र जागिर तिनै पाटालाई एकैसाथ अँगालेर सङ्घर्षमय जीवनका साथ अघि बढे । नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर गरी विभिन्न समयमा विभिन्न ठाउँमा सेवा गर्दै आएका तमोटले नेपाली तथा नेपाल भाषाका भाषा साहित्य दुवैमा उत्तिकै योगदान गरेका छन् ।

काशीनाथ तमोटको व्यक्तित्व विभिन्न पाटाहरूमा विभक्त छ । उनी साहित्यकार क्षेत्रमा वि.सं. २०१९ देखि संलग्न रहेर एक सफल साहित्यकार अनुवादक तथा कोशकारका लाममा आफूलाई उभ्याउन सफल भएका छन् । साहित्यका क्षेत्रमा तमोट कवि, कथाकार, अनुवादक, प्रबन्धकार, अनुसन्धाता, कोशकार तथा सम्पादकका रूपमा परिचित छन् । साहित्येतर व्यक्तित्वमा जागिरे व्यक्तित्व तथा शिक्षक व्यक्तित्वका रूपमा पनि स्थापित छन् भने त्यस्तै यिनी विभिन्न सङ्घ संस्थामा रहेर सामाजिक कार्यमा पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यसरी बालककालदेखि नै लगनशील व्यक्तित्व काशीनाथ तमोटले विभिन्न पुरस्कार तथा मान पनि प्राप्त गरेका छन् भने यिनी विभिन्न काम तथा आफ्नो पेसासँग सम्बद्ध कार्यालयीय गोष्ठी र सेमिनारहरूमा स्वेदशका विभिन्न ठाउँ हुँदै बाहिरी मुलुकमा पनि भ्रमण गरिसकेका व्यक्तित्व हुन् ।

काशीनाथ तमोट नेपाली साहित्यमा गुणात्मक तथा परिणात्मक दुवै दृष्टिले महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने विशिष्ट प्रतिभा हुन् । औपचारिक रूपमा वि.सं. २०१९ देखि साहित्य रचना गर्दै आएका तमोट वि.सं. २०३०/३१ को दशकमा आएर स्थापित एवं चर्चित हुन पुगेका देखिन्छन् । समसामयिक युगका चर्चित साहित्यकार तमोटले विविध विधामा कलम चलाएका छन् । नेपाली कविताबाट यिनले नेपाली साहित्याकासमा प्रवेश गरी कवि, कथाकार प्रबन्धकार तथा अनुसन्धाता आदिका रूपमा सुपरिचित हुन पुगेका छन् ।

तमोटले नेपाली भाषा साहित्यका साथै नेपाल भाषाको भाषा साहित्यमा पनि प्रवेश गरी विभिन्न रचनाहरू सिर्जना गरेका छन् । तमोटका सम्पूर्ण रचनाहरू छरिएर विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित छन् । उनका सुरुदेखि हालसम्मका रचनाहरूलाई केलाउँदा तमोटले कुनै पनि एक विधामा केन्द्रित नरही विभिन्न विधामा लेखन कार्य गरेका छन् । अतः तमोटका प्राप्त सम्पूर्ण रचनाहरू अध्ययन गर्दा उनका रचनामा मूलभूत रूपमा नेपाली समाज र राष्ट्रियता, प्राचीन नेपाली साहित्यको उत्थान, ऐतिहासिक व्यक्तित्वको पहिचान, राष्ट्रिय प्रतिभाको खोजी, लोकसंस्कृतिको जगेर्ना, विभिन्न मातृभाषाको संरक्षण, शब्द सङ्कलन तथा व्युत्पत्ति आदिले महत्त्व पाएको देखिन्छ ।

यसरी प्रकाशित अप्रकाशित गरी थुप्रै सङ्ख्यामा कृति रचना गर्ने साहित्यकार तमोट वि.सं. २०३० पछिका प्रतिष्ठित तथा स्थापित लेखक, अनुसन्धाघाता तथा कोशकारका रूपमा उभिएका छन् ।

६.३ सम्भाव्य अध्ययनका निम्ति सुझाव

काशीनाथ तमोट बारेमा भविष्यमा निम्न लिखित शीर्षकमा अध्ययन गर्न सकिन्छ :

- क) काशीनाथ तमोटको नेपाली भाषाको अध्ययनमा योगदान ।
- ख) काशीनाथ तमोटको नेपाली संस्कृतिको अध्ययनमा योगदान ।
- ग) काशीनाथ तमोटको नेपाल भाषाको क्षेत्रमा भाषिक एवम् साहित्यिक योगदान ।

सन्दर्भ कृतिसूची

- काशीनाथ तमोट 'त्यति भए पुग्छ', सपनाको ओतमा, २०१९, पृ. ५-६ ।
- ... .., बुदि (सामयिक साहित्य सङ्कलन), २०२६, पृ.७-८, ९-१०, ११-१२, १३-१५, १६-१७, १८-२३ र २४-३२ ।
- ... .., 'खिकामाछा टक्सारको स्मरणीय परिचय', गोरखापत्र, २०२० कार्तिक १२ पृ. ३ ।
- ... .., 'भोजपुरका दुई अज्ञात दाजु-भाइ', हिमानी, २:३, २०२१, पृ. ८७-९६ ।
- ... .., 'डडेलधुराको एउटा पुरानो भैलो गीत', गोरखापत्र, २०२६ कार्तिक १६, पृ. ८ ।
- ... .., 'फर्कल्ली र देउडा : उक संस्मरण', प्रगति, ६:२०, २०५७ मंसिर-पुस, पृ. ५१-६२ ।
- ... .., 'डोट्याली शब्द सँगाल्दै जाँदा', मधुपर्क, ४:३, २०२८ साउन, पृ. ३५-४६ ।
- ... .., 'कथा अञ्चल : महाकाली', प्रतीक, ५, २०२८ भाद्र, पृ.२८-३२ ।
- ... .., 'कथा अञ्चल : सेती', प्रतीक, ६, २०२८ आश्विन पृ. ३०-३४ ।
- ... .., 'कथा अञ्चल : भेरी', प्रतीक, ७, २०२८ मङ्सिर-पुस, पृ.२७-३५ ।
- ... .., 'कथा अञ्चल : कर्णाली', प्रतीक, ८, २०२८ फागुन-चैत्र, पृ.९-१६ ।
- ... .., 'कथा अञ्चल : धौलागिरी', प्रतीक, ९, २०२९, वैसाख-ज्येष्ठ, पृ.२६-३२ ।
- ... .., 'नुवाकोट दरवारको महत्वमाथि प्रकाश', प्रज्ञा, २:२:९, २०२९, पृ.६८-७२ ।
- ... .., 'अन्वेषणात्मक कृति', चिन्तन, १:१, २०२९, पृ. ९-१२ ।
- ... .., 'लुम्बिनी विकास योजना र प्रो. टांगे' लुम्बिनी, २:२, २०३१ वैसाख, पृ. ६ ।
- ... .., 'एस.ओ.एस. बालग्रामका संस्थापक', गोरखापत्र, २०३१ असार १, पृ. ५ ।
- ... .., 'नेपालमा बालकल्याणबारे संस्थागत प्रयाशहरू', गोरखापत्र, २०३१ भदौ १३, पृ. ४-५ ।
- ... .., 'भानुभक्तको बाबु र काकाले सारेका दुई हस्तलिखित पुस्तकहरू', हिमाली हुलाक, ४:१४, २०३० पुस १४, पृ. ५-७ ।
- ... .., 'माटाका भ्याल र टुँडाल', गोरखापत्र, २०३१ माघ २६, पृ. ६ ।
- ... .., 'नुवाकोट गाउँव्यासीको दरवार-केही ऐतिहासिक प्रसङ्ग', गोरखापत्र, २०३१ चैत्र २३, पृ. ५ ।
- ... .., 'नेपाली संस्कृतिमा डबलीको स्थान', नेपाली लोकसंस्कृति-संगोष्ठी, २०३२ (विवृति), पृ. ९०-९८ ।
- ... .., 'भानुभक्तले सारेको लघुसिद्धान्त कौमुदीको पुष्पिका', मधुपर्क, १०:३, २०३४, पृ. ५-७ ।
- ... .., 'भू-तथा जल संरक्षणको नमूना सानो ठिमीको बालगाउँ', गोरखापत्र, २०३४, भदौ ४, पृ. ८-९ ।
- ... .., 'लिच्छविकालमा नेपालको साहित्य', झङ्कार, २०:६, २०३५ असोज, पृ. ६-७ ।
- ... .., 'मोतीरामको मूल पिकदूत' ओइरो, २:१, २०३६ पुस, पृ. ३-७ ।
- ... .., 'लक्ष्मीनाथ आचार्य र उनको एउटा कविता', नेपाली, ८२, २०३६ माघ, पृ. ८-१० ।
- ... .., 'मोतीरामको बुद्धि प्रशंसा', ओइरो, २:५, २०३७ असार, पृ. ३-४ ।
- ... .., 'गोरखापत्रको अभिलेखीय महत्त्व', गोरखापत्र, २०३८ वैसाख २४, पृ. ४ ।

- ... .., 'भानुभक्तको बाल्य वातावरण : केही वीजारोपण', नेपाल, ११:४, २०३८ असार १३, पृ.५-६ ।
- ... .., 'छत्तीस गीत सहीतको एउटा पौभा', नेपाल, १३:३, २०३९ माघ-फागुन, पृ.१३-१४ ।
- ... .., 'साहित्य-शिरोमणि चित्तधर', छोटो जीवनी र कार्यकृति, समिक्षा, २५:२०, २०४१ कार्तिक २४, पृ.२०-२३ ।
- ... .., 'देवराज शर्मा र मोतीमण्डलीको एक समस्यापूर्ति' गरिमा, ३:९:३३, २०४२ भदौ, पृ. ७७-७९ ।
- ... .., 'बुद्धधर्म र शाक्यहरूको सन्दर्भमा' बुद्धधर्म र शाक्यहरू, २०४२, पृ. क-त्र ।
- ... .., 'निरुक्तको दृष्टिले न्यातपोल', समष्टि, २०४३ पुस-माघ, पृ. १४-२२ ।
- ... .., 'बालपुस्तकालय संचालन : एक अनुभव', बालसाहित्य ३, २०४७, पृ. २३-२६ ।
- ... .., 'स्वस्थानी व्रतकथा परम्परा : एक सिंहावलोकन', मधुपर्क, २२:९, २०४७ माघ, पृ. ५-१६ ।
- ... .., 'तन्त्रख्यान नेपालको पञ्चतन्त्र : छोटो परिचय', बालसाहित्य ४, २०४८, पृ. ४०-४३ ।
- ... .., 'शिक्षामा राष्ट्रिय भाषाको स्थान', गोरखापत्र, २०४८ साउन २२, पृ. ४ ।
- ... .., 'नारायण गोपालको नेवारी गीत गायन', ज्ञानगुनका कुरा, २०४८ भदौ १९, पृ. १४५-१४९ ।
- ... .., 'माध्यमिक कवि सिद्धिदास अमात्यको योगदान', गोरखापत्र २०४८ असोज ५, पृ. क ।
- ... .., 'राष्ट्रिय प्रतिभा 'जगतसुन्दर मल्ल', मधुपर्क, २४:५:२६८, २०४८, पृ. २४ ।
- ... .., 'नेपालमा प्रचलित लिपिको परिचय', मधुपर्क, २४:७, २०४८ मङ्सिर, पृ. ५-१२ ।
- ... .., 'राष्ट्रिय प्रतिभा 'सन्तविर लामा', मधुपर्क, २४:८:२७१, २०४८ पुस, पृ. ३८ ।
- ... .., 'राष्ट्रिय प्रतिभा 'निष्ठानन्द बज्राचार्य', मधुपर्क, २४:१०:२७३, २०४८ फागुन, पृ. २४ ।
- ... .., 'राष्ट्रिय प्रतिभा 'जीतबहादुर सिंजालीमगर', मधुपर्क, २४:१२:२७५, २०४९ वैसाख, पृ. २२ ।
- ... .., 'नेवार समुदायको धर्म र संस्कार', स्मारिका (सौभेनर), २०५२, पृ. १८-२१ ।
- ... .., 'इतिहास-प्रकाशमा सन्धिपत्र-संग्रह : छोटो परिचय', योगी नरहरिनाथ अभिनन्दन ग्रन्थ, २०४५, पृ. १०३-१०७ ।
- ... .., 'जनजातिको परिभाषा र नेवार समुदाय', नेपाल समाचारपत्र, २०५७ साउन २६, पृ. ४ ।
- ... .., 'डोट्याली शब्दको वैशिष्ट्य' डोट्याली बृहत शब्दकोश, २०५८, पृ. VIII ।
- ... .., बालकृष्ण पोखरेल र अन्य, नेपाली बृहत शब्दकोश, काठमाडौँ, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०४० ।
- कृष्णचन्द्र सिंह प्रधान (सम्पा), साभा समालोचना, काठमाडौँ: साभा प्रकाशन, २०२५ ।
- ... .. सिंह प्रधान (सम्पा), नेपाली साहित्यकोश, काठमाडौँ:नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५५।

- कृष्णहरि बराल, **वस्तुपरक समालोचना**, काठमाडौं : स्टुडेन्टस बुक्स पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स, २०६१ ।
- गोपीकृष्ण शर्मा (सम्पा), **‘नेपाली निबन्ध भाग २’**, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४८ ।
- गोविन्द्र प्रसाद चापागाई, **भवानी घिमिरे व्यक्तित्व र कृतित्व**, प्रतिभा प्रकाशन ।
- गोविन्दराज भट्टराई, **काव्यिक आन्दोलनको परिचय**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४९ ।
- जयदेव भट्टराई, **साहित्यकार परिचय र अभिव्यक्ति**, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५४, पृ. ५०।
- दयाराम श्रेष्ठ, **साहित्यको इतिहास : सिद्धान्त र सन्दर्भ**, काठमाडौं : त्रिकोण प्रकाशन, २०५९ ।
- धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, **नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना** काठमाडौं : त्रि.पा.वि.के., २०४१ ।
- पूर्णप्रकाश नेपाल **‘यात्री’**, **नेपाली भाषाको ऐतिहासिक मीमांस**, काठमाडौं: एकता बुक्स डिस्ट्रिब्यूटर्स, २०५३ ।
- मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, **पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६१ ।
- मोहनराज शर्मा र दयाराम श्रेष्ठ **‘नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास’**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४६ ।
- रविमान लमजेल, **कोशी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास**, काठमाडौं: रत्नमाया दलित साहित्य संरक्षण समिति, २०५० ।
- विनोद मन्जन **खोज अनुसन्धानपरक नेपाली समालोचना**, काठमाडौं: सेरेनहिल इङ्गलिस स्कुल, २०६० ।
- विप्लव ढकाल, **भोजपुरको साहित्यिक रूपरेखा**, काठमाडौं : श्रीमती सरस्वती सुन्दास, २०४९ ।
- हिमांशु थापा, **साहित्य परिचय**, काठमाडौं: साभा प्रकाशन, २०५० ।

